SAĞ VE SOL

Bir
Politik
Ayrımın
Anlamı

SAĞ ve SOL

Norberto Bobbio

DOST

Sağ ve Sol

Norberto Bobbio

Torino Üniversitesi Felsefe Bölümü'nden emekli profesör ve senatör Norberto Bobbio'nun daha önce yayımlanan kitapları arasında *Politika ve Kültür* (Einaudi, Torino, 1955), *Hangi Sosyalizm?* (Einaudi, Torino, 1976), *Savaş Sorunu ve Barışın Yolları* (Il Mulino, Bologna, 1979), *İtalyan Bindokuzyüzünün İdeolojik Profili* (Garzanti, Milano, 1982) ve *Demokrasinin Geleceği* (Einaudi, Torino, 1984) sayılabilir.

D

Bobbio, Norberto
Sağ ve Sol - Bir Politik Ayrımın Anlamı
ISBN 975-7501-78-6 / Türkçesi, Zühal Yılmaz / Dost Kitabevi Yayınları
Eylül 1999, Ankara, 187 sayfa.
Siyasal-Kültür-Tarih-Kaynakça-Dizin

SAĞ VE SOL

Bir Politik Ayrımın Anlamı

Norberto Bobbio

DOST
kitabevi

ISBN 975-7501-78-6

Destra e Sinistra
Ragioni e significati di una distinzione politica
NORBERTO BOBBIO

© Donzelli Editore, 1994

Bu kitabın Türkçe yayın hakları
Dost Kitabevi Yayınları'na aittir.
Birinci Baskı, Eylül 1999, Ankara

İtalyancadan çeviren, Zühal Yılmaz

Ekleri İtalyancadan çeviren, Cemal Kaan Emek
Yayına Hazırlayan, Ali Karabayram
Teknik Hazırlık, Ferhat Babacan - Dost İTB
Baskı ve Cilt, Pelin Ofset

Dost Kitabevi Yayınları
Karanfil Sokak, 29/4, Kızılay 06650, Ankara
Tel: (0312) 418 87 72 Fax: (0312) 419 93 97
raulman@domi.net.tr

İçindekiler

Giriş		7
Eleştirilere Cevap		24
Birinci Baskıya Önsöz		41
	Sağ ve Sol	45
I	*Sorgulanan Ayrım*	47
II	*Aşırılar ve Ilımlılar*	63
III	*İkili Hâlâ Yaşıyor*	74
IV	*Bir Ayrım Ölçütü Arayışında*	82
V	*Diğer Ölçütler*	88
VI	*Eşitlik ve Eşitsizlik*	103
VII	*Özgürlük ve Yetke*	117
VIII	*Kutup Yıldızı*	125

Ekler 133

I *Fukuyama; Tarihin Motoru ve Amacı* 135

II *Perry Anderson ile Bir Tartışma*
Solun Anlamı (Perry Anderson) 144

Tarihin Başlangıcında (Norberto Bobbio) 160

Solu Yeniden Düşünmek
Pietro Polito'nun Bibliyografik Yönlendirmeleri (1980-1999) 173

İsim Dizini 184

Giriş

Öngörülemeyen ve umulmadık başarısı ile yazarını bile şaşırtan bu kitabın ilk basımı 1994 yılında yapılmıştır. Kitapta desteklenen savlar birçok eleştiriye konu oldukları için ikinci bir baskıya gereksinim duyulmuş ve bir sene sonra ikinci baskı "eleştirmenlere yanıt ile düzeltilmiş ve genişletilmiş" altbaşlığı altında piyasaya çıkmıştır. Denilebilir ki o tarihten itibaren bu şanslı kitap bir dünya turu yapmıştır. Yalnızca Avrupa ülkelerinde değil Amerika ve Asya'da da kitabın on dokuz çevirisinin basılacağı duyurulmuş ve bu da büyük bir oranda gerçekleşmiştir.[1] Bu da sağ/sol ayrımının hâlâ büyük bir çekim oluşturduğu ve hararetle tartışıldığının bir göstergesidir. Taze bir şaşkınlıkla harekete geçen yazar ve editör, beş yıl sonra, içinde gerek

1) Listenin tümüne bakınız.

konuyla ilgili bir yazının ve "New Left Review"un direktörü Perry Anderson ile yazar arasındaki yazışmaların bulunduğu bir ek gerekse geçtiğimiz yıllarda sözü edilen konu ile ilgili sürekli, kapsamlı ve çoğunlukla hararetli tartışmaların özetlendiği giriş bölümü bulunan ve biçimsel bazı düzeltmeler haricinde içindeki metnin bir önceki metin ile aynı olduğu yeni bir baskı sunmaktadırlar.

Sadece İtalya'da "Sağ/Sol" ile ilgili iki bilim dizisi piyasaya sürülmüştür. Bu kitaplar: *Bir politik ikiye bölünmenin tarihi ve fenomenolojisi* (1997); *Sağ ve sol, artık yararsız iki kelime* (1999); *Sol ve sağ, Norberto Bobbio'ya yanıt*, Marcello Veneziani (1995); *Sağ ve sol. İki geleneksel kategorinin yararlanılamaz doğası*, Costanzo Preve (1998); *Sağ ve sol. Sosyolojik bir çözümleme*, Ambrogio Santambrogio (1998).[2] Ayrıca İtalyanca basımı ve başta İngilizce ve Almanca[3] olmak üzere çeşitli dillerdeki çevirileri ile ilgili çeşitli inceleme yazıları çıkmıştır. Gazetelerde ve dergilerde kitap hakkında yayınlanan makalelerse sayısızdır.[4]

2) Basım tarihi sırasına göre belirtilen kitapların tüm listesi: M.Veneziani, *Sol ve Sağ, Norberto Bobbio'ya Yanıt*, Vallecchi, Floransa, 1995; A.Campi ve A. Santambrogio, *Sağ/Sol. Bir politik ikiliğin tarihi ve fenomenolojisi*, A. Negri'nin önsözüyle, Antonio Pellicani Editore, Roma, 1997; C. Preve, *Sağ ve sol. Geleneksel iki kategorinin yararlanılamaz doğası*, C.R.T., Pistoia, 1998; A. Santambrogio, *Sağ ve Sol. Sosyolojik bir çözümleme*, F. Crespi'nin önsözüyle, Laterza, Roma-Bari, 1998; D. Antiseri ve L. Infantino yönetiminde, *Sağ ve Sol: Artık gereksiz iki kelime*, Rubbettino, Soveria Mannelli 1999.

3) Birkaç örnek: F. Livorsi, *Bobbio'ya göre sağ ve sol*, "Belfagor", I, 31 Ocak 1995, 1, s. 93-8; A.Lepschy, *Hezeyanlar ve geometri, Norberto Bobbio'nun "sağ ve sol" adlı kitabı üzerine*, "Atti e Memorie dell'Accademia Patavina di Scienze, Lettere ed Arti", mektup ve makaleler, CVII, 1994-95, II. bölüm: Benim tarafından ortaya konulan bazı kavramların basit geometrik figürler ile yorumlanma olanağının irdelendiği *Memorie della Classe di Scienze Matematiche e Naturali*; G.Bergami, *Norberto Bobbio'ya göre bir "ikiye bölünmenin" nedenleri*, "Il ponte" LI, Ekim 1995, 10, s. 158-61; T.W.Gold, "American Political Science Review", 92, Mart 1998, 1, s. 199; Gray, *The defeat of reason*, "The Times", 15 Kasım 1996, s. 21.

4) E. Peyretti, *Sağ ve sol, şiddet ve şiddetsizlik. Politik bir ölçüt ararken*, "Il Foglio. Mensile di alcuni cristiani torinesi", XXV, Mart 1995, 3, s. 1 ve 2; M. Waltzer, *Sol, A.B.D. tahtından in*, G. Bosetti ile söyleşi "L'Unità", 15 Mayıs 1995; A.Sofri, *Sevgili Bobbio, sol özgürlüktür*, "Panorama", 21 Mayıs 1998, s. 258.

Sağ ile sol arasındaki ayrımın güncelliğini ve tarafımdan benimsenen ölçütün[5] geçerliliğini onaylayanlar olduğu gibi, bunları reddedenler veya kitap başlıklarından da anlaşılacağı üzere "yararsız", "işe yaramaz" bulanlar ya da politik saflaşmanın iki tarafı arasındaki karşıtlığı kabul etmelerine rağmen daha değişik bir ayrım ölçütü önerenler de oldu. Sağın ve solun, basit bir deyimle, doldurulmuş "kaplar" haline geldiği ve herhangi başka bir içerikle daha da doldurulabileceği, şu halde sağın ve solun birer kavram olmayıp zaman içinde değişik anlamlar yüklenebilen etkiye açık sözler olduğu fikri de ileri sürülmüştür.[6]

5) Giuseppe Cantarano ile olan bir söyleşisinde, Pietro Barcellona, mevcut karışıklığa rağmen, bireyin izole atom gibi düşünülmesinin, şirket ekonomisinin toplum üzerindeki üstünlüğünün ve yetkenin kişileştirilmesinin sağın karakterinin gereği olduğunu düşünerek "ayrılığın" önemini onaylar, *Sağrüzgârı, solun gerekçeleri*, "Tempo presente", 1994, 167, s. 35-7; Salvatore Veca için solun çıkış noktası özgür eşitliğin kurulmasıdır, ancak kişinin onurunu zedeleyen ekonomik, sosyal ve kültürel koşulların etkilerini azaltacak eşit bir değere de gereksinim olduğuna inanmaktadır, *Avrupa soluiçin bir tartışma*, "Iride", X, Aralık 1997, 22, s. 399-403; yakın tarihli bir söyleşisinde Richard Rorty, "sağ ve sol arasındaki ayrılık, temelinde, fakirlerin zenginlere karşı olmasıdır, bu nedenle sağ ve sol arasındaki kavga kesinlikle var olmaya devam edecektir," der, *Ama beyaz adamı kim düşünüyor?* "Reset", Ağustos, 1997, 33, s. 39; Pietro Nenni Vakfı tarafından kaleme alınan "Günümüzde sosyalizm" adlı belgede (1998), pazar ekonomisinin yeni oluşan bütün ihtiyaçları karşılayamayacağı, insanın etik açıdan iyileştirilmesine ve kusursuzlaştırılmasına çare olamayacağı, sadece, pazar ekonomisine karşı olmasa da pazar ekonomisinin ötesine giden bir politikanın tarihteki sosyalist hareketlerin her zaman hedeflediği sosyal adalet ihtiyacını tatmin edebileceği söylenir; Fransız entelektüellerinin, 31 Kasım 1996 tarihinde "La Stampa"da yayınlanan ve Gianni Vattimo tarafından yorumlanan "sol için bir uyarış" başlıklı yazılarında, solun karakteristik konuları ile birlikte, çalışma saatlerinin uluslararası düzeye indirilmesi, birbiriyle bağlantılı işlerde daha açık bir ekonominin teşvik edilmesi, herkes için garanti edilmiş asgari gelir, yani yurttaşlık maaşı da tartışılmıştır.

6) Bkz. R.Segatori'nin *'İlerici sapmalar. İçerikten içerene sol,'* adlı denemesi; Campi ve Santambrogio'nun *Sağ/sol. Tarih ve fenomenoloji* adlı kitapları, s. 317-32. Yazar, solu tanımlayan üç "morfolojik değişmez" belirtir: "a) toplumun özgün bir düalistik kuramı; b) topluma karşı özgün bir güven kuramı; c) bir eşitlikçi politik kuram". Söylevsel türde morfolojik değişmezlerin zaman içindeki sabitliğine değişkenler için belirlenen sorunlu alanların özne ve faktörlerinin değişiminin katılmakta olduğu savını ve sol hareketin güçlü olduğu dönemlere (solun tarihinde önemli yer tutan hareketlere ve partilere atıfta bulunuyor) kıyasla, aralarında Sartori'nin de bulunduğu yazarların koruma olarak "kaplardan" yaralanarak kapsamların içinde ileriye dönük olarak geliştirdikleri

Ayrımın anlamına ilişkin ihtilafın yanı sıra, söz konusu ayrımın iki tarafından biri olan sağın soldan, diğer taraf olan solun da sağdan bağımsız olarak bu tarafların her birinin doğası ve değeri ile ilgili eski tartışma, "hâlâ bir sol (veya sağ) var mı?", "solun (veya sağın) geleceği ne olacak?", "mevcut sol (veya sağ)'dan başka sol var mı?" gibi sorulara cevap vermek amacıyla hararetli bir şekilde devam etmiştir. Bu aşamada karşıt ve aynı zamanda koşut olan iki kitabı anmak gerekmektedir: *İki sağ*, Marco Revelli (1996) ve *İki sol*, Fausto Bertinotti (1997).[7]

Sağ/sol ayrımı, zaman zaman anlaşılmaz olduğu, "karmakarışık" olduğu (Geno Pampaloni), "bulutlu" olduğu (Giovanni Raboni), diğer yandan da fazla kolaycı, basite indirgeyici[8] olduğu gibi birbirine karşıt iki hatası nedeniyle suçlanmıştır; diğer bir deyişle konunun karmaşıklığına hâkim olamamaktadır veya kolaylıkla allak bullak olabilmektedir ya da konuya hâkimiyeti konuyu boğmasına neden olacak kadar fazladır. İlk suçlama ne sağcı ne solcu olduklarına inanan veya olmadıklarını iddia edenlerden ve sağı veya solu seçmekten rahatsızlık duyanlardan, ikinci suçlama ise aynı anda hem sağcı hem de solcu olmak isteyip de her iki tarafta da kendilerini çok fazla kısıtlanmış hissedenlerden gelmektedir. Politikaya dolaylı veya dolaysız olarak katılan insanların çoğunluğu bu iki yozlaşmadan da şikâyetçi değildir. Futbol maçlarında da görüldüğü gibi birbiriyle mücadele içindeki taraflardan birinin safını tutmak, topluluğun

başlangıç kimliklerinyapısal değişimini ortaya koymanın kolayolduğu savını destekler, s. 317-8. Yazar, "ikilik" kavramının meşruluğu üzerine tartışmanın içerisinde üç konum mevcuttur diyen Santambrogio'nun gözlemini yeniden ele alır ve geliştirir ve bu üç konumun ilki, sağ ve solun aşırı şekilde uyarlanabilir iki kap haline gelmiş olmasından dolayı ayrım yapabilmeyi sağlayan içerikleri ayırt edebilmek artık mümkün olmadığı için, "ikiliğin" yapısal bir değişiminin faaliyette olduğu varsayımından yola çıkar.

7) M.Revelli, *İki sağ*, Bollati Boringhieri, Torino, 1996; F. Bertinotti, A. Gianni ile söyleşi, *İki sol*, Sperling & Kupfer, Milano, 1997.

8) Örneğin L. Dalu, *Sağ ve sol, karşıt mı yoksa eşit mi?*; Antiseri ve Infantino, *Sağ ve sol, artık iki yararsız söz*, s. 52.

dışında kalmaktan çok daha doğal bir davranıştır. Taraf tutmak, "biz sağcılar siz solcular" veya tersi yönde bir "biz" kavramının ve kimlik kavramının şekillenmesi gereksinimini giderir. Solcuların hepsi Jacobinci (aşırı devrimci görüşlü), sağcıların hepsi gericidir gibi. Bu şekilde o veya bu tarafı tutma yaklaşımından daha fazla basite indirgeyici bir yaklaşım olmadığı gibi kişinin bir tarafı değil de diğer tarafı seçmesinin nedenlerinden daha karmaşık bir şey yoktur.

Ayrıca, ayrımı kabul etmemek sağın tutumudur diyenlerin, ayrımsızlığın sağa atfedilmesinin de genelde solun bir tutumu olduğunu unutmakta oldukları söylenmiştir. Sağ/sol saflaşmasının bu tarafları arasındaki karşılıklı atışma oyununu devam ettirmek mümkündür. Buna her gün şahit olmaktayız ve söz konusu ayrımı hayatta –daima devinen bu hayatta– tutmaya devam eden de sürekli tekrarlanan bu oyundur. Politik yaşam gibi, sürekli olarak taraflar arasındaki oyunu ve hasmı yenmek için mücadele fikrini çağrıştıran çatışmacı bir evrende, evreni iki yarı küreye bölmek olayı basitleştirmek değil, gerçeğin aslına sadık bir şekilde betimlenmesidir.[9] Bu, kadın ve erkek ayrımını basitçilikle suçlamaya benzer. Bir ayrımın asla kusursuz olamayacağı ve kurumlardan oluşmuş herhangi bir evreni karşıt iki ayrı kutba ayırma yeterliliğine sahip tek ayrımın bu olamayacağı olgusunu argüman olarak öne sürmek bayağı bir davranıştır. Bir bütünün karşıt iki tarafının birbiriyle çelişkili veya birbirine karşıt olma durumuna göre üçüncü bir tarafı dışladığını veya kapsadığını daha önce de söyleme imkânı buldum ve yineliyorum. Politik evrende sağın ve solun bir merkezi görüşü dışlama veya onu kapsama eğili-

9) Ernst Jünger, sağın ve solun "artık bir vücudun parçaları gibi organik kategoriler olduğunu," söylemiştir. "Örneğin elleri düşünün. İkisi de vazgeçilmezdir. Açıktır ki, biri diğeri ile çalışmak için vardır. Bu bakış açısına göre sağ da sol da eşit olarak gereklidirler." Ancak bitirirken, "yine de kendimi ideolojik rafları dolduran bu şemanın üstünde görüyorum," demiştir. A. Gnoli ve F. Volpi, *Geleceğin titanları. Ernst Jünger ile söyleşiler*, Adelphi, Milano, 1995, s. 29.

minde oldukları durumlar vardır. Yine de sağ ve sol olmak üzere iki kutup arasındaki ayrım gerçek duruma ne kadar çok uyarsa, kolaycı değil ama basit bir politik sistem, kutupların bir diğerini izleyerek sırayla değişmesini ideal bir demokratik sistem olmanın temel kuralı olarak o kadar fazla benimser.

Aynı politik evrende sağ ve sol arasındaki ayrımın tek olmaması olgusu kolaycı bir itirazdır, aynı kitabımda eşitlikçi sağın ve eşitsizlikçi solun temel alındığı ayrım, sonuçlar arasında değil de öngörülen sonuca ulaşmak için kullanılan araçlar arasındaki farklılık üzerine kurulmuş olan aşırılık ile ılımlılık arasındaki ayrımla birleştirilmiştir. Genel olarak eleştirmenler bunu görmezlikten geldiler veya dikkate almadılar. Ama bu durumda söz konusu ayrım, eleştirmenlerin eleştirdiği kadar basite indirgeyici ve kolaycı değildir. Diğer bir deyişle, hiçbir ayrım kusursuz olmadığı için bu ayrımın da kusursuz olmadığı eleştirisi ve önerilen ayrımın tek ayrım olduğu iddia edilmediği için başka ayrımların da var olduğu eleştirisi ciddi eleştiriler değildir. Bu günlerde yaygın bir şekilde yapıldığı gibi, geçmişte önerilen ayrımlardan farklı ayrımlar önerilmektedir. Söz konusu ayrımlar nasıl ki geçmişte var olmuşlar ve sağ/sol ayrımı ile barış içinde beraber yaşamışlarsa, şimdi de yenilerinin var olmaları ve eskisi ile birlikte yaşamaları veya onlarla birleşmeleri meşrudur. Liberaller ve devletçiler arasındaki karşıtlığın farklı bir karşıtlık olduğunu söylemekte hiçbir sakınca yoktur.[10] Söz konusu olan, geleneksel ayrımı söylendiği gibi yararlanılamaz ve faydasız kılacak denli köktenci bir biçimde bu ayrımla geleneksel ayrımın

10) '*Sağ ve Sol: Artık gereksiz iki kelime*'nin önsözünde Antiseri, "kitapta toplanmış olan katılımların, bu tür geleneksel bir ayrılığı yararsız kılan bazı nedenleri değişik bakış açılarına göre ortaya koyduğunu ama toplumsal gerçeklerin anlaşılması için liberalizm ile devletçilik arasındaki ayrımın oldukça yararlı olduğunu," yazar, s. 5-6. Bu olgu, "eğer biri silah satarak kâr elde ediyorsa, suçlu olan pazar ekonomisi değil, silahı satan ve alandır ve onların etiği insanlık dışıdır. Pazar ekonomisi her zaman masumdur," (s. 14) kesin yargısını okuyabileceğimiz *Sağı soldan ayırmak veya Muhafa-*

karşıtlık içinde olup olmadığını bilmektir. Neden artık bu aşamadan itibaren sağ liberalizm ile sol liberalizm arasında, sağ devletçilik ile sol devletçilik arasında bir ayrım olmamalıdır? Eğer politik saflarda her karşıtlığın "reductio ad unum"u fazla basitçi ise, ki hiç değilse bizim kitabımızda bu olmamıştır, ve yeni ayrım, iddia ettiği gibi tamamıyla bir öncekine alternatif olarak kondu ise neden basitçi olarak görülmediği anlaşılamamaktadır. Solda olduğu kadar sağda da devletçiler ve pazar ekonomisi yandaşları bulunduğu gerçeği, tartışmanın genişlemesi açısından küçümsenmeyecek bir kazanımdır, fakat bu olgu yazıya döküldüğü an önceki ayrımın neden yararsız hale geldiği de anlaşılamamaktadır.[11] Zorunlu referans noktası olan ve yukarıda sözü edilen yazarlar tarafından "ipse dixit" olarak kabul edilen Hayek, pazar ekonomisinin uygar yaşamın tüm sorunlarını tek başına çözemeyeceğini ve sınırlamalara gereksindiği fikrini destekler. Fakat bu sınırlamaları koyacak olanlar kimlerdir? Bu sınırlamaların genişliği ne olacaktır? Acaba bu noktada kapıdan kovulan sağ/sol ayrımı bacadan girmeyecek midir?

Buna benzer sözler, geleneksel ayrımı liberal devrim ve muhafazakâr devrim arasındaki ayrımla ikame etmeyi önerenler için söylenebilir.[12] Eski ayrımın yeni bir ayrımla ikame edilmesi-

zakârlar ile Liberaller arasındaki sınırı belirlemek, (s. 7-15) adlı makalesinde daha geniş olarak bulunur. Ayrıca pazar ekonomisini aşırıya varan biçimde savunduktan sonra, günümüzde göz önünde tutulması gereken gerçek çelişkinin "devletin etkin bir biçimde pazar ekonomisine müdahale etmesi gerektiğini düşünen devletçilerle, pazar ekonomisi karşısında devlete bir kalıntı işlevi yükleyenler arasındaki çelişki olduğu savının sunulduğu (s. 74) E. Di Nuoscio'nun *Kapanmaz yarık*'ına (s. 59-74) ve L. Infantino'nun *Sağ ve Sol: Artık ihtiyaç duymadığınız iki terim*'ine (s. 17-26) bakınız.

11) G. Borsa için, *İki bin yılının eşiğinde sol ve sağ*, "Il Mulino", XLIII, Temmuz-Ağustos 1998, s. 612-21) "sağ ve solu ayıran, sermaye gelişimini yönetme biçimidir. Sol, devlete, pazar iflaslarına karşı önlem alarak pazar ekonomisinin sevk ve idaresi görevini verir."

12) Veneziani, *Sol ve sağ. Norberto Bobbio'ya yanıt*; özellikle yazarın "gelecekteki yazgısal çatışma"yı açıkladığı son bölüm, s. 143-56. Yazar, savını, *Orak ve pazar ekonomisi, liberal sol*'da, "la Repubblica", 4 Haziran 1995, yeniden ele almıştır.

nin gerekliliği, ayrımın ortaya koyduğu ve savunduğu sol kültürün zayıflaması ile birlikte geleneksel ikilinin de kültürel açıdan zamanla zayıflaması gerçeğine bağlıdır ve böylelikle "hoşgörüsüzlüklerin en tiksindiricisi ve ikiyüzlüsü" olan aydınlanmacı hoşgörüsüzlük keşfedilmiştir.[13] Eski ayrım şematik bir düalizmin kanıtıdır ve kendi içinde bile dayanıksızdır, benim kitabım içinse bir tür "Linus'un koruyucu battaniyesi" işlevi görür.[14] Kaçınılmaz bir şekilde sol düşüncenin yöneleceği rıhtımı nihilizm olarak işaret eden Augusto Del Noce başlıca felsefi referans noktasıdır. Gerçeği söylemek gerekirse, karşıtlık, gelişme-gelenek ikiliğini yeniden ele alır. Gözlemlendiği üzere bu ikilik sağ ve sol arasındaki ayrımla var olmaya devam etmiştir ve bugün de rahatlıkla var olmaya devam edebilir. Hem biri hem diğeri için yer vardır. Geleneksel ikili karşısındaki tedirginliğin, "kötü terim" sağı doğru konum olarak değerlendirmekten kaynaklandığı izlenimi edinilmiştir. Bu iki terimin kavramsal çözümlemesini yapabilmek için ilk koşulun "sol iyidir, sağ kötüdür" veya tersi yönde sağa ve sola verilen duygusal anlamları gidermek olduğunu tekrar etmek gerekmektedir. Benim metnimde temel kavramlar olan eşitlik ve eşitsizlik kavramları kökenleri itibarıyla tamamen nötr kavramlar olarak kullanılmışlardır.

Geçmiş yıllarda olduğu gibi ayrımın güçsüzleşmesinin, hatta verimsiz bir hale gelmesinin nedeni olarak Berlin Duvarı'nın yıkılması gösteriliyordu, yani son yıllarda ayrımın verimsiz hale gelmesinde esas olarak küreselleşme fenomeninin rol oynadığı genel kanısı mevcuttu.[15] İnanılmaktadır ki, ekonomik, politik ve kültürel sorunlar, yalnızca, sağ/sol ayrımının doğduğu ulusal devletler çevreninde irdelenemez hale geldiği zaman "büyük

13) Veneziani, *Sol ve Sağ*, s. 16.

14) *A.g.e.*, s. 28.

15) Costanzo Preve'ye göre, "küreselleşme gerçeği kendini sağ ve sol kategoriler aracılığıyla sorgulatmaz", *Sağ ve sol. İki geleneksel kategorinin yararlanılamaz doğası*, s. 6.

bir karmaşa[16] meydana geldi ve eski ayrım tanımlayıcı etkinliğini bütünüyle kaybetti. Bence bu doğru değil. Bence durum tam tersi, yani ayrım ölü ve gömülü değildir ve her zamankinden daha canlıdır. Yalnızca, pazar ekonomisinin egemenliğine inanan ve uygar yaşamın tüm sorunlarının çözümünü pazar ekonomisine bağlayan kimseler, küreselleşmeye giden tek yolun insan ilişkilerinin tümünü ticarileştiren yol olduğuna inanabilirler. Pazar ekonomisi ne kadar büyürse pazar ekonomisinin çözdüğü veya çözemediği sorunlar da o kadar artmaktadır. Küreselleşme fenomeni ekonomik olarak gelişmiş ülkelerin tümünde fakir ülkelerden daha zengin ülkelere toplumsal göç fenomeni ile birlikte süregelmektedir. Eğer eşitlikçiler ile eşitsizlikciler arasındaki ayrımın veya birçok kez dendiği gibi, kapsayıcı bir politikayı tercih edenlerle dışlayıcı bir politikayı tercih edenler arasındaki ayrımın ortaya çıkmasına neden olan bir fenomen varsa o da dışa göç olgusudur.[17] İtalya gibi bir ülkede göçmenleri ilgilendiren politikada, insan ilişkilerinde, yasal kararlar alınırken ve daha genel olarak farklı olana karşı tavrında solun yaklaşımı sağa oranla günümüzde her zaman olduğundan daha çok farklılık göstermektedir. Anderson'a verdiğim cevapta tarafımdan yeniden ele alınan bu konu ekte bulunmaktadır ve herkesin kolaylıkla anlayabileceği kadar açık olan şeyleri tekrar etmek gereksizdir. Geçtiğimiz yıllarda bir parti, güney kökenli İtalyanlara karşı, ırkçı demesek de dışlayıcı diyebileceğimiz sav-

16) A. Campi, *Sağ-sol ayrımı: Bir krizin nedenleri*; Campi ve Santambrogio, *Sağ/sol. Tarih ve fenomenoloji*, s. 164.

17) Aldo Bonomi, *Çoğunluğun zaferi. Yaklaşmakta olan toplumun biçim ve çatışmaları*'nda, Bollati Boringhieri, Torino, 1996, eşitlik-eşitsizlik ikilisinin kapsama-dışlama ikilisi tarafından ikame edildiğini iddia eder: "Toplumsal ilişki açısından önemli olan eşit olmak değil, kapsanmış olmak, yani toplumsal fırsatlara ve şanslara giden sürece kabul edilmiş olmaktır", (s. 41). Kitap, Marco Revelli tarafından eleştirildi, "asosyal ama küreselleştirilmiş bir güruh", "il manifesto", 17 Mayıs 1996. Benzer savlar, 7 Şubat 1995 tarihinde "la Repubblica"da yayınlanan, Alessandro Pizzorno'nun *Sevgili Bobbio, işte burada yanılıyorsun* başlıklı makalesinde daha önce desteklenmişti.

ları destekleyerek dikkate değer bir başarı elde etmiştir ve şimdi aynı parti Kuzey İtalya'dan sadece güney kökenli İtalyanların değil bütün göçmenlerin atılmasını öngören bir referandum için kampanya yürütmektedir. Böyle bir partiyi nasıl adlandırabiliriz? Eğer onu sağcı olarak adlandırmazsak nasıl adlandırabiliriz? Söz konusu parti de kendini öyle tanımlamaz mı?

Yapıcı bireycilik ile gerçek bireycilik arasındaki altbölünümü izlemeye yönelten tanınmış kitaplarında gördüğümüz üzere, bireycilik ve bütüncüllük arasındaki karşıtlıktan esinlenmiş olan Louis Dumont'un meydana getirdiği ikiliğin yeniden yapılanması daha da karmaşıktır.[18] Bu iki ayrım kesiştiklerinde sol yapıcı bireyciliği ve yapıcı bütüncüllüğü nitelerken sağ ise gerçek bireyciliği ve gerçek bütüncüllüğü niteler.[19] Yazar, yapıcı ve gerçek arasındaki ayrılığın, iç ve dış arasındaki ayrılığı açıklama girişimi olduğunu söyler. Önerisini yorumsal, üç anahtarlı bir matrisle açıklar: Sağ ve solun içindeki bireycilik ve bütüncüllük arasında bir dikey çizgi, bireycilik ve bütüncüllük içindeki sağ ve sol arasında bir yatay çizgi; üçüncü olarak ise bir tarafta sol bireycilik ve sağ bütüncüllük arasında diğer tarafta ise sağ bireycilik ile sol bütüncüllük arasında kesişen bir çizgi. Buradan çıkarılan altı konumdan bazıları sola diğerleri de sağa aittir. Eşitlik kavramına gelince,bunun sol konumlanımların özgün bir niteliği olduğunun anlaşılamayacağını düşünür, çünkü

18) L. Dumont, *Homo aequalis*, I, *Ekonomik ideolojinin doğuşu ve zaferi*, Adelphi, Milano, 1984 ve *Homo aequalis*, II, *L'idéologie allemande.France-Allemagne et retour*, Gallimard, Paris, 1991, özellikle *La droite et la gauche*, s. 249-94.

19) A. Santambrogio, *Sağ ve sol: Aynı dilin iki diyalekti*; Campi ve Santambrogio, *Sağ ve sol. Tarih ve fenomenoloji*'de (s. 70) ve daha önce sözü geçen *Sağ ve sol. Sosyolojik bir çözümleme*'deki (s. 90) matrise bakınız. Benim konumumu ilgilendirdiği kadarıyla, yazar benim üç savımı hakkındaki yorumlarında –Berlin Duvarı'nın yıkılışından sonra da ikilik tartışılmaya devam edecektir; sağ ve sol terimleri karşılıklı olarak dışlayıcı ve tüketicidir; ayrılık, eşitlik idealinin karşısındaki değişik tavırlarda yatar– birinci savda haklı olduğumu, ikinci savda kesin yargısı olmadığını, üçüncü savda ise yanıldığımı söylemiştir, (s. 39).

eşitlik, özgürlükle birlikte demokratik tasarının dokusunu oluşturan tüm pratik ve ideal ilişkiler temasını tanımlayan iki anahtar değerden biridir. Öyle ki, kurduğu matristen aşırılık (ki bu aşırılık anarşi, seçkincilik, faşizm ve komünizm olmak üzere dört çeşittir) ve ılımlılık arasındaki karşıtlığı çıkarmayı gerekli görür. Bitirirken de çatışmanın yerleşik ve meşru kabul edildiği mükemmel bir demokraside sağ ve solun, aynı dilin değişik diyalektleri şeklini alabileceğini ilave eder... Aynı Dumont, bize İtalya'da da iyi tanınan bir İngiliz bilim adamını[20] çağrıştırır ve bu bilim adamına göre sol, "eşitlik ailesi" olarak da tanımlayabileceğimiz bir aile gibi birbirine bağlı çeşitli sol görüşleri değerlendirmeye olanak sağlayan "düzenleme prensibi" için üstlendiği görevle tanımlanmak zorundadır. Düzenleme tasarısı çeşitli şekillerde tanımlanabilir, fakat dili ne olursa olsun sağın kutsal, dokunulmaz,doğal ve önüne geçilemez olarak nitelediği, solun ise azaltılması veya ortadan kaldırılmasının mümkün veya zorunlu olduğuna inandığı ve haklı gösterilemeyen eşitsizlikler olduğu varsayımından yola çıkar. Sola göre farklı şekillerdeki eşitsizliklere karşı verilen savaşlar tek bir savaşın aşamalarıdır. Sağın konumunun, Fukuyama'nın ve kısmen de Anderson'un ileri sürdüğü fikirlere uygun olduğunu düşünür, yani solun bir geleceği yoktur. Sadece Batı Avrupa'da yirmi milyon işsiz olduğunu ve artan fakirliğin, gittikçe artan sayıda insanın toplumsal açıdan marjinalleştirilmesi veya dışlanması olgusunun liberal ve kapitalist toplumların ayrılmaz parçaları haline geldiğini gözlemler. Soldan istenen programcı yaratıcılık ve hayal gücüdür.

Alessandro Campi "sağ-sol bölünmesi" krizi üzerinde ısrarla durur.[21] Kriz ile ilgili birkaç neden belirttikten sonra parlamenter

20) S. Lukes, *Sol için bir prensip*; Campi ve Santambrogio, *Sağ/sol. Tarih ve fenomenoloji*, s. 301-16.

21) A. Campi, *Sağ-sol bölünmesi: Bir krizin nedenleri*; Campi ve Santambrogio, *Sağ/sol, Tarih ve fenomenoloji*, s. 153-66.

politikanın alışıldık şemasına uyarlanması mümkün olmayan yeni eklemeler belirleyerek, bölgesel-global, merkezi-dışsal (varoş), kapsama-dışlama, bireysellik-örgütçülük gibi, geleneksel politik familyaları boydan boya kat eden başka olası "ikiye bölünmeler" önerir. Bölünmenin popüler olma nedeninin onun kuşku götürmeyen basitleştirici gücünden kaynaklandığını kabul etse de, bundan sonra onu kullanmaktan kaçınmanın daha iyi olduğuna inanır. Yine de krizde olması yararsız veya anlamdan yoksun olduğu anlamına gelmez ama yazarın fikrine göre, belli bir tarihi bütünlük içinde ortaya çıkan olası politik dillerden birinin ebedi olduğuna inanılması beklenemez.

Tamamıyla değişik bir itiraz ise, farklılığın doğasını veya farklılığın var olup olmadığını, farklılığın bugün bile bir anlam taşımaya devam edebilmesi için temel oluşturacak ölçüt veya ölçütleri ilgilendiren itiraz değil, ayrımın, politik savaşın mevcut durumuna uygulanabilirliğidir. Soyut olarak ayrımın her zaman geçerli olmasına rağmen, gerçekte, bir zamanlar ayrımın politik hareketi olan solun, genelde sağa atfedilen politik hareketten pek farklı olmadığı ortaya konur. Aynı şekilde, yakın geçmişte solun yavaş yavaş sağın alanını, onu politik açıdan önemsiz kılacak şekilde işgal ettiği gibi bugün sol tahakkümün yenilgisinin sonucu, solun yerini sağın alması olacaktır. Bu nedenle solun varlık nedenini kaybettiği doğru değildir. Aslında süregelmekte olan şey, geleneksel sol politikanın taban kaybetmeye mahkûm olduğu bir konumda kendi gerekçelerini geçerli kılmayı başaramamasıdır. Çölde yalnız bir çığlık olsa da değeri asla azaltılamaz, aşırı solcu Noam Chomsky'nin bir kitabının[22]

22) N. Chomsky, *Zenginler kulübü* (1993), Gamberetti, Roma, 1996. Chomsky'ye göre sağ ve sol arasındaki ayrılığın net olarak kaynaklandığı tek kutuplu dünya ve demokratik kurumların boşaltılması olguları ve kısaca daha ileri ve sofistike bir "ayrıma" gerek kalmadan solun fakirler ve sağın zenginler tarafında olduğu savı üzerine ünlü bilim adamı David Barsamian ile yapılan söyleşi. İlk bölümden itibaren ana hedef

başlığına atfen, "zenginler kulübünde" politik açıdan etkin bir sol için yer yoktur. Ama buna, insanları kapitalist sistemin uşaklığından kurtaracak olan kavgadan ilham alan solun ideallerinin sönmemiş olduğu olgusunun ortadan kalkmadığı şeklinde cevap verilebilir. Sıranın kendilerine gelmesini beklemektedirler ve saatlerinin ne zaman çalacağını kimse bilmemektedir. Şimdi önemli olan, hiç değilse ideal olarak ve yalvaççа, boyun eğmemektir.

Bu değişik formdaki itiraza, *İki sağ*'ın (1996) yazarı yanıt verir. Yazar, genel olarak eşitlik-eşitsizlik olgusunun dayandığı ayrımı ve ölçütü bütünüyle yadsımamaktadır. İddiasına göre, günümüzde İtalya'daki fiili politik arena, genel itibarıyla, biri popülist ve halk oyu taraftarı (faşizan), diğeri de teknokrat ve seçkinci (liberal) olmak üzere iki sağ tarafından işgal edilmiştir. Bu iki sağ, kullanılacak araçlar konusunda aralarında çatışma içindedirler ama diğer taraftan da birçok açıdan ortak amaç doğrultusunda birleşmişlerdir. Amaç açıktır: "Üretkenliğin süregelmekte olan yeniden yapılanma sürecine uygun bir kurumsal yapı sunmak", diğer bir deyişle, sosyal demokrat girişimin parçalanmışlığını yönlendirmek ve ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında sosyal demokrasinin dayandığı prensiplerden biri olan sermaye ve emek arasındaki eşitliği temin eden kural ve güvenceler ağını, yeni bir oluşum olan totaliter, egemen,özel teşebbüsün yararına yıkmak.[23] Amaç ortaktır ama araçlar farklı, bazı açıdan da birbirine karşıttır: Popülist sağ, kurumsal denebilecek bir yıkım ve sonrasında yeni bir sosyal blok ile, teknokrat sağ ise sanayinin ve gittikçe azalan kamu sermayesinin büyük kurum-

ekonominin aşırı şekilde övülen "küresellik" olgusudur. Yazara göre, Birleşik Devletler gibi büyük bir kapitalist toplumun ekonomi politikasından, yani zenginlerin ve güçlülerin gereksinimlerine öncelik verilen korunmuş bir pazar ekonomisine sahip olduğu fikrinden yola çıkılarak pazar ekonomisi de sorgulanmıştır.

23) Revelli, *İki sağ*, s. 7-8.

larının birliği ile amaca ulaşmaya eğilimlidirler. Bu iki sağ bir tarafa, bugün sol ne durumdadır? Veneziani tarafından önerilen liberal devrim ile muhafazakâr devrim arasındaki ayrılık olgusuna onu savunan değil de eleştiren bir bakış açısından bakıldığında, benim fikrime göre bu konum simetriktir ve Revelli'nin solun bakış açısından hasım olarak gördüğü toplumsal ve politik değişime uğramış gerçekliğe Veneziani'deki sağın bakış açısından (başka yerlerde "inatçı" diye adlandırdığım ikilikten kurtulması ne kadar zor) diğer bir deyişle, sola göre gerici olanın karşı tarafa göre devrimci olduğu karşıt bakış açısından bakmaktadır.

Her ne kadar birinin ikinci solu diğerinin birinci sağı ile iç içe geçip kaynaşsa da, Revelli'nin iki sağı ve Bertinotti'nin iki solu arasında düşünüldüğü gibi bir bağlantı yoktur. Yine de, Revelli'nin iki sağı aynı amaç doğrultusunda birleşseler bile, Bertinotti'nin iki solu ayrı amaçlar doğrultusunda birbirinden ayırt edilir: Liberal sol için mevcut toplumsal organizasyon, aşırı eşitsizliği sınırlamak için zaman zaman düzeltilmesi gereken sonul bir noktayken, diğer sol mevcut toplumsal modeli tümüyle kapsayan bir alternatif aramaya devam eder. Farklılık bu iki kısa açıklama ile özetlenebilir: Bir tarafta gelişmeyi yönetmek, diğer tarafta ise toplumu değiştirmek. Bir taraftan liberal sol, Revelli'nin iki sağı gibi kapitalizmin içindeyken, diğer taraftan "gerçek", "otantik", "iyi" sol nihai bir aşama tasarlar.[24] Bitirirken belirtelim ki, çatışmacı sol devimlerini sınıfın değişen gerekçelerinden alırken, ılımlı sol ise her toplumsal belirtkeyi yurttaşın belirsiz durumuna doğru hareket etmek için silmek eğilimindedir.

Okuyucunun ekte de göreceği gibi, sağ ve sol arasındaki ayrılığın ayrıcalıklı ve tercih edilen ölçütü olarak "eşitliğin ideali", tartışmanın başlıca öğelerinden biri olmaya devam etmiştir.

24) Bertinotti, *İki sol*, s. 7.

Bu ölçütün, sanki ben onu icat eden kişi ve onun inatçı tekelcisiymişim gibi çokluk neden Bobbio ölçütü olarak kabul edildiğini anlamak zordur. Kitabımın başından beri açıkça belirttiğim gibi, bu ölçüt, daha önceki yazarlar tarafından en yaygın biçimde kabul gören ölçüttür. Eşitlik ilkesinin bir "communis opinio" (ortak görüş) olduğuna kanıt olarak, Amerikan sağına bağlı bir yazar olan Francis Fukuyama'nın "tarihin sonu" kavramının, insanlığın ilerlemesini sağlayan savaş eşitlik için değil de üstünlük için yapılmaktayken, gelecekte insanların daha fazla eşitlik elde etmek için savaşacağı fikrini savunan sol görüşe özgü tarihi gelişmenin sonu kavramı ile aynı noktada kesiştiği fikrini destekleyen kallavi bir kitap yazdığı gerçeğini ileri sürmek yeterli sanıyorum.[25]

Aynı zamanda, eşitliğin oldukça genel ve içerikten yoksun bir terim olduğu ve tek başına herhangi bir kavramı tanımlamak için yeterli olmadığı gerçeğinin yanı sıra, çıkış noktaları eşitlik, fırsat eşitliği, gelir eşitliği, sonuç eşitliği vb. gibi herhangi bir eşitliğe atıfta bulunmayan hiçbir politik programın mevcut olmadığı gerçeği de görülmüştür. "Hangi politik öğretinin az veya çok ölçüde eşitlik olgusu ile bağlantısı yoktur," diye yazan ben değil miydim? Daha önce de belirttiğim gibi, kimi eşitlikçi hareketler bu üç temel soruya verdikleri yanıta göre ayrılırlar: "Kimler arasında eşitlik, neyin eşitliği, hangi ölçüte göre eşitlik?"[26]

Doğal olarak, birçok değişik formda eşitlik olduğu ve sağ görüşte de eşitlik formlarının mevcut olduğunu bir kez kabul edersek şu soruyu sormak kaçınılmaz olacaktır: "Sağ görüşün eşitlikleri sol görüşünkilerden nasıl ayırt edilir?" Konuyla ilgili bir makalesinde yazarın biri, kendi sol görüşünün gayet net bakış açısından benim konuyu savunma şeklimin "politik ba-

25) Bkz. *Ekler*, s. 81-7.
26) Bkz. s. 54.

kımdan açık bir davranış" olmadığını, benim sözlerimin "solu algılayışımızın tarihi olarak bu eşitlikçi gerilimle beslendiği"[27] fikrini verdiğini, benzerlik-farklılık ikiliğinin eşitlik-eşitsizlik ikiliğinden farklı olduğunu ve bu farklılığın eksikliğinin benim çözümlemem için ciddi bir engel oluşturduğunu söyleyerek bana bu soruyu sordu. Bitirirken de, "benim eşitlik lehindeki bu ateşli konuşmamın eşitsizlikleri ve farklılıkları, şekilsel eşitsizlik ve yapısal eşitsizlik arasındaki farkı yeterli olarak belirtmediğini ve sol eşitlikçiliğin hangisi olması gerektiğini tartışmadığını" söyledi.[28] Bu sorunun yanlış biçimde sorulduğuna inanıyorum. Sağın eşitlik anlayışı ile solun eşitlik anlayışı arasına sağ ve sol arasındaki fark değil, karşılıklı olarak, sağdan ve soldan olmak üzere farklı bir yolla ortaya konan eşitlik ve eşitsizlik arasındaki ilişki yerleştirilir. Çıkış noktam olan, solcunun insanları ayıran şeylerden çok onları birleştiren ortak şeyleri düşünen kişi olduğu, sağcı için ise bunun tersi olduğu, yani sağcı için bir insanı diğerinden ayıranın onları birleştirenden politik olarak daha önemli olduğu varsayımından hareketle denilebilir ki, sağ ve sol arasındaki farklılık, birincisi için eşitliğin kural ve eşitsizliğin istisna olduğu olgusunda ortaya çıkar. Bunu izleyen her tür eşitsizlik formu için bir şekilde neden göstermek zorunluyken sağcı için kesinlikle tersidir, demek ki, eşitsizlik kuraldır ve eğer farklılar arasında bir eşitlik ilişkisi kabul edilmek zorunda ise buna gerekçe gösterilmelidir.

İster kadın-erkek, ister göçmen-yurttaş ayrımı olsun, farklı kişilerin maruz kaldığı davranışlar hakkındaki geleneksel örnek verilirken, her ne kadar solun kuralı istisnalar hariç her şeyin kapsanması, sağın kuralı ise yine istisnalar hariç her şeyin dışlanması olsa da, solun her şeyi kapsadığı sağın her şeyi dışladığı

27) G. Liguori, *Sağ ve sol: Bobbio'nun savı üzerine*, "Marksist eleştiri", n.s., 1994, 2-3, s. 77 ve 78.

28) *A.g.e.*, s. 81.

söylenmemektedir. Şu geleneksel üç soru karşısında (kimler arasında eşitlik, nede eşitlik, hangi ölçüte göre eşitlik) sol, birinci soruya daha kapsamlı bir yanıt verme eğilimindedir (eğer "aza" karşı "herkes" değilse, "daha aza" karşı "daha çok"); ikinci soruya yanıt olarak sol, tüketim ve geleneksel değerler itibarıyla önceliği temel insan haklarına verir; üçüncü soruya gelince, ihtiyaç ve emek ölçütlerinin sol görüşe, mükafat ve mevki ölçütlerinin de sağ görüşe daha uygun olduğu söylenebilir. Fakat değerlere yönelme tarihsel ve politik açıdan her zaman göreceli olmuştur ve eşitlik prensibinden yola çıkılsa bile sağ ile sol arasındaki ayrımın çözümü, sağın bir eşitliği ve solun bir eşitliği arasındaki farkı arayarak değil, ama sağın ve solun, kural ve istisna arasındaki ilişkiyi anlamadaki farklı yöntemlerini ayırt etmek ile mümkündür.

Unutulmaması gereken başka bir ayrıntı da, eşitlik-eşitsizlik ve benzerlik-farklılık kavramları arasındaki ayrımın eksikliğinden ve yetersizliğinden kaynaklanan karışıklığın büyük bir kısmı, "eşitlik", "eşitsizlik", "eşit olmama" (fark var mı, varsa hangisi?), "kimlik", "farklılık", "benzerlik", "benzer olmama" gibi terimleri kullanırken anlamları için yeteri kadar titiz olunmamasından ileri gelmektedir. Yine de inanıyorum ki, yararsız tartışmaları önlemek için göz önünde tutulması gereken terimler meselesi, "ikilik" teriminin kullanımını ve söz konusu terimi daha da yararlı ve kullanılabilir kılmak için ona verilen anlamı gereksiz ve gayri meşru kılacak herhangi bir değişim içermemektedir.

Nisan 1999, Torino N. B.

Eleştirilere Cevap

Bu kitabın başarısı karşısında ilk şaşkınlığa düşen ben oldum. Bu başarıyı ilk baskıda on bin kopya yayımlayan editör bile beklemiyordu. Sonrası ise zamana karşı bir yarış oldu.

Ben yeni baskı için bu önsözü yazarken, kitap, her hafta biraz daha alt sıralara inse bile, hâlâ eleştiri kitaplarının "best sellers"[1] listesinde olmayı sürdürüyor. Profesörler tarafından yazılan kitaplardan, ders kitapları ve dile düşmüş olanlar dışında, yalnızca birkaç bin kopyanın satılmış olması bir sır değildir.

Bu kitabın, iki grubun bir önceki seçimlere oranla daha belirgin bir şekilde çelişir göründüğü seçim kampanyaları sırasında çıkmış olması tabii ki çok yararlı olmuştur. Kitabın neden böylesi

1) İlk günlerden itibaren Mauro Anselmo "La Stampa"da soruyordu: Best-seller filozofu Bobbio kitapçıda niye herkesi alaşağı etti? 23 Mart 1994, s. 16.

talep gördüğü sorulduğunda bazı kitapçılar bize, kitabı satın alanların bir kısmının kitapta oy tercihi hakkında bir öneri, bir açıklama, bir aydınlanma aradığını bildirdi. Herhalde hayal kırıklığına uğramışlardır, ama bu hayal kırıklığının bulaşıcı olmadığı söylenebilir. Çünkü satışlar, seçim kampanyaları bitip herkesin kendi tercihini çoktan yapmış olduğu zaman da aşağı yukarı aynı hızla devam etti.

Nasıl oldu da birçok kişi bu kitapçığı almaya devam etti ve hâlâ da devam ediyor?

Bu kitap şık ve çekici bir kapakla çıktığı, pratik, kısa ve ucuz olduğu için, birçok kimsenin bu görünümüne aldanıp onu satın aldığını söylemek mümkün mü? Ben de gidip görmek istiyorum içinde ne olduğunu. Belki de birileri bana bunu anlatırlar.

Ben bir yazar olarak, başarının başlıca nedeninin tema olduğunu, çekinerek de olsa, belirteyim. "Çekinerek" diyorum, ama bundan aslında çok da memnunum, çünkü uzun süreler sağ/sol ikilisinin artık hiç kimseyi ilgilendirmediğini son derece kesin bir şekilde tekrarlamaktan bıkmayan herkese karşı bundan daha iyi bir konu isteyemezdim.

İçtenlikle kabul etmeliyim ki, kamuoyunda edindiği başarıya nazaran daha sınırlı bir eleştiri başarısı elde etti. Oldukça çok sayıda eleştiri yazısı yazıldı, ama tabii ki hepsi de olumlu değildi, bir de gerçekten yerici olanlar vardı doğal olarak.[2] Sağ/sol ikilisini ve tarafımdan ileri sürülen savları tekrar ele almak için yenilenmiş ve geniş çaplı bir tartışma gerçekleştirilmedi. Bunun nedeni, belki herkesi henüz çıkmış kitaplardan söz etme telaşına sokan gündelik basının açlığı, belki de, gizlemiyorum, ileri sürdüğüm savların kendi zayıflığı mı, belgelemenin kusurlu olması mı, yoksa konuların yetersizliğinden midir, bilinmez–her zaman

2) A. Socci, *Sağa dönüş yasağı*, 'Il Giornale', 28 Şubat 1994; M. Tarchi, *Filozof Norberto Bobbio'nun dersinde yeni hiçbir şey yok*, 'L'indipendente', 6 Mart 1994.

inandırıcı görünmemesidir.[3] Arkadaşlardan ve sürekli yazdığım gazetenin okurlarından da dikkatli gözlemler ve yararlı öneriler içeren pek çok mektup aldım.

Genel övgüleri, söz etmeye değer bulmadığım kişisel saldırıları ve herkesin malumu olan yanlış anlaşılmaları bir yana bırakırsak, eleştirmenlerim üç grupta toplanabilirler: 1) sağ ve solun artık kimliksiz isimler olduğunu, onlara daha önce sahip olmuş olduklarını varsaysak bile, artık sahip olmadıklarını, bir anlam vererek onları hayatta tutmaya çalışmakta ısrar etmeye değmeyeceğini iddia edenler, bu durumda benim girişimim bir politik arkeoloji eseri olarak kabul edilebilir; 2) sağ-sol ikilisini hâlâ geçerli sayıp benim bu ikiliyi üzerinde kurduğum ölçütü kabul etmeyerek başka ölçütler önerenler; 3) ikiliyi ve ölçütü kabul eden, ancak ölçütü yetersiz bulanlar.

Birinci gruptakilerin çoğunluğu ayrımın bir zamanlar bir anlam taşımış olduğunu göz ardı etmiyorlar, ancak şimdi çelişkilerin çok sayıdaki nedenlerinin, karşıt grupların hepsinin bir yanda ya da diğer yanda toplanmasına meydan vermediği, sürekli olarak daha karmaşık hale gelen bir toplumda bir sağ ve bir sol arasındaki tek yönlü çelişkinin basite indirgeyici olacağını ileri sürüyorlar.[4] Berlin Duvarı'nın yıkılması gibi tarihi ve müthiş bir olayın ayrımı geçersiz kıldığını ileri sürenler de var.[5] Diğerlerine göre, bu büyük ayrımı katıksız tutmak için gösterilen kısır çaba aynı zamanda bir metodolojik hataya, yani tarihin zengin ve değişken somutluğunu iki soyutluk içine kapatma isteğine bağlı.[6]

3) M. Ostinelli istisnadır. *Sağ ve Sol: Hâlâ bundan söz edilebilir mi?* 'Cenobio, Rivista di cultura della Svizzera italiana' XLIII, Temmuz-Eylül, 1994, s. 273-8.

4) K. Adam, *Den Aufruhr denken. Richtungskämpfe sind Nachhutgefechte*, 'Frankfurter Allgemeine Zeitung', 3 Mayıs 1994 ve 'Internazionale', 1, 33, 25 Haziran 1994, s. 40-41, başlık: *Sevgili Bobbio, yanılıyorsun, sağ ve sol yok.*

5) L. Colletti, *Duvardan sonra ne solu?* 'Corriere della Sera', 20 Mart 1994, s. 24.

6) F. Tessitore, *Sağ ve sol* makalesi, Kuzey ve Güney, Nisan 1994; S. Romano da şöyle yazıyor: "Norberto Bobbio'nun kitabı geleneksel sınıflandırımları yeniden canlandırıyor. Ancak politik gerçeklik daha vurgulu," ('Le Monde', 9 Nisan 1994, s. 8).

Bu karşıt görüşlülerin fikirlerini çürüten en önemli şey, Duvar'ın yıkılışından sonra da ikilinin politik tartışmanın merkezinde olmaya devam etmesidir. Bu ikili şimdi her zamankinden, öncelikle kendim için bir neden bulmaya çalıştığım zamankinden bile daha etkili. Bu, dünya komünizminin tüm çelişkilerini ve eşzamanlı olarak –izin verin, o zamanki galiplerin hoşuna gitmeyen gözlemim üzerinde ısrar edeyim– aynı ölçüde dünya kapitalizminin tüm çelişkilerini hızla altüst eden o ünlü yıkımın bu konuyla hiçbir ilintisinin olmadığının işaretidir. Yalnızca komünist sol var olmadı, aynı zamanda kapitalizm ufkunun içinde de bir sol vardı ve hâlâ da var. Ayrımın, kapitalizm ile komünizm arasındaki çelişkinin çok ötesine uzanan uzun bir hikâyesi bulunuyor.[7] Hâlâ var ve birilerinin şakayla karışık söylediği gibi, yanızca sokak afişlerinde değil.[8] Komik olacak ölçüde gazeteleri, radyoyu, televizyonu, genel tartışmaları, ekonomi, politika ve sosyoloji dergilerini işgal ediyor. Biri "sağ" ve "sol" sözcüklerinin yalnızca başlıklarda bile kaç defa yer aldığına bakmak için gazeteleri okumaya kalksa, bunlardan çok geniş bir derleme yapabilir. Bunun nedeni, bu iki sözcüğün yalnızca herkesin kullandığı sözcükler olmakla kalmayıp popüler olması ve artık yalnızca politik konuşmalarda değil, aynı zamanda yaygın olarak ve sık sık insan davranışının farklı alanlarında karikatürel tarzda bile kullanılmasıdır.[9] Kısa süre önce, yahudi sorunu hakkındaki bir eserin yeniden yayımlanması dolayısıyla, bu öneriyi getiren yayınevinin sağ görüşlü olup olmadığını saptamak

7) M. Gauchet'nin kısa süre önce İtalyancaya çevrilen *Bir ayrımın hikâyesi* adlı kitabını hatırlamakla yetiniyorum. *La destra e la sinistra* (orijinal basım, La droite et la gauche, Gallimard, Paris 1990), Anabasi, Milano, 1994.

8) E. Sterpa, *Sağ-sol yalnızca sokak afişlerinde bir anlama sahip*, 'Il Giornale', 6 Mart 1994.

9) Giorgio Gaber'in tanınmış bir şarkısının adı *sağ/sol*'dur ve bu şarkıda şu tarz çelişkiler yer almaktadır: "Küvette yıkanmak sağa aittir/oysa duş almak solundur/bir paket Marlboro sağındır/kaçak sigara ise sola aittir" (G. Gaber-S. Luporini, *Düşünmek bir zamanlar düşüncenin var olduğunu düşünmektir*, Milano, 1994, s. 48).

amacıyla seviyeli bir tartışma patlak verdi.[10] Birinin, belli belirsiz bile olsa, sorunu hafiflettiğini okudum: "Pasolini sağcı, d'Annunzio solcu mu?"[11] Soru, biraz aşağılara çekilerek, farklı bir şekilde de olsa, başka kimseler için de tekrarlandı: Fiorello sağda, Jovanotti solda mı?"[12] Sonuçta şu şekilde tekrar formüle edildi: "TV sağcı, meydan solcu mu?"[13] Bir röportajda biraz dikkatsizce TV'nin doğal olarak sağcı olduğunu söylemiş olduğum için, böylesi bir aracın ne sağcı ne de solcu olabileceği, çünkü sağın ya da solun içerikler olduğu belirtilerek ve böylece bu sözcüklerin hâlâ bir anlam taşıdığı gösterilerek bana karşı çıkıldı. Konuyu bir basamak daha aşağıya taşırsak, –bilmiyorum daha önce hiç oldu mu, ama bu yıl oldu– tatiller de sağcı ve solcu tatil diye ikiye ayrıldı.[14]

10) Söz konusu olan Léon Bloy'un, *Dagli Ebrei la salvezza* (Yahudilerde Kurtuluş) adlı kitabının yeni baskısıdır. R. Calasso'nun 2 Ağustos 1994 tarihli 'la Repubblica'daki *Güneşte bir skandal* adlı makalesi ve F. Erbani'nin *Adelphi sağ taraftan mı? Hayır, Bernardini ve Cases yalnızca biraz snobdiyorlar* altbaşlıklı, *Solun yıkıntıları üzerine* başlıklı yorumunun okunması gerekir. Cesare Segre'nin tartışmayı başlatan cevabı da okunmalıdır: *Bence Bloy bir zavallıdır*, 'la Repubblica', 6 Ağustos 1994.

11) P. Conti, *D'Annunzio solcu, Pasolini sağcı mı?* 'Corriere della Sera', 8 Haziran 1994.

12) E. Piervincenzi, *Kaybolan sola serenat*, 'il Venerdì di Repubblica', 27 Mayıs 1994, s. 50. İlk satırları şöyledir: "Fiorello sağda, Jovanotti solda mı? Karaoke meydanı, ilerici Peter Pan meydanına karşı mı?"

13) G. Zincone, *Sağcı TV ve solcu meydan*, 'Sette', 21, Corriere della Sera eki, 26 Mayıs 1994, s. 20.

14) A. Usai, *Buralı mı oralı mı? Sağ ve sol arasında İtalyan usulü tatil*, 'la Repubblica', 17 Haziran 1994. Kitap Mart ayının ilk günlerinde çıkmıştı, bu arada 11 Mart tarihli 'Panorama', R. Rosati'nin –günün konusu– hakkındaki şakayla karışık makalesini yayınlıyordu: *Sağcı mı yoksa solcu musun?*, s. 10-11. Makale şöyle başlıyordu: "Yürürlükte olan bir gerçektir, sağ ve sol arasındaki büyük düello." Bunu Nicola Matteucci'nin karşıt bir görüş ileri süren yazısı izliyordu: "Bobbio'nin ileri sürdüğünün aksine, sağ ve sol birer değer değil, boş birer terimdir. Gerçek meydan okuma özgürlük ile eşitlik arasındadır." Matteucci' bize, özgürlüğü sağa, eşitliği sola ait gördüğüne ilişkin birçok kanıt vermiş olduğu içindir ki, sağ ve sol onun için bile boş terimler anlamına gelmemektedir. Matteucci ile aramdaki fark, benim fikrimce özgürlüğün hem sağa hem de sola aynı ölçüde ait olması ve sağ ve sol arasındaki gerçek meydan okumanın, en büyük değeri eşitliğe vermekle farklılığa vermek arasında

Bu tarz sorularda bir anlaşmazlık olduğu açık. Ancak sözcüklerin bir konudan diğerine, onlara bir anlam, ya da eğer istiyorsak, belli belirsiz bile olsa o soruları anlaşılır gösterecek anlamlar vermeksizin taşınabileceğine inanılabilir mi?

Alışıldık veya alışılmış sınırları zorlayan, hudut tanımayan gazeteciliğin tipik ifade tarzı olan benzer dil yozlaşmaları bir tarafa atılsa bile, bizim iki karşıt sözcüğümüz politik şahıslar, partiler, hareketler, gruplaşmalar, gazeteler, politik programlar ve yasal önlemlerle ilgili olarak kullanılmayı sürdürüyor. Bir politikacı hakkında fikir alışverişi yaparken sorduğumuz ilk soru onun sağcı mı yoksa solcu mu olduğudur, değil mi? Bu anlamsız bir soru mu? Muhtemel cevaplar arasında onun ne sağcı ne de solcu olduğunun bulunması da mümkündür. Fakat "ne öyle ne değil" cevabının, yalnızca "sağ" ve "sol"un bir anlamı varsa ve soruyu soran ve cevaplayan bu anlamı üstünkörü de olsa biliyorsa mümkün olduğunun nasıl olur da farkına varılmaz? Nasıl olur da iki renk arasındaki farkı bilmiyorsan, o cismin ne siyah ne de beyaz olduğunu söyleyebilirsin? Bu iki sözcüğün anlamı hakkında en küçük bir fikrin yoksa ya da onların bir zamanlar bir anlama sahip olup artık anlamlarını yitirdiklerini söylüyorsan, nasıl olur da hükümetin o önleminin ne sağ taraftarı ne de sol taraftarı olduğunu söyleyebilirsin? Eğer bu iki sözcüğün hâlâ bir anlam taşıdığına inanmayı sürdürüyorsan, bir zamanlar sağcı olan bir parti şimdi sol politika güdüyor diye, nasıl olur da bu iki sözcüğün anlamlarını yitirdiğini söyleyebilirsin? İki futbol oynama metodu arasındaki farkı inkâr etmek için kim içtenlikle şimdiye kadar -a- metodunu kullanmış olan X takımının şimdi Y takımının kullandığı -b- metodunu uygu-

bulunmasıdır. Aynı dergi 4 Kasım sayısında *Günün konusu* başlığı altında konuya dönüyor ve (*sağcı mı, solcu musun, yoksa...?*) 'yazın en sıcak tartışması. İtalyanlar, yeni etiketlerin beklentisi içinde, bölünmeye devam ediyorlar,' diye sunulan bir makale yayınlıyordu.

luyor olduğunu ileri sürebilir? Bu soruları soruyorum, çünkü ayrımcılık suçlamasında bulunanların ileri sürdüğü konuların büyük bir kısmı bu türden. Ancak bunlar sadece anlaşmalar ile bu anlaşmalara pratik uygulamalarda uyarlanan soyut fikirler arasındaki karmaşayı gösteren konular. Ve aynı zamanda sıklıkla ferahlatıcı olan bu çelişkinin, ülkemizde birileri için zafer havasıyla "Sağcılar kazandı" diye bağırıldığı ve diğerleri için "Solcular yenilgiye uğratıldı" diye fısıldandığı tarihsel bir anda ortaya çıkmış olduğu nasıl unutulabilir ki? Öyleyse nasıl oluyor, hâlâ sağ ve sol partiler mevcut mu? Yoksa artık mevcut değiller mi? Peki o zaman, kazananların arasında şimdi Ulusal Müttefik adını taşıyan, ancak kısa süre öncesine kadar Ulusal sağ adıyla anılan (bunlar bir sağ parti olduklarını gizlememekle kalmayıp bir de bununla övünüyorlar) bir partinin bulunması ve yenilerin arasındaki en büyük partinin Solcu Demokratik Parti olması nasıl açıklanabilir? Geleneksel terminolojinin iki karşıt partiyi tanımlamak zorunda kaldığı anda, bu kötü ün sahibi ikilinin (sağ-sol) hiçbir özgün anlamı olamaz mı?[15]

Varlık nedenini kaybetmiş olacak bir ayrımda ısrar etmenin, İtalyan geri kalmışlığının yeni bir işareti olduğuna kimse karşı çıkmaya kalkmasın. Marcel Gauchet'nin, tarihsel anlatımı Fransa ile sınırlı olsa bile, bu ayrımın tarihçesi hakkındaki kitabının nasıl bittiğine bir göz atalım mı? "Ortaya çıkacak durumdan bağımsız olarak, sağ ve sol artık içinden çıkmış oldukları doğal ortama kıyasla özerk bir yaşama sahipler. Gezegeni fethettiler. Politikanın evrensel kategorileri haline geldiler. Genel

15) İleride tekrar üzerinde durmanın gerekli olacağı birçok sert eleştiri Ida Magli'den geldi. Yalnızca benim sağ ve sol arasındaki ayrım ölçütüme karşı çıkmakla kalmayıp, daha genel olarak, dünyayı sağ-sol diye bölmeyi sürdürenlerin köreltilmiş anlama isteğini oluşturan, Lévi-Strauss'un uzlukla kanıtlanmış olduğu –öncelikli ve vahşi– sosyal organizasyon biçimi olarak kabul edilen ikili düşüncenin kullanılmasına ve yozlaştırılmasına da itiraz ediyor. *Yırtık Bayrak. Direnişten Yolsuzluğa ve onunda ötesine kadar politikanın parçalanmış Totemleri*, Guanda, Parma, 1994, s. 87.

olarak çağdaş toplumların işleyişini belirleyen temel nosyonların bir parçasını oluşturuyorlar."[16]

Öze değil ancak yönteme yönelik eleştirilere gelince, benim çok yakın olduğum kavramsal eleştiri yönteminin tarihsel yönteme sadık kalmış olanlara ve tarihin, içinde asla iki kez yıkanılamayan bu nehrin akışının gerçek gücünün ya da kendi doğal özelliklerinin kaybolmasına neden olmaksızın, yapay setlerle ya da duvarlarla çevrelenemeyeceğini ve engellenemeyeceğini ileri sürenlere tahammül edilmez görünebileceğini kabul etmekte zorluk çekmiyorum. Kendi ekletizmim içinde –"bir soruna bütün yönlerinden bakmak" anlamına gelen ve politik ılımlılığıma pratik bir etki yapan tarzdaki bu sözcüğü kullanmakta hiç tereddüt etmiyorum; politik ılımlılığım da, radikalizm karşıtı olarak olumsuz bir şekilde değil olumlu bir şekilde aşırılık karşıtı olarak anlaşılması şartıyla, kullanmaktan hiç utanmadığım bir sözcük[17]– bu iki yöntemi hiçbir zaman uzlaşmaz kabul etmedim. Ben, onların karşılıklı olarak birbirlerini tamamladıklarını düşündüm. Çözümlemeci, gerçeğin soyut tiplemelerden daha zengin olduğunu hiç unutmamalı ve yeni verileri ya da eskilerin yeni yorumlarını sürekli gözden geçirmelidir; ama tarihçi de gerçeği belgelerin ortaya çıkardığı ölçüde anlamak, tanımlamak ve düzenlemek için, anlamları çözümlemeciler tarafından ona açınlanan soyut kavramlar olmadan yapamayacağının bilincinde olmalıdır. Bu karşılıklı işbirliğinin en büyük kanıtı, İtalya'daki Kurtuluş Savaşı'nın sivil bir savaş olup olmadığı üzerine tarihçiler, filozoflar ve siyaset bilimcileri arasında geçenlerde yapılan tartışmadır. Sivil savaşın uluslararası savaştan ayırt edilmesini

16) Gauchet, *Bir Ayrımın Hikâyesi*, s. 84.

17) A. Leone De Castris, *Bobbio'ya göre sol, bize göre sol*'da benim kitabımı eleştirerek, 'Liberazione', 1 1, 19-25 Mart 1994, fikir ayrılığının nedenlerini benim "ılımlılığımda" görüyor: "Olay, sıçramasız ve kademeli gelişmeye ilişkin yararlı fikirleri ılımlılık zamanlarında işaret etmenin Bobbio'ya ağır gelmesinden ibaret."

sağlayan temel özellikler belirlenmediği sürece, tartışma kısır ve sonuçsuz görünebilir.[18] Benim ayrım ölçütünü belirleyerek sağ-sol ikilisini yeniden tanımlama girişimimi çürütmek için tek yol, bu ölçütün yetersizliğini kanıtlamak ve onun yerine geçecek bir başka ölçüt bulmaktır. Bu amaca ulaşmak için ben bir kez daha analitik yöntemden başka izlenecek bir yöntem bulamıyorum.

Daha önce de belirttiğim gibi ikinci eleştirmen grubunu, ikilide hâlâ bir anlam bulan, ancak benim ayrım için benimsediğim ölçütün uygunluğuna ikna olmamış kişiler oluşturuyor. Kabul ediyorum ki, eşitlik arzusunu sol hareketlerin temel nedeni olarak görmek benim kişisel fikrim değil. Bunu hep bir ortak görüşün (*communis opinio*) ifadesi olarak aldım ve bundan da iki bölümde ve bazı notlarda söz ettim. Neyin önemli neyin önemsiz olduğuna dair değişken yargı ölçüsünde, eşit ya da eşit olmayanların kimler olduğunu saptayan ölçütlerin değişmesine sebep olan tarihi durumların farklılığına rağmen, yalnızca geçerliliğini değil, aynı zamanda sürekliliğini de kanıtlamak için bu ayrımın kökenine dair basit bir açıklama aramakla yetindim. Bu kişiler belki de benim tarafımdan benimsenen ölçütü, kendi tercihlerini haklı çıkarmak ya da karşıt görüşlerin ileri sürdüğü tartışmaları çürütmek için ortaya tartışma koymaksızın, kendilerini geleneğin dışına çıkarmak için reddedenlerdir.

Kimileri solun belirgin özelliğinin şiddet karşıtı olmak olduğunu savunuyorlar.[19] Fakat fethetmek ve güç uygulamak için

18) N. Bobbio, *Sivil savaş mı?*, 'Teoria Politica', VIII, 1-2, 1992, s. 297-307. Claudio Pavone'nin *Sivil bir savaş. Direniş ahlakçılığı üzerine tarihi deneme* adlı kitabının yayımlanması vesilesiyle yazılmış, Bollati Boringhieri, Torino, 1991.

19) G. Vattimo, *Eski belge ve metinleri yorumlama sanatı ve Demokrasi*, "MicroMega", 1994, 3, s. 48. Vattimo'nun polemiği köktendinciliğe yönelik ya da metafiziğin son temeli gibi (ve filozofların Tanrısı) nedenler hakkında yeni soruları kabul etmeyen, diyaloğu kesen ve susturan bir son noktanın tartışmasız kabulü olarak algılanan şiddete karşıdır.

şiddet kullanmaktan vazgeçmek, oybirliği ya da çokluğuyla alınmış bir karara yer açabilecek hür bir tartışma aracılıyla kolektif kararlar almak, ilgili prosedürleri yapısal kuralların belirlediği demokratik yöntemin bir özelliğidir. Bunun kanıtı da bir demokratik sistemde sağ ve sol hükümetlerin dönüşümlü olarak idareye gelmesinin mümkün ve meşru olmasıdır. Dahası, solu şiddet karşıtı olarak tanımlamak, sağı da mecburen şiddet yanlısı olarak tanımlamaya neden olur. Bu da benim sol ile sağ arasındaki ayrımla örtüştürdüğüm bir diğer büyük ayrıma göre, uzlaşmacı değil aşırı sağa özgüdür. Bu arada solun, farklı alanları dışlayan kapalı toplumlara karşı açık toplum yaratma eğiliminde olarak tanıtılması bana pek inandırıcı gelmiyor.[20] Açık toplumlar da demokratik rejimlerin kurumsal yapıları içinde yaşıyor ve genişliyorlar. Demokrasinin en tanınmış ve izlenen kuramcılarından biri olan Karl Popper'in "açık toplum" hakkındaki eserinin kazanmış olduğu önemi vurgulamayı gerekli bulmuyorum. Oysa, Savater'in, bir grup göçmenin uğradığı felaket karşısında, "kendi evlerinde kalabilirlerdi," yorumunu yapmış olan Halk Partili yeni Madrid Belediye başkanından söz ederken kabul ettiği gibi, bir sağcı hükümet demokrasinin kurallarına saygı gösterse bile, daha az eşitlikçi bir politikaya göz yumar veya böyle bir politika izler.

20) Jolanda Bufalini'nin, İspanyol filozof Fernando Savater ile yaptığı söyleşiden söz ediyorum: *İlericinin identikitini böyle yapardım*, l'Unità, 23 Haziran 1994, s. 2. Yine aynı yazardan *Evrensel değer olarak politika özgürlüğü*, 'MicroMega' 3, 1994, s. 67-72. Burada yazar, bozucu eşitliği reddediyor, "aşırılıkları yumuşatmakla sorumlu mekanizmaları" kabul ediyor. Mevcut politik toplulukların temel değerinin özerklik anlamındaki özgürlük olduğunu savunuyor. Ancak birlikte eylem özgürlüğünün yanına sefalette özgürlüğü koyuyor. Soldan kastettiği ise a) şeffaflık ve azami katılımda ısrar; b) özgürlüğün politik kurumsallaşmasının/evrenselleşmesinin hem biçimsel hem de özsel olması (özsel özgürlük derken sefalette özgürlüğü kastediyor.) "Ait olduğumuz en gerçek grup insan grubudur" değerlendirmesi üzerine dikkat çekmeye çalışıyor (s. 71). Ancak ortak insan grubuna ait olma, benim, eşitliğin ideal değerinin temeli olarak kabul ettiğim şeydir.

Yine liberalizmin çağdaş bir klasiğinden, Isaiah Berlin'den söz etmek isterim. Berlin, solun liberalizmini, içinde sağ görüşün temel özelliğinin izlendiği geleneğin gücü üzerine kurulmuş yetkenin aşırı gücüne karşı görür.[21] Aynı zamanda Sovyetler Birliği'nin 'sol' sözcüğünü sömürerek sağ ve sol arasındaki ayrımın kullanılmasını işe yaramaz hale getirdiğini savunur. Bu tarz bir değerlendirmenin, "sol" sözcüğünün onu kullanan için olumlu bir assiyolojik* anlama sahip olduğunu, ama diğer taraftan da belirgin bir dil olmayan politik dilin bütün sözcükleri gibi, onu kullanan kişi ve kullanıldığı yere göre, hem olumlu hem de olumsuz duygusal anlamlara sahip olabildiğinin ortaya çıktığını gözlemliyorum. Bu da Berlin'in solu niçin en değer verdiği şey olarak gördüğünü ve onu niçin yeniden ifade edilişine en ünlü ve en övgü gören eserlerini ithaf ettiği liberal öğreti olarak adlandırdığını açıklıyor. Gerçekte, Berlin'in lehte bir yargıya hem Roosevelt'in New Deal'ını hem de Attlee'nin laburistlerini (sosyalist reformistler) dahil ederek söz ettiği liberalizm, kendisini hiçbir çelişkiye meydan vermeksizin sol öğretiler arasına katan eşitlikçi bir özellikten dolayı, liberal-liberalist partilere has klasik liberalizmden farklı bir sosyal liberalizmdir.[22]

Kendisinden hep bir şeyler öğrendiğim eski dost Vittorio Foa'ya göre, temel değer olarak özgürlük solun karakteristiği

21) Isaiah Berlin ve Steven Lukes arasındaki diyalog: *Fikirlerin felsefesi ve tarihi arasında çoğulcu toplum ve düşmanları*, Ponte alle Grazie, Floransa 1994, özellikle *Bugün sol*, s. 88-96.

* Değerlendirme, kullanım vs.-deki verimliliğe değin (y.n.).

22) Bu gruba, kitabım hakkında eleştiri yaparken benim tarafımdan zaten ilk baskıda (bölüm V. paragraf 1) tanımlanmış olan, yeni ayrım önerisinden söz eden D. Cofrancesco'yu da dahil etmek gerekir. Cofrancesco, sağı soldan ayırmak için en iyi ölçütün güç karşısında benimsenen tavır olduğunu savunuyor: Sağın vazgeçilmez olduğu vurgulanıp solun baskıcı ve zalim özelliklerine dikkat çekiliyor. Cofrancesco tarafından önerilen bu yeni ölçütte kendimi bulamıyorum. Çünkü bu şekilde algılanan sol, geleneksel olarak sol hareketler arasında kabul edilen anarşi ile özdeşleşir gibi görünüyor. Sözcükler yeni bir tanımlamada bütünüyle göz ardı edilmeyecek bir tarihsel anlama sahiptirler.

olabilir, liberalizm ya da eşitlik değil. Oğlu Renzo ile gerçekleştirdiği, "Düzensizliğe ve özgürlüğe dair" adıyla Donzelli tarafından yayımlanan diyalogda, bir kahramanı olduğu antifaşist savaşın deneyimlerine dayanarak, "bu yüzyılın solunun en güçlü canlanma öğesini oluşturacak şeyin özgürlük olduğunu" söylüyor ve aynı zamanda "sağın eşitsizlik olduğunu" savunmayı yüce gönüllülükten çok uzak bir davranış olarak kabul ediyor.[23] Sözcük oyunlarına, özellikle de elimizdeki sözcükler "özgürlük" ve "eşitlik" gibi kaypak sözcükler olduklarında çok dikkat etmek gerekiyor. Bununla birlikte, bir özgürlük hareketini bir sol hareket haline getiren şeyin bu hareketin edindiği amaç veya sonuç olduğunu söyleyebilirim: Adaletsiz bir düzen olarak algılanan ve gerçekten de eşitlik karşıtı ve hiyerarşik bir tarzda oluşturulmuş, adaletsiz, sosyal ölçekte aşağıdakilerin ve yukarıdakilerin eşitsizliği üzerine kurulan despot bir rejimin yıkılması; içinde ayrıcalıklı sınıfların bulunduğu bir toplumda, sol partilerin anayasanın oluşturulmasına yapmış oldukları en büyük katkı olarak yorumlanan üçüncü maddede sıralanan en genel ayrımcılık şekilleri gibi ayrımcılıklara karşı yasal, politik ve sosyal anlamda eşit bir toplum yaratmayı amaç edinmiş bir mücadele. Başta sol görüşlü olmayan kişi ve hareketlerin katılmış olduğu (Fransa'dan De Gaulle'ü düşünmek yeterlidir) Direniş olmak üzere, tabii ki bütün özgürlük mücadeleleri kendi içlerinde solcu mücadele ya da yalnızca solcu mücadele değillerdir. Zaten yine Foa, "Biz genç antifaşistler için yalnızca eşitsizliğin temel, sosyal, kültürel ve ahlaki faktörleri giderildiği taktirde özgür olunabildiği kesinlikle çok açıktı," diye belirttiğinde, ona çok doğal geldiği için neredeyse farkına varmaksızın tipik sol yorumunu

23) Oğlu Renzo, ondan farklı olarak, babasıyla bu konu hakkında her konuşmasında, solun sosyal eşitliği ve birey haklarının sosyal haklarla bireşimi, yani eşitlikçi işlevi gibi birtakım temel görüşleri onaylanmış olduğu için, işlevinin tükendiğini savunarak "adalet ve dayanışma"dan söz ediyor ve böylece babasının savlarıyla karşıtlaşarak solun geleneksel özelliklerine dönüyor olduğu izlenimini veriyor.

yapıyor. Bu yorum, Direniş'in yalnızca özgürlük için değil, aynı zamanda eşitlik için de yapılmış olan bir mücadele olduğunun yorumudur. O halde, özellikle o hareketi yalnızca özgürlükçü değil, aynı zamanda eşitlikçi olarak algıladığı için bu yorumun komünistlerin ve kısmen de Hareket Partisi'nin yorumu olduğunu ve sol görüşlü yorumlar arasına dahil edilmesi gerektiğini düşünmüyor mudur? Sağ ve eşitsizlik arasındaki ilişkiye gelince, sağın eşitlik karşıtı olmasının nedeninin kötü niyet olmadığını söyledim ve pek çok kez tekrarladım –ve bu durumda bence sağ hareketlerin karakteristiğinin eşitsizlik olduğunu savunmak ahlaki bir yargı değil. Sağın eşitlik karşıtı olmasının nedeni, insanlar arasındaki eşitsizliğin yalnızca giderilemez olduğunu ya da sadece özgürlüğü bastırarak giderilebileceğini, ama bu arada bu eşitsizliklerin toplumun gelişmesi için yapılan kesintisiz mücadeleyi teşvik ettikleri için gerekli de olduklarını savunmasıdır. Bu tarz bir yargıda yüce gönüllülükten uzak ne var ki?

Yürüttüğüm mantığın temeline koymuş olduğum, bir sözcüğün tanımsal anlamı ile duygusal anlamı arasındaki ayrıma tekrar geri dönüyorum. Geri dönüyorum, çünkü hiçbir eleştirmenin üzerinde durmadığını sandığım köklü bir ayrım söz konusu. Kendini solcu kabul edenler de aynı kendini sağcı kabul edenler gibi bu iki sözcüğün olumlu değerlere değindiğini düşünüyorlar. Bu ise her iki tarafın da özgürlüğü buna dahil etmekten vazgeçmemesinin nedenidir. Bu yeni baskıda konuyu daha iyi işleyerek göstermeye çalıştığım gibi, özgürlükçüler ile baskıcılar arasındaki çelişki, sağ ve sol arasındaki ayrımın üzerine çıkmayıp onunla kesişen bir başka ayrıma karşılık gelir. Benimsediğim analitik açıdan amacım, terimlerin tanımsal anlamını duygusal anlamlarından bağımsız olarak, alışılagelmiş politika pratiğinden mevcut seçkin ve popüler görüşlerden uzaklaştırmak oldu. Kendimi duygusal olarak sol görüşlü görmeme rağmen, niyetlerimin aksine, kitabımın bir seçim bildirisi görünümüne bürün-

mesine sebep olan son bölümünde belirttiğim gibi, izlediğim çözümleme değer yargılarını tamamen bir yana atıyor. Gerçekten de kitabın ilk tanıtım yazısında şöyle deniyor: "Çoktandır Bobbio "sol" ve özellikle de "sağ" terimlerine tam bir politik ve ahlaki vatandaşlığı iade etmek için uğraşıyor."[24] Buna göre Sovyet sisteminin solu oyun dışına çıkartıp sonuç olarak ayrımın yararsızlığını gösterebileceği ve bu yüzden eleştirmenler tarafından en fazla ileri sürülen tartışma, pek belirgin olmayan analitik açıdan ele alınmaktadır. Eşitlik ideali çok farklı pratik çözümlere sahip olabilir. Bu, çözümlerin bazıları iyi bazıları ise kötü sonuç vermiş olsa bile, pratik öneminden şüphe etmediğim, ancak tamamen farklı bir sorundur.[25]

Ayrımı eleştirenler ve ölçütü kabul etmeyenlerin yanı sıra bir de ayrımı kabul eden, benim aldığım ve tanımladığım ölçütü reddetmeyen, ancak bu ölçütün bugün yetersiz olduğunu savunan şüpheciler var. "İdeoloji krizinin, ahlaki yargı ölçütlerinin değişkenliğinin, politik sorunların teknik ve sürekli biraz daha karmaşıklaşan yapısının, çoğulculuğun sosyal görev paylaşımının her bir vatandaşı politik bir özne haline getirdiğini ve bunun da

24) Rosati, *Sağcı mısın yoksa solcu mu?*, s. 24. Kitabın çıkmasından sonraki ilk söyleşide Nello Ajello'ya, bu terimleri kullanan kişilere ve zamanlara göre farklılık gösteren değişken duygusal anlamdan sözetmiş ve şöyle demiştim: "Sağ artık utanılacak durumda olmaktan kurtuldu. Özgürlükten sonra insanın kendini sağcı olarak adlandırması bir cesaret ya da utanmazlık gösterisiydi. Oysa bugün denilebilir ki, insanın kendini solcu olarak tanıtması bir cesaret işi. Sol inkâr ediliyor ya da kendi kendini inkâr ediyor. Bir sol akımının ardından bir sağ akım geldi. On yıl öncesine kadar sol olumlu, sağ ise olumsuz olarak yorumlanıyordu: Bugün tam tersi geçerli. Terimlerin değersel anlamı değişti. Ama tüm bu değişken değerlendirmelerin ötesinde bu terimler karşılıklı sabit bir çift gerçeği betimlemeye devam ediyorlar", *uç noktadaki düşmanlar*, 'la Repubblica', 6 Mart 1994.

25) A. Jacono'nun, *Eşitlik ve farklılık, işte sorun burada* (2 Mayıs 1991, "Manifesto") başlıklı yazıda savunduğu gibi, bugün solun bu ideali, yani ödevini yapmayı ihmal ettiği izlenimini vererek icraatlarla değil yalnızca sözlerle işlediğini ortaya çıkartmak, solu eşitlik özleminde bir taraf olarak tanımlamanın karşısında değildir. Eşitlik ideali ile farklılığın kabulü arasında bir karşıtlık olmadığını bir kez daha vurgulamak gerekir mi acaba? Sağ ile sol arasındaki fark, değişik bir ölçütte bulunmaktadır ve kimin eşit, kimin farklı olduğu bu ölçüte göre belirlenmektedir.

herkesin paylaşması gereken bir yargı" olduğunu savunmakla birlikte, geleneksel eşitlik konusunun dışında, sağ-sol ikilisini tekrar tanımlamak için "kişilerin özerkliği ve kimliği, kültürlerin ve ait olunan değerlerin çoğulculuğu, ahlaki değerlerin paylaşımı ve iletişim araçları yoluyla enformasyon toplurnlarına sokulan –kamusal kürenin– parçalanması" gibi diğer ölçütlerin de göz önüne alınmasının gerekli olacağını savunanlara hitap ediyorum özellikle.[26] Bugün solun sapma nedenlerinden birinin çağdaş dünyada solun geleneksel hareketlerinin hiçbir zaman göğüslemediği sorunların ortaya çıkmasına ve solun, üzerinde yalnız kendi toplum dönüşüm projesini değil, aynı zamanda gücünü de şekillendirdiği birtakım taahhütlerin yerine getirilmemiş olmasına bağlı olduğu tartışılmazdır. Ben de bu noktaya çok kez döndüm.[27] Hiçbir solcu, bugünkü solun dünkü gibi olmadığını kabul etmekten kendini alamaz. Ama politik faali-

26) D. Zolo, *Bobbio'nun solu*, 19 Mart 1994. Zolo, "In-Formazione" Kulübünün başkanı F. Focardi'nin Floransa'da promosyonunu yaptığı bu kitabın ilk baskısının tanıtımına katılarak daha geniş anlamda konuya yöneldi. "Eidos" dergisinde yayınlanan yazısında kitabın iyi ve kusurlu yönlerini belirledikten sonra, çağdaş toplumda sağı soldan ayırmanın sürekli daha büyüyen zorluğunu ortaya koyuyor ve solun vatandaşlık haklarının, özellikle de elde edilmeyen hakların ve özerklik haklarının savunusuyla sürekli daha da çok özdeşleşmek zorunda olduğunu belirtiyor. Solun tarihi kazancı olan sosyal haklara gelince, sol ismine layık bir solun, bugün sosyal devletin güçlerini yok etmek için gerçekleştirilen liberal girişime karşı koyma görevi olduğunu savunuyor. A. Bolaffi de, *Rahatsız gerçekler ve birkaç şüphe* altbaşlıklı, *Eşitlik bizi ayırıyor* adlı yazısında (il Messaggero, 1 Mart 1994) seçim kampanyasının açılışıyımışcasına henüz çıkmış olan kitabını tanıttıktan ve "sağ ve solun rahat ve işe yaramaz ideolojik enstrümanlar" olduğunu belirten Forattini'nin görüşünü vurguladıktan sonra, benim savıma kesinlikle inanmış görünmüyor ve benim düşüncelerimin başlamaları gerektiği yerde bittiklerine dair kuşkusunu ifade ediyor. Tamam, ama nereden başlamalı ki? Bolaffi'nin eşitlik hakkıyla uyumlu kabul etmediği farklılığın kabulünden başlamak gerekir gibi görünebilir. Adaletin en üst seviyedeki prensibi, farklılığı kabul etme gerekliliği üzerine kurulmuştur. Eşit insanlara eşit şekilde muamele edilmesini belirleyen adalet kuralı beraberinde eşit olmayanlara eşit olmayan biçimde davranılması gerektiği kuralını getirmektedir. Sağ ve sol arasındaki ölçüt, eşitlerin eşit olmayanlardan ayrıldığı farklı tarzdan doğmaktadır.

27) Son olarak, *Sol sıfır puan* cildinde (bkz. bu ciltte 2. madde, s. 26).

yetleri derin bir tatminsizlik hissine ve çağdaş toplumların, bugün belki geçmiş çağlara oranla daha az incitici fakat daha belirgin olan eşitsizlikleri karşısında duyduğu ıstıraba dayanan insanlar ortaya çıkana kadar, bugünküler bir asırdan fazla zamandır tarihin bütün sollarında iz bırakmış olan idealleri yaşatacaklardır.

Sonuç olarak, çok eleştirilen karşıtlık üzerine kitabımın çıkışında yapılan tartışmanın ileri adım attığını söylemeye cüret etmeyeceğim. Öncekilerin değerlendirilmesini ve alternatif kuramlar yorumunu yeterince belgelenmiş ve doğruluğu kanıtlanmış bir –pars construens– ile izleyememe başarısızlığındaki sorumluluğumu göz ardı etmiyorum.[28] Yorumcuların eleştirilerini ve okuyucuların kuşkularını ciddiye aldığım için, bu yeni baskıda, ana savı işlediğim bölümü önceden bilmediğim ya da daha sonra çıkan kitaplardan alıntılar yaparak zenginleştirerek genişlettim ve daha iyi aydınlatma imkânına kavuşmak ve "büyük ayrım"ın yorumundaki iki en büyük değer olan eşitlik ve özgürlük değerlerine verdiğim yeri haklı çıkarmak için ikiye böldüm. Bu ayrım son yüzyılda Avrupa'daki politik mücadele tarihinde büyük ve benim ısrarcı ve kesin görüşüme göre, şimdiye kadar hiç olmadığı kadar canlı. Başarılı oldum mu bilemiyorum. Ama eleştirilere cevap vermeden edemezdim. Bunları ciddiye almak için tek yol, temel savlarımdan vazgeçmeksizin ve bu savları belki de daha fazla tartışılmaya değer kılmak için uğraşarak somut hataları düzeltmek, karanlık veya belirsiz ifadeleri aydınlatmak ve alıntıların belgelenmesini zenginleştirmekti.[29]

28) G. Pasquino'nun kitabıyla ilgili bir yazısında belirtiği gibi, *Reset*, 5 Nisan 1994, s. 76-7.

29) Duyduğum diğer eleştiriler: A. Massarenti, *Bobbio ve solun alanı*, "Il sole-24 ore!, 6 Mart 1994; G. Paolini, *Sağda ve solda Norberto Bobbio ile birlikte*, 'Il Gazzettino', 21 Mart 1994; R. Virgilio, *Hangi eşitlik?*, 'Anemos', III, Mart-Nisan 1994, s. 3; M. Ostinelli, *Eşitlik, sağ ve sol*, 'Corriere del Ticino', 23 Nisan 1994; B. Vasari, *Bizi ayıran şey, sağ ve sol: Geçerliliğini dokunulmamış olarak muhafaza eden karşıtlık*, *Lettera ai compagni*, Rivista della Fiap, Nisan 1994; G. Borelli, *Sağ ve sol arasındaki Bobbio*, 'Arena', 13 Haziran 1994; B. Lai, *Sağ ve sol*, 'L'Unione Sarda', 18 Mayıs 1994.

Bu sayfaları, entelektüeller hakkında karmaşık ve küstah bir tartışmanın, entelektüellerin kendi aralarındaki her tartışmasında olduğu gibi, ortalığı kasıp kavurduğu bir anda yazdım: Solcu entelektüellerin bir tahakkümü olmuş muydu ve hangi neden ve güçle şimdiye kadar dışlanmış olan bir sağ kültür ortaya çıkmıştı. Sağ kültür hiçbir zaman bu geçiş döneminde olduğu kadar, sağ taraftarı olmayanlarda bile böylesine ilgi ve merak uyandırmamıştı. Bu tartışma içine giren birçok kişi "sağ" ve "sol"un "boş kutu" olmadıklarına dair kuşku içinde görünmüyorlar. Peki, o halde? Bütün bunlar anlamsız konuşmalar mı?

Tabii ki, karamsar aydınlanmada rastlanan (benim yıllar önce kullandığım ifade)[30] karamsar edebiyattaki sesleri toplamayı başarıp bunlara kulaklarını tıkamama tavrını benimseyenlerin konuşması anlamsız değil. Ve bu yenilenmiş tartışma davetini bu konuşmayla kapatmak bana zevk veriyor. "İnsanın kötü olduğunu, ama tüm insanlara, hatta en düşük seviyedekilere bile, sağlık hizmetleri ve emeklilik de dahil olmak üzere her yoldan yardım edilmesi gerektiğini öğreten sesleri dinleyebilen ve dinlemesi gereken belki de demokratik soldur".[31]

Ocak 1995, Torino N. B.

30) N. Bobbio, *Politika ve kültür* Einaudi, Torino, 1955, s. 202.

31) C. Magris, *Kültür: Sağ ve sol. Aydınlanmaya karşı karamsarlık*, 'Corriere della Sera', 26 Haziran 1994.

Birinci Baskıya Önsöz

Artık zamanını doldurmuş ve geçmişte önemliyse bile artık hiçbir önemi olmayan bir ayrım olarak yorumlanan geleneksel sağ-sol ayrımının aleyhinde hiçbir zaman bugünkü kadar yazılıp çizilmemişti.[1] Parlamento'nun yenilenme seçimlerinin arife-

1) Konu üzerine benim bildiğim en başarılı çalışma, Marco Revelli'nin 1990'da yazılan ancak yayımlanmayan *Sağ ve sol. Bulunamayan kimlik* adlı kitabı şöyle başlar: "Yüzyılın bu son diliminde karşıt ve birbirini tamamlayan sağ ve sol kavramlarının sahip olduğu kader gerçekten garip bir kaderdir. On yıldan daha küçük bir zaman diliminde politik söylemin ve onun gerektirdiği kaçınılmaz rekabetin yapıcı ve sağlamlaştırıcı ölçütünden –yalnızca gerçeğin tanımlayıcı ölçütü değil aynı zamanda eylemin düzenleyici ölçütü– mumyalar müzesindeki ölmüş insanların heykelleri ve politik militanların artık giyilmeyen giysilerinin yanına koyulmaya layık bir ideolojik parçalanmaya dönüşen iki kavram", (s. 1). Yakın zamanlarda iki yönlü bir topluma doğru ilerlemekte olup olmadığımızı soran da çıktı: "Politikadan sağ ve sol çıkartılacak olsa, sahneye kutsal ve kutsal olmayan, yüksek ve alçak tüm diğer alışılagelmiş dostlar çıkardı." [M. Bettini, *Kayıp ruhlar sola kayıyor*, 'la Repubblica,' 31 Temmuz 1993].

sinde İtalyan siyaset sahnesi, hiçbir zaman bu satırları yazdığım bugünlerdeki gibi, kendilerini sağ ve sol olarak tanıtan ve bu iki bayrak doğrultusunda Ülke'nin hükümeti olmak için şiddetle mücadele eden iki grup tarafından hâkimiyet altına alınmamıştı.

O halde sağ ve sol hâlâ var mı? Ve eğer hâlâ varsa ve meydanı elde tutuyorlarsa tüm anlamlarını kaybetmiş oldukları nasıl söylenebilir? Ve eğer hâlâ bir anlamları varsa, hangi anlamdır bu?[2]

Yıllardır, sonsuz bir tartışmayı besleyen ve en ümitsiz ve karşıt savları doğuran bu konu hakkında belgeler topluyorum. Yine de bütün bu belgelerin denizde bir damla olduğunu kabul ediyorum. Şimdi ortaya çıkan sayfaların pek çoğu, savundukları

2) Solun anlamının ve haklılığının, solda toplanmış insanlarca da tartışılmaya başlanması gereğinin anlaşılmasının, Ekim 1981'de Roma'da gerçekleştirilen, ana hatlarının *Sol kavramı* adlı ciltte (Bompiani, Milano, 1982) toplandığı, sol kavramı hakkındaki kongrede oluştuğu söylenebilir. İlk yazı olan, Massimo Cacciari'nin *Sinisteritas* adlı yazısında, solun nasıl yeniden tanımlanması gerektiği ve "bunu yapmanın hâlâ bir anlam taşıyıp taşımadığı" sorulmakta. Bunu, Elvio Fachinelli, Federico Stame, Paolo Flores d'Arcais, Gianni Vattimo, Fernando Vianello, Giulio Giorello ve Marco Mondadori, Michele Salvati, Salvatore Veca, Giacomo Marramao'nun cevapları izliyor. Tüm kitap, farklı şekillerde yorumlanan, marksizm krizinin ötesinde kendi geçerli nedenlerini bulma gereksinimiden kaynaklanmış olsa bile, solun marksizm ile özdeşleştiğine dair eleştiriler ile dolu. Flores d'Arcais'in –altbaşlığı *solun gerekçeleri* olan 'MicroMega' dergisinin kurucularından biri olması bir tesadüf değildir – yazısında yalnızca bir heyecanlar koleksiyonunun değil, aynı zamanda bir değerler koleksiyonunun da tarihsel olarak sol kavramına eşlik ettiği ve bu değerlerin sıralamasının çok basit olduğu belirtiliyor: "Özgürlük, eşitlik, kardeşlik". Sonuç: "Sol kavramını özgürlük, eşitlik ve kardeşlik sıralaması ile yorumlamada hiçbir değerin ihlali yoktur" *İdeolojik esaretler ve yahut değerler*, s. 45-75, alıntı yapılan bölüm s. 59'dadır). O andan sonra sol ve geleceği hakkında çok sayıda tartışma gerçekleştirildi. İçinde benim de bir makalemin olduğu G. Bosetti'nin *Solun sıfır derecesi* kitabını (Donzelli, Roma, 1993) ve 3-4 Aralık 1992'de Torino'da Carlo Rosselli Vakfı tarafından düzenlenen *sol nedir?* adlı toplantıyı hatırlamakla yetiniyorum. 3 Aralık tarihli Stampa'da bu toplantıyı tanıtırken, *Sol ve sağ* başlığı ve *Bitmeyen bir ayrım* altbaşlığıyla, hakkında Geno Pampaloni'nin bir dizi yorum yaptığı *Sağ ve sol, tarihi bela* başlıklı makaleyi yazdım, (La Nazione, 13 Aralık 1992).

savlar, seminerler ve tartışmalarda tanıtılmış olsa bile, çok önceleri yazılmış ve hiç yayınlanmamıştır.[3]

Dillerin politik söylemdeki mevcut karmaşası, bu söylemde iki anahtar sözcükten, çeşitli konularda "sağ" ve "sol"dan vazgeçilemediğinden dolayı daha da büyümüştür: Her iki sözcük de bugün hâlâ her iki tarafça, kendi tarafını yüceltmek ya da karşıt tarafı yermek amacıyla kullanılacak kadar ruhları alevlendirecek duygusal anlamla yüklüdür. Bu yüzdendir ki, bana, bu eski kağıtlarımı yeniden ele almak, düzene koymak, onlara bir sonuç yazısı eklemek, bazı notlar iliştirmek ve yayımlamak için uygun zaman geldi gibi göründü.

Bu yaptığım çalışma boyunca, bir gazete ya da dergi makalesinde ortaya konan, bütün çürütmelere rağmen ayrımın süregelmesinden ve onu hayatta tutmaya devam eden aşk ve nefretlere olan inancın anlaşılmamasına sebep olabilen değişken görüşlerden fazla etkilenmemeye çalıştım.[4]

Karşıt savdakilerin faydalandığı aynı görüşler ve karşıt konuları, karşıtlığın bittiğini ya da hâlâ sürdüğünü onamak için zaman zaman ileri sürülen nedenleri, karşıtlığı savunanların ölçütlerini, benimsedikleri ölçütlerin tanımlanmasına kişisel ve

3) Özellikle 1979'dan beri Centro Studi Piero Gobetti'de Pietro Polito ve Marco Revelli'nin eşgüdümünde ve bir grupgenç ve araştırmacının işbirliğiyle gerçekleştirilen *Etik ve politika* seminerinden söz ediyorum. Seminerin bazı yayınları sola ithaf edildi: *Sol ve muhafazakâr düşünce* (1985-1987); *2000'in eşiğindeki sol* (1993-1994). Bu yılki sonuncusunda M. Revelli'nin *Sol/Sollar*, F. Martini'nin *Sol ve piyasa*, M. Bovero'nun *Sol ve değerler* adlı çalışmaları sunuldu ve ben de *Sol ve kuşkuları* başlıklı bir rapor sundum (şimdi 'sinistra punto zero'da).

4) Bu ayrım hakkında, doğrudan doğruya sorgulandıklarında ortaya çıkan fikir farklılıkları, daha doğrusu tutum farklılıklarıyla ilgili olarak 'Asterischi Laterza'nın (Ekim-Aralık 1993) aşağıdaki soruya tanınmış entelektüellerin verdiği on iki cevabı içeren sayfası güzel bir örnek teşkil etmektedir: "Hâlâ bir sağ ve bir sol var mı, batıdaki, yani burada, bizdeki, İtalya'daki bu iki grubu ayıracak ideolojiler ve politikalar var mı?" Çoğunluk, ayrımın hâlâ bir değere sahip olduğunu ama bu ayrımı haklı çıkartacak ölçütlerin pek fazla olmadığını kabul ediyor.

belgelenmiş bir çözümlemeyle katılan bazı yazarları özel bir dikkatle değerlendirerek art arda inceledim.

Son iki bölümde, ayrımın benim görüşüme göre indirgenemez, giderilemez, belirgin, ideal, tarihi ve varoluşsal çekirdeği olan şeyi ortaya koydum. Olaylara belli bir uzaklıktan baktığım için, sorunla ilgili bir değerlendirme yapmaya kalkışmadım. Kimin haklı kimin haksız olduğunu da sormuyorum, çünkü sonuçta kendimi hangi tarafa daha yakın hissettiğimi gizlemesem bile, tarihi yargıyı kendi kişisel görüşlerimle karıştırmanın herhangi bir anlamı olduğunu sanmıyorum.

Şubat 1994, Torino N. B.

Sağ ve Sol

I
Sorgulanan Ayrım

1. "Sağ" ve "sol" iki yüzyıldan fazla bir süredir, düşüncenin ve politik eylemlerin evrenini bölen ideoloji ve hareket çelişkisini tanımlamak için kullanılmış, açıkça çatışan iki karşıt terimdir. Karşıt terimler oldukları için, yönelik oldukları alana kıyasla, karşılıklı olarak birbirini dışlayıcı ve birbirine bağlı olarak güçsüzleştiricidirler: Dışlayıcıdırlar çünkü hiçbir öğreti ya da hareket aynı anda hem sağ hem de sol taraftarı olamaz; güçsüzleştiricidirler çünkü, daha ilerde daha da iyi göreceğimiz gibi, bir öğreti ya da bir hareket yalnızca sağ veya sol taraftarı olabilir.

Her bilim dalında görülen "büyük bölünmeler"le ilgili olarak, sık sık, sağ ve sol gibi karşıt terim çiftlerinden de tanımlayıcı, assiyolojik ve tarihsel kullanımlarda faydalanılabileceğini söyle-

dim: Tanımlayıcı, birbirine karşıt her iki tarafın sentez tanıtımını yapmak için; değerlendirici, biri ya da diğeri hakkında olumlu ya da olumsuz bir görüş ifade etmek için; tarihsel, bu kullanım kimi zaman tanımlayıcı kimi zaman da değerlendirici olabildiği için, bir ulusun politik yaşamının bir evreden diğerine geçişini belirlemek için.

Sağ ve sol karşıtlığı, çok çeşitli psikolojik, sosyolojik, tarihi ve hatta biyolojik açıklamaların getirilmiş olduğu ikililer için tipik bir düşünme tarzını temsil eder. Her türlü bilim dalında bunun örnekleri vardır. Her şeyi içeren herhangi bir ikili tarafından yönetilmeyen hiçbir disiplin yoktur: Sosyolojide, toplum-ortaklık; ekonomide, piyasa-ortam; hukukta, özel-kamusal; estetikte, klasik-romantik; felsefede aşkınlık-içkinlik. Politik ortamda sağ-sol ikilisi tek ikili değildir, ancak her yerde karşılaşılan bir ikilidir.

Bu iki terimin birbirine karşıt olduğu ikililer ve birbirini tamamladığı ikililer vardır. Birinci gruptakiler birbirine karşıt farklı varlıklardan oluşmuş gibi algılanan bir evrenin yorumundan doğarlar; ikinci gruptaki ikililer ise birbirini tamamlayan ve birleşip üstün bir birlik kurma eğiliminde olan varlıklardan oluşmuş gibi algılanan uyumlu bir evrenin yorumundan kaynaklanırlar. Sağ-sol ikilisi birinci gruptakilerdendir. Üçlü bireşim için düşünce sıklıkla ikili düşünceden doğduğu, yani böyle bir gelişme ikili düşüncesinden kaynaklandığı için, karşıt terimler ikilisinden ya da birbirini tamamlayan terimlerin birinden yola çıkacak ikinci geçiş farklıdır. İlk durumda geçiş diyalektik sentez aracılığıyla ya da inkârın inkârı yoluyla gerçekleşir; ikinci durumda ise tümleme yoluyla. Fransız İhtilali'nden itibaren, yaklaşık iki yüzyıl boyunca politika dünyasını iki karşıt gruba ayırmaya yarayan sağ ve sol arasındaki ayrımın, bundan böyle kullanılması için hiçbir nedeninin olmadığı öyle çok tekrarlandı ki neredeyse bir halk deyişi haline geldi. Sağ ve solun iki boş

kutu olduğunu ilk söyleyenlerden olduğu sanılan Sartre'dan alıntı yapmak âdet oldu. Buna göre sağın ve solun ne kanıtlayıcı, ne sınıflandırıcı ne de değerlendirici değerleri olabilir. Ve bu ikiliden, insanı politik tartışmanın içine iten birçok dil tuzağından biri olduğu düşüncesiyle, sıkıntıyla söz ediliyor.

2. Sürekli biraz daha yaygınlaşan, güncel ve sayısız birçok kanıtla desteklenebilecek bu görüşün gerekçeleri çeşitlidir. Bunlardan bazılarını görelim.

Ayrımın yok oluşu veya en azından azalan temsil gücü hakkındaki ilk kuşkuların temelinde ya da kökeninde ideolojiler krizi bulunabilir. İdeolojilerin aslında yok olmadıkları, aksine her zamankinden daha canlı oldukları ileri sürülebilir. Geçmişin ideolojileri yerlerini diğer yeni ideolojilere veya yeni olduklarını ileri süren ideolojilere bırakmıştır. İdeoloji ağacı hep yeşil. Her şeyin ötesinde de birçok kez kanıtlanmış olduğu gibi, ideoloji krizinin kabul edilmesinden daha fazla ideolojik hiçbir şey yoktur. Hem sonra "sağ" ve "sol" yalnızca ideolojileri göstermezler. Bunları ideolojik düşüncenin ifadesine indirgemek basitleştirmek anlamına gelir: Çözümü politik eyleme bağlı olan pek çok soruna karşı hazırlanmış programlar, bugün her toplumda var olan ve nasıl kaybolacakları bilinemeyen fikirlerle, çıkarlarla ve topluma verilecek yön hakkındaki değerlendirmelerle ilgili karşıtlıkları gösterirler. Tabii ki karşıtlıklar mevcuttur, ama ayrımı doğuran, bir zamanlar var olan karşıtlıklar değildir, bunlar zaman içinde öylesine değişmişlerdir ki eski isimleri kullanımdan kaldırıp bir yana itmişlerdir. Bütün bunları ileride göreceğiz.

Kısa süre önce savunulan fikre göre, sol, kendisi için bugün politika sözlüğündeki en az gerçek ifadelerden biri tanımlamasının yapılacağı ölçüde kapasitelerini indirgemiş olduğundan, eski sağ-sol çiftinin yerine ilericiler-muhafazakârlar ikilisi

getirilebilirdi.[1] Ancak her türlü tutarlı ayrım vizyonunu, bu sonuncu ayrımın da şu andan itibaren durumlara göre değil, sorunlara göre yeni bağlantılar oluşturmak için kurtulunması gereken politik dil "zırvalarından" biri olduğunu ileri sürerek, çok radikal bir şekilde reddedenler de oldu.[2]

3. İkinci aşamada, büyük toplumlarınki ve özellikle de büyük demokratik toplumlarınki gibi hep daha karmaşık hale gelen politik bir dünyada, iki karşıt tarafın çok net bir ayrımı sürekli daha orantısız, politikanın bölüncül (dicotomica) vizyonu da sürekli daha yetersiz hale gelmekte. Demokratik toplumlar, kendi aralarında rekabet halinde olan çok sayıda fikir ya da

1) F. Adornato, *Sol demek için acele ediliyor*, 'la Repubblica', 7 Temmuz 1993; yine aynı kişinin, aynı gazetede *İtalyan devrimi*, 21 Nisan 1993, ("Yeni İtalyan devrimi daha şimdiden sağ-sol sınıfını tekrar yazınakta"). Sağ-sol ikilisinin farklı bir tanımı geçenlerde Sergio Benvenuto tarafından *Solun gün batımı mı?* adlı yazıda, *Studi Critici*, II, Ekim 1992, 1-2, s. 111-25, ileri sürüldü. Buna göre, beraberinde sosyal demokrasi krizini de getiren komünizm krizinden sonra değerini yitirmiş olan sağ-sol ikilisinin yerine ticaret tanrısı Hermes ile ateş tanrıçası Hestia arasındaki karşıtlığı hatırlatan bir başka ikilinin konması öneriliyor. Bana öyle geliyor ki, bu iki mitolojik figürün ardında sosyologların çok iyi bildiği toplum ve birlik arasındaki karşıtlık yatıyor. Yazı çok iyi konulandırılıp belgelendirilmiştir. Ancak eski ve yeni ikililer birbirlerini karşılıklı olarak dışlamıyorlar. Birden fazla sağ ve sol vardır ve hiçbir şey toplumsal ve birliksel sağ ve solların oluşumunu engelleyemez. Bkz. S. Benvenuto, *Hestia-Hermes: Ateş ve Melek arasındaki felsefe*, 'aut-aut', 258, Kasım-Aralık 1993, s. 29-49.

2) A. Panebianco, *İki kutbun meydan okuyuşu. Sağ ve sol, eski etiketler*, 'Corriere della Sera', 20 Ocak 1993. *Alleanza democratica* (Demokratik ittifak) ile direkt polemikte olan yazar, "kimin daha çok ya da daha az ilerici veya az ya da çok ölçülü olduğu hakkında politik dilde doğan bütün o zırvalara" tahammül edemediğini gösteriyor ve "bazılarının reformist olmasını, bazılarının da olmamasını istediği sollar" ve "ödeme yapmak için bile bulunamayan sağlar" hakkındaki "kusursuz şekilde ideolojik" söylemden yakınıyor. Yazara göre, bu, kısır ideolojik tartışmalara alternatif sorunlar üzerine bir tartışma olabilir. "Belki de (kanıtlanmadı) o eskimiş etiketlerin gelecekte bir anlamı olacak, ama her şartta yeni bir politik sistem teşkil edebilecek sağda, solda vb. konuşlanma çağrıları olmaksızın olacak bu." Yalnız durum şöyle ki, hem tartışılacak sorunların seçiminde hem de onları çözümleme biçiminde fikir ayrılıkları kaçınılmazdır ve aynı şekilde, temelde karşıtlıklar oluşturan farklı fikirleri değer ölçütlerine göre ayırt etmek de kaçınılmazdır. Somut problemler tartışıldığında tek bir çözüm üzerinde anlaşmaya varılacağına inanmak, her zamanki teknokratik hayalin ürünüdür.

çıkar grubunun varlığına tahammül eden veya, daha doğrusu, bunların varlığını öngören toplumlardır; bu gruplar kimi zaman karşıtlaşırlar, kimi zaman birbirlerine üstün gelirler, bazı hallerde de sonradan ayrılmak üzere birbirleriyle birleşirler; bazen buluşurlar, bazen birbirlerine sırtlarını dönerler. Yani oyundaki tarafların çok sayıda olduğu ve tarafların diğerleriyle çok çeşitli kombinasyonlar kurmasını mümkün kılan birleşme ve ayrılma noktalarına sahip oldukları büyük demokratik toplumlar gibi kalabalık topluluklarda sorunlar artık karşı sav, aut aut, veya, eğer sağcı değil solcu ya da tam tersi ise, sağ ya da sol olarak ortaya konulamaz.

İtiraz birtakım şeyleri belirler ancak kesinleştirici değildir. Bir sağ ya da bir sol arasındaki ayrılık, üzerinde başlangıç solu ile sonuç sağı arasında ya da başlangıç sağı ile sonuç solu arasında kalan ve "merkez" adıyla anılan alanı dolduran orta konumlanımların birleştiği bir sürekli çizginin ortaya çıkmasını engellemez. Mantığın diliyle biraz oynamak istersek, politik alanın birinin diğerini dışladığı ve aralarında hiçbir bağlantının olmadığı iki kısma bölünmüş gibi algılanan ikili vizyonu Kapsayan Üçüncü olarak adlandırılırken, ne sağda ne de solda olup ikisinin arasındaki alanı kaplayan üçlü vizyon Kapsanan Üçüncü olarak adlandırılabilir. İlk halde, kendi aralarında "aut-aut" ilişkisi içinde olan iki terim çelişkili diye adlandırılmakta, "ne...ne" formülü ile belirtilebilen bir orta alanın olduğu ikinci halde ise karşıt diye adlandırılmaktadır. Hiç de garip değil: Beyaz ve siyah arasında gri olabilir; gündüz ve gece arasında gün batımı vardır. Ama gri, beyaz ve siyah arasındaki farklılığı değiştirmez, gün batımı da gündüz ve gece arasındaki farklılığı yok etmez.

4. Pek çok çoğunlukçu demokratik sistemde, Kapsanan Üçüncü'nün sağı ve solu kenarlarda birleştirip politik sistemin en geniş kısmını kaplayacak kadar aşırılaşma eğiliminde olması,

temel karşı savdan hiçbir şey götürmez, ortadaki alan ise ne sağda ne solda olarak tanımlanıp başka türlü tanımlanamadığı için bu karşı savı öngörür ve ondan kendi varlık nedenini alır. Gün batımı mevsim ve koordinatlara göre az ya da çok uzun olabilir, ama süresinin uzun ya da kısa olması, tanımının gün ya da gecenin tanımlarına bağlı olduğu olgusunu değiştirmez.[3]

Bu orta alanın belirlenmesi, sola ya da orta sola daha yakın olan bir merkezin ve sağa ya da orta sağa daha yakın bir merkezin ayırt edilmesini sağlayıp, böylece, solda merkeze yakın ılımlı bir solu ve merkezle karşıt düşen bir aşırı solu ve aynı şekilde sağda merkeze doğru yaklaşan bir sağı ve merkezden, ona da sola olduğu kadar karşıt düşerek, uzaklaşan bir sağı belirginleştirdiği için, sistemin daha ayrıntılı bir şekilde anlaşılmasını mümkün kılar.

Merkez alanın içinde bölünmeler her zaman muhtemel ise de merkez hep bölünmez kalır.

Politik sistemin böylesi bölünmesinin, nispi seçim sistemini benimsemiş olmasından ortaya çıktığını eklemek faydasız. Bu seçim sistemi farklı konumlanımların bir uçtan diğerine yerleştiği ve buna rağmen temsilcilerin farklı sektörleri arasındaki bölünme ölçütünün sağ ve solun bölünme ölçütüyle aynı olduğu amfitiyatro tarzı yuvarlak bir salonda çok belirgindir.

Büyük ikiliyi yansıtan İngiliz Parlamentosu'nda ya sağa ya da sola oturulurken, Montecitorio'nunki gibi bir salonda sağdan sola (veya tersi) doğru yerleşilir. Ama aynı zamanda, amacı kendi politik sistemimizi de iki kutuplu hale getirmek olan

3) Marcel Gauchet, Fransa'daki Restorasyon devrinin, Fransız Devrimi sırasında doğmuş olan sağ ve sol tanımlarının kendi aralarında dayanışmaya girdiği ve onlara çok kesin bir şekilde güven duyulduğu bir devir olduğunu yazıyor. Ve ekliyor: "İkilinin dayanışması bir 'ménage à trois'dan (üçlü birliktelik) geçiyor. Sağ ve sol var, çünkü merkez var. Ama eğer bir merkez varsa, yan partilerin her biri, en azından iki sağ, bir sağ-sağ, bir de aşırı sağ ve aynı şekilde iki sol yaratmaya çalışan radikal eğilimlerin kucağındadır," Gauchet, *Bir ayrımın hikâyesi*, s. 65.

tek adaylı seçim sisteminin (tek tur ya da iki turlu olması önemli değil) özlemi reform projelerinde ve halk referandurumunda yıllar boyu sözü edildikten sonra, nihayet –birkaç yıldan beri, bir parlamento kanununda somut halini bulan özlem– ne söylenirse söylensin, tüm öğretisel konulardan ve politik dünyanın ikiye bölünmüş vizyonunun direşkenliğinden de önce, birçok kısa çizgiden oluşmuş bir doğru olarak temsil edilen bir sistemde bile, tarihi bir kanıt teşkil eder. Zaten çoğulcu bir ortamda bile, merkezi kamufle edilmiş bir sağ olarak kabul etme eğilimindeki bir solun varlığından ya da aynı merkezi kendini sol olarak göstermek istemeyen bir sol örtüsü olarak görme eğilimi olan bir sağın varlığından başka hiçbir şey, bölüncül modelin direşkenliğini böylesine onamaz.

5. Kapsanan Üçüncü'den farklı olarak bu ayrım, Kapsayan Üçüncüye atfedilir. Kapsanan Üçüncü iki karşıt nokta arasında bir alan arar ve aralarında yerleşerek onları yok etmeksizin uzaklaştırır, birbirlerine dokunmalarını ve dokunduklarında da ele geçmelerini engeller, ya sağ ya da sol gibi kuru bir alternatife engel olup üçüncü bir çözüm sunar. Kapsayan Üçüncü iki karşıt noktanın ötesine gidip onları üst düzey bir sentezde birleştirir ve bu durumda konumlanımlarını değiştirir: Başka bir ifadeyle, onlardan birbirlerini yok edecek iki ayrı bütünlük oluşturmak yerine, madalyonun ön ve arka yüzü gibi, aynı anda görülmeyen bir diyalektik bütünlüğün iki tarafını oluşturur. Bu bütünlük, hem bütünün birleşebilir parçaların kombinasyonundan oluştuğu mekanik bütünlükten hem de tek tek parçaların bütünün işlevinde olduğu ve böylece kendi aralarında karşıt olup merkeze doğru birleştikleri organik bütünlükten farklıdır. Oysa, diyalektik birlik, biri onay ya da sav, diğeri de inkâr veya karşı sav olan iki karşıt kısmın sentezinin sonucu olmakla bellilenir; ve üçüncü, inkârın inkârı olarak bir "quid novum", yani bütün

değil sentezdir. Kapsanan Üçüncü "ne ne" formülü ile tanımlanırken, Kapsayan Üçüncü kendi kısaltılmış tanımını "ve ve" formülünde bulur.

Politik tartışmada, Kapsayan Üçüncü genellikle bir Üçüncü Yol girişimi olarak, yani merkez konumundan farklı olarak sağ ve solun ortasında bulunmayan, ancak her ikisinin de ötesine gitmeye çalışan bir konum alma girişimi olarak ortaya çıkar. Pratik olarak bir Üçüncü Yol politikası bir merkez politikasıdır, ama ideal olarak kendini iki uç nokta arasında bir uyum biçimi olarak değil, her ikisinin de aynı zamanda aşılması, yani onların eşzamanlı kabulü ve yok edilmesi olarak (Kapsanan gibi reddetmek ve ayırmaktan ziyade) ortaya koyar. Birinci'nin ve İkinci'nin birbirlerinden ayrılıp kendi karşıtlıklarında yaşamaya bırakıldıkları durumun aksine, kendi bağımsızlıklarında birbirlerine yaklaşıp tekyanlılıktan arındıkları yer aradaki Üçüncü değil, ötedeki Üçüncü'dür. Her Üçüncü Figür her zaman diğer ikisini ileri sürer: Oysa Kapsanan Üçüncü kendini öncelikle öğretisiz prosedür olarak sunar, Kapsayan Üçüncü ise kendini, uygulamaya konulduğu anda ortalayıcı bir konum olarak ortaya çıkan bir prosedür arayışındaki öğreti olarak tanıtır.

Düşünce, bu Üçüncü yollardan (ya da bunu politik hayal diye adlandırmak daha doğru olur) bize bir yığın örnek sunmaktadır. Belki size gereğinden fazla ısrar ettim, bunun da nedeni son yıllarda kriz içindeki solda, Kapsayan Üçüncü düşüncenin tipik bir ifadesi olan liberal-sosyalizm idealinin belli bir başarı kazanmakta olmasıdır. Üçlü kombinasyon her zaman bir kriz durumundan, yani bir karşı savın tarihsel canlılığının korkulan tükenişinden doğar. Sentez düşüncesinin her şekli hemen her zaman biraz karışık bir görünüm sunar, çünkü tarihin şu ana kadar bize uzlaşmaz ve bu yüzden de birbirlerine alternatif olduklarını gösterdiği iki karşıt ideal sistemini bir arada tutmaya çalışır; ancak bu çatışkı, tek yanlı olarak alındıklarında veya

uygulandıklarında ortaya koydukları hazin başarısızlıkla doğrulanmaktadır.

Bu defa sağ saflarından çıkan ağır bir kriz döneminde, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, büyük bir ülkede solu yönetime taşıyan –diğer yerlerde de yayılma eğilimi gösteriyordu– devrime sağın karşılığı olarak doğan şey, muhafazakâr devrim ideolojisi oldu.[4] Ancak bizim konumuzla, yani sağ ve sol çelişkisi ve bunların ortadan kalkmasıyla ilişkili olarak bir Kapsayan Üçüncü kuramı, karşıt tarafların bir sentezi olarak ya da karşıt konumları kendine çekerek, yani nötralize ederek kendi konumunun kurtarılabilir kısmını kurtarma girişimi olarak yorumlanabilir.

6. Eski ikiliyi reddetmek ve artık bitmiş olduğunu açıklamak için üçüncü sebep, onun tanımsal değerini büyük ölçüde kaybetmiş olduğunu gözlemlemekte yatıyor, çünkü sürekli bir değişim içinde bulunan toplum ve yeni politik sorunların doğuşu –burada politik eylemin, yani bir kez alındıkları zaman tüm birliktelik için bağlayıcı hale gelen kolektif kararların oluşturulmasını amaçlayan eylemin geleneksel araçları ve çözümlenmeleri gereken sorunları politik sorun olarak adlandırıyoruz– sağ ve sol karşıtlığının geleneksel tablosuna sığmayan ve kendilerini bu tabloya sığmaz olarak nitelendiren hareketlerin ortaya çıkmasına neden oldu. En ilginç güncel durum ise Yeşillerin durumu. Yeşiller sağ görüşlü mü yoksa sol görüşlü mü? Ayrımı doğrulamak (bu konuya ileride döneceğiz) için kullanılan ölçütler göz önüne alındığında, Yeşiller kimi zaman sağcı kimi zaman solcu olarak veya ne birine ne de diğerine aitmiş gibi kabul ediliyor görünüyorlar. Politik söylemde sık kullanılan kötüleyici bir anlama sahip bir sözcük kullanacak olursak, Yeşiller "tali"

4) Marcello Veneziani'nin, İtalya'ya özel bir önem veren konuya ilişkin kitabının ikinci baskısı geçtiğimiz günlerde çıktı. *İtalya'da muhafazakâr devrim*, SugarCo, Milano, 1994. İlk baskısı 1987'de yapılmıştı.

bir hareket olarak adlandırılabilirler, şöyle ki, düşman alanları birinden diğerine kayıtsızca geçerek aşıyorlar ve böyle yaparak ikiliyi krize sokmak için 'ortada' durmak (Merkez), 'ötesine' gitmek (Sentez) dışında üçüncü bir yolun, yani 'boylu boyunca' hareket etme olasılığının olduğunu ortaya koyuyorlar: Bu yol, ikilinin reddedilmesinden veya aşılmasından çok, hafifletilmesini sağlıyor. Yeşillerin aynı anda her yerde olma hareketinin en büyük göstergesi, ekolojik temanın yavaş yavaş tüm partileri, onların her zamanki bagajında hiçbir değişiklik yapmaksızın buna belki bir küçük valiz ya da seyahat çantası ekleyerek etkisi altına almasıdır. Bugün kim, doğanın insan karşısındaki haklarını göz önünde tutma gereksiniminin karşısında bir konum alabilir ki? Bu haklardan da, bir tarafın hakları ve öbür tarafın görevleri arasındaki ilişki dolayısıyla, insanın doğaya karşı olan birtakım yükümlülükleri doğmaktadır (hakkın mı yükümlülükten önce yükümlülüğün mü haktan önce doğduğu tartışma konusudur). Bununla birlikte insanın (özellikle batı insanının) doğa karşısındaki davranışında görülen bu köklü değişikliği haklı çıkartacak birçok yol var. Bu davranış değişikliğinin etkisiyle, doğanın bir mülkiyet nesnesi ve insan ihtiyaçları için bir araç olduğu görüşünden, doğanın (cansız doğanın da) birtakım haklara sahip olduğu, ondan faydalanılabileceği ama bu faydalanmanın da bir sınırı olduğu görüşüne geçilmiştir. Daha metafizik-dinsel bir görüş açısına göre, doğa da insan tarafından değil, bir başka güç tarafından yaratılmış olan ve insanın da diğer varlıklar arasında yer aldığı bir dünyaya aittir; düzene uygun ve faydacı bir görüş açısı da, insanın içinde yaşamak zorunda olduğu sınırlı evrende yaşaması için gerekli olan kaynakların bittiğini ve bu yüzden bu kaynakların her zaman bitebilecekleri göz önüne alınarak kullanılmaları gerektiğini belirtiyor. Ancak karşıt değer sistemlerini, karşıt inançları, karşıtlıklarla dolu olan dünyaya ait gerçek kavramları öne süren bu kimi felsefi görüşle-

rin sonucunda, Yeşiller hareketinin yayılışının eski sağ-sol ikilisini modası geçmiş kılmaya değil, kısa zaman önce doğmuş ve kendi aralarında zaten çok karmaşık olmalarına rağmen, insanın doğa ile olan ilişkisini algılama tarzını Sağcı Yeşiller ve Solcu Yeşiller ayrımı ile ortaya koymaya eğilimli olduğu, hatta bunu kısmen gerçekleştirerek daha da güçlendirmeye yönelik olduğu göz ardı edilemez. ('İnsanın doğa ile olan ilişkisi' derken insanın diğer varlıklara olan, ya da daha basit bir anlatımla, diğer insanlara ve özellikle de gelecek kuşaklara olan borcundan, bir başka deyişle insana dışarıdan gelen veya kendi koyduğu bir sınırdan söz ediliyor.)

7. İnsanın aşırı derecede artmış olan, doğayı kendi ihtiyaçları için sömürme, hatta onu kendine tabi kılma, yönetme ve düzenini değiştirme kapasitesi, politik kararlar gerektiren ve gelecekte daha fazla gerektirecek olan ahlaki ve yasal sorunlara neden olmuştur. Bu kararlar geçmişte alınmış olan diğer bütün kararlardan farklı oldukları için, hangi nitelikte olursa olsunlar, sağın ve solun, o sorunların doğabileceğinin tahmin bile edilemediği bir dönemde oluşan geleneksel kategorilerine sığdırılamaz görünüyorlar. Ahlaki sorunlardan söz edildiğinde bu iki karşıt grup, ahlaki dünyanın bölündüğü gibi, şimdiye dek ılımlılar ve aşırılar diye ikiye bölünmüşlerdi. Ancak ılımlılar ve aşırılar arasındaki bu ayrım, sağ ve sol arasındaki ayrımla kıyaslanmaya pek elverişli değil. Ilımlılık sağa mı yoksa sola mı ait? Aşırılık sağın mı solun mu?

Aslında aşırı bir sol ve ılımlı bir sağ mevcut ve de aşırı bir sağ ve ılımlı bir sol. Ancak bu iki ayrım birbirlerine üstün gelemiyor. Bu çatışmaya göre en sıkıntı verici sorun kürtaj sorunu. Genellikle kürtajın reddedilmesi sağın politik programlarının bir parçası. Sol ise belirgin bir şekilde kürtaj yanlısı. Bu davranışın, solun en yaygın tanımlarından biriyle, solun en zayıfların tarafın-

da olmak anlamına geldiğini söyleyen tanımla çeliştiğine dikkatim çekildi. Anne ve bebek ilişkisinde en zayıf olan kim? Bebek olmasın? Bebeğin kesinlikle anneye göre daha zayıf olduğu, ama kadının da kendini hamile kalmaya mecbur bırakan (en azından genel anlamda) erkeğe göre daha zayıf olduğu şeklinde cevap veriliyor. Sol partilerin desteklediği feminist hareketlerin kürtaj eğilimlerine büyük bir güç vermesi bir tesadüf değildir.

8. Ancak buraya kadar sıralanmış olanlar "ikincil" nedenlerdir. Klasik sağ-sol ikilisinin tartışmaya açılmış olmasının ana nedeni başkadır ve politik olarak da tarihsel olarak da daha büyük bir önem taşımaktadır. Bir ayrımın iki unsuru birbirlerine dayanarak ayakta duruyorlar: Sağın olmadığı yerde sol, solun olmadığı yerde sağ olmaz. Diğer bir deyişle sağ, solun var olduğu ölçüde vardır, sol da sağın var olduğu ölçüde. Sonuç olarak, ayrımın önemini azaltmak için, şimdiye dek görüldüğü gibi, onun yararsızlığını (artık ideolojiler mevcut değilse, politik dünyayı karşıt ideolojiler ölçütüne göre bölmeyi sürdürmek yararsızdır); eksikliğini (ortalarda mı yoksa yukarılarda mı olduğu önemli olmayan bir üçüncü kutup ortaya çıkartıldığına göre, politik alanı iki kutba ayırmak yetersizdir); modası geçmişliğini (ikili doğduğu zaman politik sahneye henüz var olmayan programlar, sorunlar ve hareketler girdi) göstermek gereksizdir. İki terimden birinin, ona hiçbir var olma hakkı vermeksizin yetkisini kaldırmak yeter: Eğer her şey sol ise artık sağ yoktur ve aynı şekilde her şey sağ ise sol yoktur.

Tüm karşıt terim ikililerinde iki terim her zaman aynı güce sahip değildir ve ayrıca biri diğerinden güçlü ya da zayıf olacak diye bir kural yoktur.

Karşılıklı güçleri, bakış açılarına ve onları ölçme ölçütlerine göre değişebilir. Güçlü terimin tek olduğu ikililer vardır: Savaş-barış ikilisinde, "barış" geleneksel olarak "savaş değil" olarak,

savaştan sonra gelen bir şey olarak tanımlandığı için (Grozio'nun 'Güzel Barış Günleri, Tolstoy'un 'Savaş ve Barış' adlı eserleri), güçlü olan terim şimdiye kadar hep "savaş" oldu, düzen-düzensizlik ikilisinde ise güçlü terim "düzen"dir.

Sağ-sol karşıt ikilisinde ise –güçlü terimin "sağ" olduğu biyolojik, dini ve etik dilin aksine– politik dilde güçlü olan, şartlara ve zamanlara göre değişmektedir. İtalyan tarihinde Birlik'ten sonra sağ gücünü sola bırakmıştır. Sağ ya da soldan hangisi daha güçlü olursa olsun, her ikisi de eş-zamanlı olarak var olmaya ve biri politik sahneye çıkıp diğeri indiği zaman bile, varoluşlarını birbirine borçlu olmaya devam ederler. Bir sağ hareket olarak kabul edilen faşizm gürültülü bir şekilde yıkıldığında, buna tepki olarak sol öylesine yükseklere tırmandı ki sağ görünmez oldu, ya da en azından prestijini kaybetti.

Böyle bir durumda, geleneksel ve yerleşmiş politik coğrafyaya göre sağcı olarak adlandırılmaları gereken azınlık grup ya da hareketlerin eski sağ-sol ikilisinin artık varlık nedeninin olmadığını ya da politik mücadelenin sağ ve solun ötesinde iki karşıt grubu içine alan bir sentez olarak değil, onları tamamen yok sayan bir öte yere gittiğini savunmaya başlamış oldukları söylenebilir. Görüldüğü gibi, iki taraftan birinin diğerine hâlâ politik açıdan önemli olarak tanımlanmasına izin vermeyecek kadar küçük bir alan bıraktığı ölçüde baskın hale geldiği bir durumda, ikilinin güç kaybı kendi zayıflığını gizlemek için doğal bir önlem haline geliyor. Sağ bozguna uğratıldı mı? Mağlup kendi kendine soruyor: Bu terimleri sorun haline getirmenin hâlâ bir anlamı var mı, eğer sağ ve sol ayrımı vadesini doldurduysa? İki karşıt tarafın birbirlerine bağımlı olduğu, yani eğer biri varsa diğerinin de var olduğu bir evrende, karşıt tarafın değerini düşürmek için tek yol kendi değerini düşürmektir. Demek ki, her şeyin bir zamanlar ait olduğu şey haline geldiği yerde, çelişki görevini tamamlamış ve şimdi baştan başlayıp "öteye" gitmek gerekiyor.

9. Son yılların, tarihte solun durdurulmaz ilerleyişi olarak uzun süre yüceltilen –ve ona karşı savaşanlar tarafından bile sol fikir ve hareketlerinin en radikal uygulaması olarak kabul edilmiş olan– komünist rejimleri çökerten ve dünyanın düzenini sarsan olaylardan sonra, artık her gün, ikilinin güçlü tarafı ile zayıf tarafı arasındaki ilişkinin dönüşmekte olduğunu belirtiyoruz. Sol iniyor, sağ çıkıyor. En azından tarihin güçlendirici rüzgârının o taraflardan eser göründüğü dönemde kendilerini solcu olarak ilan eden veya karşıt görüşlüler tarafından solcu olarak tanınan, yargılanıp mahkûm edilen ve suçlanan gruplar veya hareketler, bugün artık eski sağ-sol ikilisinin tavanarasına kaldırılmasını savunanlardır. "Hâlâ sağ mevcut mu?" sorusunun sık sık duyulduğu zamanın üzerinden çok geçmedi. Komünist rejimlerin yıkılmasından sonra sorunun aynı hinlikle ancak farklı yönde dile getirildiği duyuluyor: "Peki sol hâlâ mevcut mu?" Bu sorulara cevap vermek için son yıllarda gerçekleştirilen toplantı ve halka açık tartışmaların sayısını belirleyip hepsini hatırlamayı hiç kimsenin başarabileceğini sanmıyorum: "Sol'un krizi", "Sol Üzerine ve Sol'a ait kuşkular"; "Zorda Kalan Sol"; "Acı Çeken Sol". Bütün bu sorular 1992 Aralık ayında Torino'da gerçekleştirilen toplantının başlığında özetlenebilir. Ayrıca "Sol nedir?" ve "Geriye ne kaldı" anlamlarına gelen "What is left?" Ancak burada da en radikal, en olumsuz cevaplardan ("sol artık yaşamıyor", "sol Sovyet dünyasının yıkıntıları altında gömüldü"), büyük bir güven duygusu taşıyan olumlu cevaplara kadar en karşıt cevaplar verildi: "Eğer sol geleneksel anlamdaki sol ise, o halde Bolşevik Sistemi'nin tükenişi, sol için 1917'den beri o tiranlık sisteminin altında gömülü kalmış olan olanakları sağlayacak bir zaferdir".[5]

5) Stefano del Re'nin Noam Chomsky ile yaptığı söyleşi, *Sfida capitale*, 'Panorama', 3 Ocak 1993, s. 133. Artık ikilinin reddedilmesi sürekli daha sık bir şekilde sol'dan da geliyor; bunlara bir örnek de C. Lasch'ın kitabıdır, *Cennet, gelişim ve eleştirisi*, Feltrinelli,

Bu durumda Sovyet sistemindeki krizin sonucu, solun bitişi değil, zaman içinde tarihsel olarak iyice sınırlandırılmış bir solun bitişi olacaktı. Bu belirlemeden, şimdiye kadar hiç olmadığı kadar açık bir tartışmanın başlayabileceği bir sonuç çıkabilir: Tek bir sol yok, birçok sol var, aynı şekilde birçok sağ.[6] Doğal olarak birçok solun olduğunu savunmak, solu sağdan ayırmak için bir ölçüt olması gerektiğini öne süren geleneksel savı güçlendirmek anlamına geliyor; bu şekilde de sağ-sol ikilisi büyük krizden sonra da yaşamaya devam edebilirdi. Doğu Avrupa ülkelerinde ilk demokratik seçimlerin, mücadele içindeki birçok parti arasında sağ-sol ayrımı yapılmaksızın gerçekleştirildiğini saptayanlar oldu. Ama aynı zamanda, bu konuyu açık bir şekilde sağ-sol ikilisinin yok oluşu lehine işleyenler, bu totaliter rejimden demokratik rejime geçiş durumunun istisnai bir durum olduğunu gözleyip kabul etmek ve yakın gelecekte demokratik kurumlar oluşturulduğunda, partilerin yeniden iki geleneksel kutup etrafında birleşmelerinin muhtemel olduğunu ön görmekten kendilerini alamadılar.[7]

10. Sonuç olarak, son ve ikiliyi reddetmek için en kesin görünen neden, iki karşıt grubun artık bir bütünün, yani politik sistemin birer parçası ve birlikte çökmeye mahkûm oldukları görüşüne (eğer artık sağ yoksa, sol da yok) değil, her iki etiketin de gerçek dışı olduklarının kabulüne yönelik. Ve gerçekte, politik

Milano, 1992. Birinci bölüm *Sağ ve sol kavramlarının hükümsüzlüğü*, s. 17; bir vakitler solcu olduğunu belirten yazar, burada sağın yeniden canlanışının solu karıştırdığını ve eski etiketlerin yararsızlığını ortaya çıkardığını savunuyor.

6) Bkz. N. Urbinati, *Sol, eğer bir adalar grubu haline gelirse yaşar*, 'l'Unità', 3 Aralık 1992, 'What is left' toplantısı için yazılmış.

7) Bu bilgileri 'ToD. The Working Paper Series', International Project: 'Transitions to Democracy in a World Perspective'den alıntılıyorum, Aralık 1992. Jan Vermeersch'in *The Left in Eastern Europe* (Doğa Avrupa'da Sol) başlıklı makalesini içeriyor, s. 1-20.

hareketlerin göğüslemek zorunda olduğu sorunların karmaşıklığı ve yeniliği karşısında "sağlar" ve "sollar" aşağı yukarı aynı şeyleri söylüyorlar, seçmenleri için hemen hemen aynı programları hazırlıyorlar ve aynı amaçları güdüyorlar. Sağ ve sol, belli bir noktaya kadar yalnızca sol, sonra da sağ olmuş olduğu için değil, iki taraf arasında o farklı isimlerle belirlenmeyi hak eden farklılıklar artık olmadığı için bundan sonra var olmayabilirler ve artık varlık nedenine sahip olmayabilirler. Aslında, artık mevcut olmayan karşıtlıkların hâlâ devam ettiği yolundaki gerçek dışı inanışa neden olan, yapay ve aldatıcı tavırları besleyen de bu farklı isimlerdir. Bu özellikle ülkemizde süregelen politik mücadelede geçerlidir. Bu mücadelede, kavganın dışında kalarak bu nefretin nedenlerinin yok olması gerektiğini, çünkü karşıt gruplarda sıklıkla aynı görüşlerin savunulduğunu, daha doğrusu zorluk içindeki solun kendini yenilemek için sağın görüşlerini savunduğunu ve sonuçta geleneksel çelişkiyi yok ettiğini belirten tatminsiz gözlemcilerin sesleri giderek artan sıklıkla yükseliyor.[8]

Diğer kanıtlardan da ortaya çıkartılabileceği gibi, solun bu kendini tüketişi tamamıyla gerçeğe uymuyor. Ama sonuçlandırıcı bir cevabı, buraya kadar tanımladığım kuşkuları çözmeye çalıştığım son bölümlere sakladım.

8) Özellikle Ernesto Galli della Loggia'nın iki makalesinden söz ediyorum: *Eğer sol sağ gibi davranırsa*, 'Corriere della Sera', 15 Aralık 1993 ve *Gerekli farklılık*, 24 Aralık 1993. Solun sağla, sağın solla karıştırılması konusu Fransız yönetmen Eric Rohmer'in bir filmiyle tekrar ortaya çıkıyor: *Ağaç, belediye reisi ve medyatek* (1993). Filmde belediye reisi medyatekin haklarını savunuyor. Bu iki konumdan hangisi sağa, hangisi sola ait? Bu soruya bizzat yönetmen cevap verir gibi: "Bu politik-film, savların filmi değil (...). Artık sol ve sağın programları birbirlerine benziyorlar, yalnız şu var ki, sağ, solun altmışlı yıllarda olduğu gibi, daha sertleşti. Bugün yapılması gereken şu ya da bu rejimi getirmek değil, çünkü tüm rejimler kusurlu, ama en acil olan şey gezegenimizdeki yaşamı kurtarmak ve insanlar arasındaki çekişmeleri ortadan kaldırmak". Alıntıyı "Scheda Aiace"den yapıyorum, 1993-94, 14.

II
Aşırılar ve Ilımlılar

1. Sağ-sol ikilisini reddetmek için buraya kadar incelenen konular geçerli olsun ya da olmasın, reddetme savını destekleyen bir olgu var gibi görünüyor: Model olarak yüceltilen ve kendi yandaşlarının isteğiyle "maîtres à penser"* gibi dar bir çerçeve içinde sıralamaya konan yazarlardan birinin sağdan sola ya da soldan sağa geçişi. En gürültülü olayları hatırlamak yeterli. Nazizmin esin kaynaklarından biri olan Nietzsche (bu esinin benim inandığım gibi kötü bir yorumdan mı yoksa muhtemel yorumların birinden mi ileri geldiği bizi ilgilendirmeyen bir sorun), artık sık sık yeni solun bir babası olarak Marx'ın yanında görülüyor; belli bir süre Nazi devletinin savunucusu ve tasarlayıcısı olan Carl Schmitt, Weimar dönemindeki büyük anayasa

* Düşünce ustaları; özgün metinde Fransızca (y.n.).

tartışmasında, zamanın en büyük demokrasi tasarımcısı olan Hans Kelsen'e karşı çıktığı için, en azından İtalya'da özellikle sol araştırmacıları tarafından onur listesine sokuldu; Nazizme duyduğu sempati çok kere belgelendiği halde sağcı ya da solcu hayranları tarafından bu sempatisi yalanlanan ya da yumuşatılan Heidegger, şimdi yalnız İtalya'da değil aynı zamanda ve özellikle Fransa'da, kendilerini solcu olarak tanımlayan filozoflar tarafından zamanımızın yorumcusu olarak kabul edildi. Aynı şekilde, çok iyi bilindiği gibi, neo-faşist sağın bazı tasarımcıları Antonio Gramsci'nin düşüncesini benimsemeye kalkışmışlardı, şöyle ki, sağın fikirlerine yeni bir görünüm ve yeni bir onur verilmeye çalışılan çevrelerde bir süre boyunca "sağın gramscizmi" adı verilen bir fikir akımı süregeldi.

Geleneksel ideoloji krizleri ve bunun sonucu olan öğreti karmaşasıyla dolu olan bu yıllarda bir yazarın çelişkili bir şekilde yorumlanması yeni bir şey değildir: Bu çok belirgin çatışkıyı en saygın şekilde aydınlatan düşünür Georges Sorel'dir. "*Riflessioni Sulla Violenza*"nın (Şiddet Üzerine Düşünceler) yazarı, politik bir işleve ve solun politik hareketlerinin tasarlayıcısı rolüne sahipti: Bu yazardan, ülkemizdeki sosyalizm olaylarında on beş dakika için ya da biraz daha fazla bir süreliğine ünlenen İtalyan devrim sendikacılığı akımı doğdu; son yıllarda yazar aynı anda hem Mussolini'nin hem de Lenin'in hayranı haline geldi, ve İtalyan yandaşlarının pek çoğu da faşizme dahil oldu; kendilerine ithaf edilen pek çok etiketin arasında sol düşünürü etiketinin asla ve asla yer almayacağı iki onurlu muhafazakâr, Pareto ve Croce, onun en büyük İtalyan hayranlarından oldular. Muhafazakâr devrim hareketinden söz etmiştim. Hitler de 'Völkische Beobachter' dergisinin 6 Haziran 1936 tarihli sayısında kendini "dünyanın en devrimci muhafazakârı" olarak tanımladı. Alfredo Rocco'nun İtalyan Parlamentosu'nda yaptığı bir konuşmada "devrimci muhafazakâr karşı savının aşılmasını"

istemesi ise pek bilinen bir şey değildir (ancak Rocco bu ifadesiyle çatışkının çok iyi bilincinde olduğunu ortaya koyuyordu).

Özellikle bu son iki örnek ve Sorel örneği (ilk ikisi devrimci muhafazakârlara, üçüncüsü ise muhafazakâr devrimcilere örnektir) ikiliye yeni bir darbe vurmak için sağ ve sol konumların eşzamanlı kullanımı hakkındaki birtakım kuşkulardan kurtulmamızı sağlıyorlar. Bu noktada, üzerinde birtakım gözlemler yaparak durmaya değecek yepyeni bir sorun ortaya çıkıyor ve bu bölümde söyleyeceklerim altıncı bölümde önem kazanacak. İyice dikkat edildiğinde devrimin ve devrim karşıtlığının sahip oldukları ortak şeyin geleneksel olarak sağ ve sol diye adlandırılan iki karşıt gruba ait olmaya bağlı olmadığı görülüyor. Eğer böyle olsaydı, ikilinin terk edilmesi gerektiğini savunanlar haklı çıkardı, çünkü bu, kültürel ve politik açıdan karşıt olan konumları ayırt etmeye yaramazdı artık. Benim fikrime göre gerçek çok farklı: Devrimci ve devrim karşıtı yazarlar ile onların dahil oldukları hareketlerin sahip oldukları ortak şey, kendi grupları içinde ılımlı kanata karşı ortaya çıkartılan aşırı kanata ait olmaktır. Aşırılık-ılımlılık ikilisi de sağ-sol ikilisi gibi, sağ ve sol arasındaki ayrımı belirleyen politik dünyadan farklı olarak, bir başka politik dünyadaki karşıtlık ölçütüne bağlı olmakla birlikte, sağ-sol ikilisiyle aynı noktalarda buluşmaz.

Görülüyor ki, aşırılık-ılımlılık ikilisinin açıklanan fikirlerin türüyle pek bir işi yoktur ama bu fikirlerin radikalleşmesiyle ve onları uygulamada da geçerli hale getirecek farklı stratejilerle ilgilenir. Bu böyle açıklanıyor, çünkü devrimciler(solcu) ve devrim karşıtları (sağcı) ortak birtakım yazarlara sahip olabilirler: Onlara sağcı ya da solcu oldukları ölçüde değil, sağ ya da soldaki aşırılıklarına göre sahipler, çünkü onlar böyle oldukları için sağ ve sol ılımlılardan ayrılmaktalar.

Eğer sağ ve sol arasındaki ayrıma yönelik ölçütün aşırılar ve ılımlılar arasındaki ayrım ölçütünden farklı olduğu doğruysa,

bu demektir ki, ikilinin herhangi bir kesitindeki sınıflandırmanın bağlı olduğu programlar ve amaçlara göre farklı kalınakla birlikte, bu ideolojiler kendi uç çizgilerinde birleşme ve ayrılma noktaları bulabilirler. Kendini her zaman bir aşırı (solcu) olarak tanıtmış olan Ludovico Geymonat, Pci'nin tekrar oluşturulması dolayısıyla politik yazılarını "Contro il moderatismo" (Ilımlığa karşı) başlığı altında toplamıştır[1]: Ilımlı blok onun görüşüne göre Liberazione'den (Kurtuluş) sonra oluşan ve hâlâ da yaşayan şey olmalıydı ve komünistlerden demokrat Hıristiyanlara kadar uzanan anayasal çizgiyi içermeliydi: Bunların her biri faşizmden miras kalan toplumun devrimsel değişiminden vazgeçmiş ve demokrasiyle yetinmişlerdir. Aşırı sağcı dergi Elementi'de neo-faşist Solinas şöyle yazmıştır: "Günümüzün dramının ismi ılımlılıktır. Baş düşmanlarımız da ılımlılardır. Ilımlı doğal olarak demokrattır"

Bu iki alıntıdan da açıkça görüldüğü gibi aşırı bir sağcı ile aşırı bir solcunun sahip oldukları ortak şey anti-demokrasidir (aşk değilse bile nefret). Şimdi anti-demokrasi onları politik alanda temsil ettikleri tarafa göre değil, uç kanatları temsil eden gruplara göre birleştirmektedir. Aşırılar birbirlerine değmektedir.[2]

1) L. Geymonat, *Ilımlığa karşı*, "1945-78 arasındaki müdahaleler", M. Quaranta'nın yönetiminde, Feltrinelli, Milano, 1978. Geymonat'ın bu kitabı aklımda olduğu için, 28 Mayıs 1991 tarihli 'Manifesto'daki bir söyleşide, Loris Campetti'yi cevaplarken kendimi ılımlı olarak kabul ettiğimi, çünkü iki karşıt tarafın yalnızca ılımlı kanatlarının demokrasiyle uyum sağlayabileceğini söyledim. Yine aynı gazetede, 21 Kasım 1993'de, genel seçim gününde şu sözlerle son bulan *Şimdi değilse ne zaman* başlıklı yazının çıkması bir tesadüf değil: "Aşırılık, merkezcilikten daha erdemli ve daha az tehlikeli. Bugünün deneyimini göz ardı etmeyelim. Aşırılık şimdiki zamanın erdemidir."

2) 21 Aralık 1994 tarihli 'L'Italia Settimanale'de Filippo Rossi'nin *Kırmızı ve Siyah* '68 adlı makalesini yayınladı. Bu makalede bir grup Fuan-Caravella öğrencisi tarafından gerçekleştirilen ve az bilinen bir girişim, "anti-kapitalizm ve anti-amerikancılık adına" aşırı sol ile birleşme girişimi anlatılıyor. Il Borghese' Giano Accame muhaliflerin partilerle göbekbağını koparmasını değerlendiriyor. 'Corriere della Sera', 16 Aralık 1994 tarihinde, Daria Gorodisky'nin *Altmışsekiz, Evola ve Marcuse mücadelede beraber mi?* başlıklı bir makalesiyle bu olay hakkında bilgi veriyor.

2. Ayrıca anti-demokrasi "aşırı karşıtlar" arasındaki tek anlaşma noktası değildir. Felsefi olarak, yani daha genel bir bakış açısından, dünyaya ve tarihe genel bir bakışla, her tür aşırılık biçiminde güçlü bir anti-aydıncılık eğilimi vardır. Yalnızca Hegel'den Croce'ye kadar uzanan, politik bakımdan muhafazakâr bir hareketin ve marksist hareket gibi politik açıdan devrimci bir hareketin (İtalyan marksizmi hep tarihsel olmuştur) ait olduğu tarihsel kökenli bir anti-aydıncılıktan değil, aynı zamanda ve de özellikle, bugün yeniden dikkate alınan ve De Maistre'den Donoso Cortés'e kadar uzanan bir dini hareketin içinde ve Nietzsche'den Sorel'e kadar giden yaşamcı kökene sahip bir hareket içinde görülen, bugünlerin ürünü olan mantıksız bir anti-aydıncılıktan da söz ediyorum. Bu son hareket en iyi sol ile bağdaşabilir, oysa dini hareket bilinçli bir şekilde gelenekçi ve tepkicidir, çünkü kutsal ve üstün bir güç tarafından ve Kant'ın "Sapere aude"sine karşı "noli altum sapere sed time"nin tekrar değer kazanması ile yaratıldığı ve korunduğu kabul edilen bir tarihsel düzenin yıkılışına gösterilen tepkiden doğmuştur.[3]

Ilımlılık ilerlemeci ve evrimciyken, tarih felsefesi ya da tarihi hareketi yorumlayan şekil ve tarzlar, felsefese açısından (ilerleme mi yoksa gerileme mi, daimi hareket mi yoksa aşamalı hareket mi?) gelişme fikrini ya da metaforik olarak organizmanın embriyoda önceden saptanmış bir düzene göre gelişmesi fikrini eylem için bir rehber olarak yorumlarken, aşırıcılık felaket hazırlayıcı olarak görülüyor: Tarihi insan eyleminin yabancı olmadığı yıkılışları ve belirleyici atılımları izleyen bir şey olarak yorumluyor (bu anlamda ılımlılıktan daha az belirleyici). "Felakete" Ekim Devrimi (bilinçli bir ortak iradenin ürünü olan olay) ancak devrim karşıtı "felaket" ile çare bulabilir (İtalya'daki

3) Burada birkaç yıl öncesine ait *Faşizm ideolojisi* başlıklı bir makalede sözü edilen bazı savları ele alıyorum. *Il Fascismo. Antologia di scritti critici*, C. Casucci, Il Mulino, Bologna, 1982, s. 598-624.

faşizmin belirtilerinin "eylem grupları" olması bir tesadüf değildir): Komünizm ve faşizm birbirleriyle yer değişiyorlar. Ilımlılara göre birbirlerine karşıt olmayan ve birçok bakımdan benzer olan karşıt aşırıların savı, İtalyan toplumunun politik alandaki aşırı tarafların her ikisinden de gelen terörist saldırılardan dolayı sürekli alarma geçirildiği "kurşun yıllar" denilen küçük bir tarih sürecinde bile olsa, doğrulanmış oldu. Aynı sav daha büyük bir zeminde, evrensel tarih zemininde, "sivil Avrupa savaşı" üzerine tarihi bir tartışmanın temelinde bulunuyor, buna göre bolşevizm ve faşizm (veya nazizm) birbirlerine çift katlı iple bağlı, ikincisi birincinin tersine dönmüş hali, eylemi takip eden tepki, karşı-devrim ama yine de hep devrim, felaket felaket üzerine.

3. Doğal olarak iki tarih anlayışından hangisinin daha gerçek olduğunu sormanın bir anlamı yok: Her ikisi de veri ve varsayımlara göre değil, haberci işaretlere ve uzun süreli belirlemelere göre ilerleyen, "uzgörüşlü" bir tarihin ürünü: Bu, değerlendirme ölçütü büyük ya da küçük ölçekli hakikat değil, büyük ya da küçük ölçekli itici eylem gücü olan bir tarih, aynı şekilde tarihçilerin hiçbir şey öğretmeyen ya da daha doğrusu veri ve varsayımlarla açıkladığından çok daha az öğretici olan tarihyazımı ile de hiçbir işi yok. Tarihin farklı vizyonlarının tarihsel olarak şartlandırılmış olduğu da gözleme açıktır.

Avrupa'nın ilk sanayi devrimini tamamladığı geçen yüzyılın, belirgin bir şekilde barışçıl olan tarihi hareketi, belli yerlerde duraklanması zorunlu olan, yönü değiştirilemez, Kant, Hegel, Comte ve Marx tarafından yüceltilen ve en iyi örneklerini bu yüzyılda veren uzgörüşlü tarih fikrinden alınmış bir biçim olan kademeli ilerleme fikrini geliştirdi. Bu sanayi devrimi kelimenin tam anlamıyla bir devrim değildi ve bu yüzden hiçbir zaman bir karşılıklı eylem ilişkisinde fen bilimlerinin (teknolojik olarak

yararlanılabilir) öncülsüz gelişimine eşlik eden bir felaket görünümünü almadı.

Bunun aksine, XX. yüzyılın birçok açıdan karşıt hareketi –ilk iki dünya savaşını, insanlık tarihinin tüm savaşlarını ve savaşan orduları olmayan (yine de savaş alanında bir tehdit gibi sıralanmış) bir üçüncü savaşı, Rusya ve Çin'deki komünist devrimi, faşizm rejimlerinin şiddetli doğuş ve ölümünü, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından gelen kolonilerin hızlı çözülme sürecini, komünist dünyanın hızlı ve beklenmeyen bitişini, artık yalnızca gücün değil bilginin de "şeytani yüzünü" gösterecek noktaya ulaşan "sapere aude"yi içeren– tarihi gelişmenin kesinlikle felaket getiren, tarihin biteceğine ve doğanın sonu değilse bile tamir edilemeyecek ölçüdeki tahribatına (insanın yazgısı bakımından tamir edilemeyecek) ilişkin hiçbir korku taşımayan çelişkili vizyonunu hazırlamış ve hazırlamaya devam etmektedir. Tarihin tarafsız olmaya büyük özen gösteren gözlemcilerce de paylaşılan bu vizyonu, gelişim fikriyle bellilenmek istenen modern çağın bitişinin kanıtlanması ve daha uygun veya daha anlamlı bir isimle adlandırılma beklentisi içindeyken, şimdilik "post-modern" olarak adlandırılan yeni bir tarihi çağın doğmasına sebep olmuştur.

4. Ahlak ve erdem öğretisi söz konusu olduğunda da karşıt gruplardaki aşırılar buluşuyorlar ve bu buluşmada ılımlılara karşı çıkmak için kendilerince geçerli nedenler buluyorlar: Piyasa ilişkilerinde ve demokrasinin özünü oluşturan karşıt fikir, görüş ve çıkar pazarında gerekli olan, aşağılayıcı bir şekilde tecimsel kabul ettikleri temkin, tolerans, hesapçı mantık karşısında mücadeleci, kahramanca, cesur ve cüretli erdemler. Sağ ve sol aşırılarının demokrasiden, onun geliştirdiği ve varlığını sürdürmek için ihtiyaç duyduğu erdemler açısından da kuşku duymaları bir tesadüf değil. Her iki tarafın da dilinde demokrasi, orta

halli ile eş anlamlıdır ve yalnızca orta tabakanın değil orta kalitede insanların hâkimiyetindedir. Bu demokratik orta hallilik teması tipik faşist temasıdır. Bu tema, doğal ortamını her tür devrimci köktencilikte bulmaktadır. Piero Gobetti'den şu alıntı buna güzel bir örnek teşkil etmektedir: "Halka yardım programını açıklayan az ya da çok bilgili, hükümet dışı orta halli bir grup, reform ve uzlaştırma çalışmalarıyla isyancıları, onlara aydın bir eğitim programı ayırdıkları yolunda barışçıl önerilerle kandırmak için, her tür dolaysız eylemi bozmaya teşebbüs eder".[4] Orta hallilik yargısı, reformizmin ve karşıtlıkların barışçıl çözümünün, daha da genel olarak, politikanın pratik eylem vizyonunun ve burada gelişen karşıtlıkların yargısıyla birleşmektedir. Bir solcu yazarın buna örnek olabilecek bir makalesinde şunu okudum: "Kontratçılığın aptallığı"

Savaşçının tüccar karşısındaki karşıtlığı kaçınılmaz olarak şiddetin haklı çıkartılmasını getiriyor beraberinde: Çözücü, arındırıcı şiddet, devrimci sol için "tarihin ebesi" (Marx); gerici sağ için "dünyanın tek hijyeni" (Marinetti) diye sıkıcı bir şekilde sıralanıp gidiyor.

5. Yine de, anti-demokrasi tüm değerleri ve tarzı ile demokrasiye karşı olmakla birlikte, sağ ve sol aşırıların tek ortak noktası değildir, benim görüşüme göre diğer ortak noktaları tarihsel olarak daha anlamlı ve kalıcı olandır. Faşizm, tehditkâr Bolşevik Devrimi'ne cevap şeklinde İtalya' ya ilk kez bir rejim olarak gelmeden önce, XIX. yüzyıl sonlarında Fransa'da radikal muhafazakâr ideoloji olarak ve kısmen de yalnızca tehditkâr değil aynı zamanda özendirici olan devrime, Comunardilerin hiç uygulamaya konulmayacak bir genel prova olarak ortaya çıkan

4) P. Gobetti, *Liberal devrim. İtalya'daki politik mücadele üzerine eleştiri*, Einaudi, Torino, 1983, s. 84

devrimine tepki şeklinde doğdu. Bilinçli olarak "Ni droite ni gauche" (ne sağ ne sol)[5] başlığını taşıyan, Fransız faşizminin geçmişine adanan tanınmış çalışmada, pre-faşist adı verilen bu ideolojinin doğuşu temel olarak burjuva demokrasisine gösterilen öfkeli tepkiyle tanımlanmaktadır. Burjuva demokrasisi, günah keçisi sosyal demokrasinin ya da sonunda onu yok eden burjuva demokrasisinin oyun kurallarını kabul etmiş ılımlı tür bir sol olan kitleci sosyalizmin aynası ve simetriğidir. Bütün bu ortak özelliklere rağmen, faşizm ve komünizm bu yüzyılın sağ ve sol arasındaki büyük karşı savını temsil etmektedirler. Ve bu özellikler aynı yazarların ifadelerini doğrulamaktadır. Böylece Barrès'e göre "faşizmin akıl babasının Sorel olduğu" savunulabilir. Burada nasıl olur da faşizm ve komünizm bu karşı savı temsil ederler sorusu akla geliyor. Çünkü bu karşı savı yalnızca yok etmekle kalmadılar, onu iyice sertleştirdiler de. Bence bunun tek açıklaması, bir sağ ve bir solu ayıran ölçütün, aşırı kanatı ılımlı kanattan ayıran ölçüt ile çakışmamasıdır. Uygulamalı politikada ise sağ ve solun, onların birbirlerinin yerine

5) Z. Sternhell, *Ne sağ ne sol. Fransa'da Faşist ideoloji* (İtalyanca çevirisi: Akropolis, Napoli, 1984). Bu tanınmış ve önemli kitap, İtalyan Faşizmi'nden önce doğmuş olan Fransa'daki Faşist ideolojinin bir hikâyesidir. Bu ideoloji, sosyalizmin nazizm ile olan uyumuyla, veya tipik bir sol ideolojinin tipik bir sağ ideoloji ile oluşturduğu birlikle tanımlanıyor. Bu iki ideolojinin dışlanması değil, sentezi anlamına gelen "e destra e sinistra" (ve sağ ve sol) ifadesi ile pekâlâ adlandırabilirler. İtalyan aşırı sağında konu, inkâr ve sentezarasındaki muhtemel tercihin üzerindeki kuşkuyu yok eden bir formülasyon ile çok kez ele alındı: "Sağ ve solun ötesi" Her üç formül de hem dışlayan hem kapsayan olarak yorumlanabilecek bir üçüncü yol önerisini temsil ediyorlar. Yine de bu "üçüncü konumun" farklı yorumlarında sahip olduğu özellik, Sternhell'e göre "liberal düzenin yıkılışı"dır (s. 29) ve daima demokrasinin eleştirisi ile bir aradadır. Hareketin kahramanlarından biri şöyle belirtmektedir: "Programlarımız sayesinde solla, yöntemlerimiz sayesinde sağ ile birleşiyoruz (bazen de onları aşıyoruz)" (s. 240-1). Bu ifade "öteye geçme" ideolojisinin bir örneğidir: Bu "üçüncü yol" geleneksel ikiliyi reddetmekte ya da aşmakta ve belli bir belirsizliği hep muhafaza etmektedir. Ayrıca kitapta ele alınan bazı kişilerin soldan sağa geçmelerinin (bu İtalya'da da oldu) nedenlerini –aşırı soldan aşırı sağa geçen Sorel gibi– açıklamaktadır.

idareye gelmelerine izin veren kurallara sahip biçimsel demokrasiye, yani ortak düşmanlarına rağmen birbirlerini dışladıkları da bir gerçektir. Ve birbirlerini, özellikle de şimdiye kadar sağ ve solun tipik davranışı olan tutumun tırmanan özelliklerini (buna daha sonra döneceğiz) tekrar yarattıkları için dışlamaktadırlar.

6. Şimdiye kadar söz edilen üçüncü yollar içinde, sosyalizm ve liberalizm arasındaki önerilirken, komünizm ve faşizm arasındaki yol hiç anlaşılmadı, çünkü anlaşılır gibi değil. Sağın ve solun kendilerine göre ortaklaşa sahip oldukları şey, yani ideolojilerinin gidişatını aşırı sonuçlara sevk etmeleri, onları öğretisel olarak tümüyle uzlaşmaz, pratik olarak ise acımasız kılan şeydir. Zorlama bile olsa ve bu yüzden kısa sürmeye mahkûm bile olsa, faşistler ve ılımlı sağ arasında aynı cephede bir ittifak mümkün oldu, hatta tarihi faşizm bunun sonucu olarak ortaya çıktı. Diğer tarafta ise komünizm ile demokratik sosyalizm arasında benzer bir ittifak yalnızca halk demokrasilerinin ardına gizlendi ve dahası Kurtuluş'tan sonra İtalyan komünist ve sosyalistleri arasındaki eylem birliği anlaşmasında önerildi. Komünistler ve faşistler arasındaki ittifak ise ürkütücü. Aşırılık ve ılımlılık arasındaki çelişkide özellikle yöntem sorun olarak ortaya çıkıyor, sağ ve sol arasındaki karşı savda ise amaçlar bir sorun teşkil ediyor. Değerler çelişkisi yöntem çelişkisinden çok daha güçlü. Bu da, ılımlı sağların gerektiğinde aşırı sağın üstünlüğünü kabul ettikleri faşizm rejimlerinde gerçekleşmiş olduğu gibi, belli kriz durumlarında aşırı ve ılımlı sağlar arasındaki ittifakın niye başarı kazanabileceğini açıklayabilir. Aynı şekilde, yalnızca bir gereklilik durumu, İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra, geçmişin saf ve basit bir restorasyon korkuluğunun sosyalistleri, yıkıcı ve acı bir ayrılık pahasına da olsa, komünistlerle, yani aşırı sağ ile birleşmeye itmiş olduğunu açıklayabilir.

Gerçeği söylemek gerekirse faşizm ile komünizm arasında bir pratik ittifak örneği gerçekleşti: Hitler Almanya'sı ile Stalin'in Sovyetler Birliği arasındaki saldırmazlık ve bölüşme antlaşması, ancak kısa süren ve politik olarak anlamsız bazı küçük grupların, Bolşevik nazilerin oluşumu dışında ideolojik olarak sonuçsuz kalan bir taktik birliğiydi. [6]

6) Bugün Rusya'daki politik kargaşadan önceki zihinsel kargaşada muhafazakâr devrimi yücelten,Evola ve Guénon'u Rusça'ya çevirmiş olmakla övünen ve kendini Nasyonal Bolşevizm'in tasarımcısı olarak tanıtan Alexander Dughin gibilerine rastlamak olağandır. Son zamanlardaki İtalya seyahatinin raporundan: N. Aspesi, *Rüzgârın götürdüğü yere git*, 'la Repubblica', 26 Haziran 1994.

III
İkili Hâlâ Yaşıyor

1. Sağ ve sol ikilisi sürekli olarak ve kimi vesilelerle sorgulandığı halde, gene bir karmaşanın yaşandığı bu son yıllarda "sağ" ve "sol" terimleri politik söylemde yer almaya devam ediyorlar. Bu terimleri kullananlar hiç de öylesine kullanıyormuş izlenimi uyandırmıyor, çünkü kendi aralarında çok iyi anlaşıyorlar.

Bu son yıllarda politik yazarlar ile politikanın aktörleri arasındaki politik söylemin önemli bir kısmı şu sorunun etrafında dönüyor: " Sol nereye gidiyor?" "Solun geleceği" veya "sağın yeniden doğuşu" konularındaki tartışmalar sıkıcı olacak kadar sıklıkla tekrarlanıyor. Yeni solu kurmaya çalışmak için, sürekli olarak eski solla hesaplaşılıyor (söz konusu olan hep sol). Mağlup edilmiş eski sağın yanında, rövanş arzusuyla, "yeni sağ" belirdi. Çok partili demokratik sistemler, sanki hâlâ sağdan sola veya soldan sağa doğru giden bir çizginin üzerinde yerleşikmiş

gibi tarif ediliyor. "Parlamenter sağ", "parlamenter sol", "sağ hükümet", "sol hükümet" ifadeleri anlam güçlerinden hiçbir şey kaybetmediler. Aynı partilerin içindeki, zamanlara ve tarihi fırsatlara göre birbirlerinin yönetme hakkını engellemeye çalışan kimi hareketler, eski isimlerle, "sağ" ve "sol" ile adlandırılıyor. Politikacılardan söz ederken onları,mesela solcu Occhetto, sağcı Berlusconi diye tanımlamakta hiç tereddüt etmiyoruz.

Bir Demokrat Hıristiyan sol hep var oldu ve hâlâ da var. Birkaç yıl önce Sosyal Hareket'te sola doğru gitmek istediğini açıklayan bir akım (Pino Rauti) yer aldı. Liberal Parti gibi küçük ve soluk bir partide de yöneticiler hep sağ ve sola ayrıldılar. Eğer İtalyan Komünist Partisi'nin çözülme krizinde "sağ" ve "sol" terimleri az kullanıldılarsa ya da çok büyük bir dikkatle kullanıldılarsa, bu, dünyada solun önderliğini tarihsel olarak üstlenmiş bir partinin içine, yalnızca "sol" sözcüğünün olumlu bir anlamı olmasına ve gelecekteki partinin yönünü tartışan taraflardan hiçbirinin, şimdi partinin sağ kanadı olarak adlandırılmayı gönüllü olarak kabul etmeyecek olmasına bağlıdır. Zaten meydandaki sağ ve sol gruplarının, yani "evet" ve "hayır" gruplarının hangisinin sağ ya da sol olduğunu saptamak, işçi hareketlerini tanımlayan anti-kapitalist mücadeledeki güçlü katılımı söz konusu olduğunda tarihi solun bir yüzyıl boyunca büyük bir rol üstlenmiş olması ölçütüne göre, radikal değişimi reddeden eski yönetim "sağ" olarak kabul edilebileceği için biraz utandırıcı olurdu; ve en yenilikçi tarafı yeniliklere daha açık olduğundan solcu adını almakta dayatabilir, ama geleneksel ölçütlere göre daha sağcı kabul edilmesi gereken bir programla.

Bu çatışkıyı belirtmekten kaçınamayız. Bir yandan önceki bölümde incelenen ikilinin herhangi bir nedenle tartışmaya konduğu, çürütüldüğü ve alay konusu edildiği yazılar artmaya devam ediyor; diğer yandan da, İtalyan kültürel ve politik dünyasının hemen hemen tamamı, hiçbir zaman şimdi olduğu gibi, iyi

temsilci hükümetlerin ana özelliği olan hükümet ve muhtelif görev değişimini şimdiye kadar engellemiş bir seçim sistemini mahkûm eden referandum sayesinde, partilerin sayısının azaltılmasına, merkezi hükümetlerin kesin olarak terk edilmesine ve ülkemizde de görev değişiminin yerleştirilmesine izin verecek olan ya da izin vereceği hayal edilen, adayların tek tek seçildiği bir seçim sistemini benimsememiştir. Hangi görev değişikliği? Tabii ki bir sağ ve bir sol arasında, Pds (Demokrat Sol Parti) etrafındaki bir birlik ile Lega, Milli Birlik (eski Msi) ve Berlusconi'nin Forza Italia hareketi etrafındaki bir başka birlik arasında. Bunların ilkine sol, ikincisine sağdan başka ne ad verilebilir ki? Sonra, ilk birlikten olanların hepsinin solcu diye ve ikincisinden olanların da sağcı diye adlandırılmak istememeleri (herkes kendine en fazla yandaş sağlayacak olan etiketi seçiyor), İtalyan politik sisteminin daha net bir şekilde sağ ve sol diye ikiye bölünmüş bir sisteme doğru ilerlemesini engellemiyor. En azından şimdiye kadarkinden daha net olarak bölünmüş bir sisteme.[1]

2. Karşıt taraflar arasındaki (partiler, çıkar grupları, ve uluslararası ilişkide bulunan halklar, toplumlar, milletler) rekabet ilişkilerinden oluşmuş politik evren gibi bir evrende, bu ilişkileri temsil etmenin en doğal, yalın ve yaygın şeklinin bir ikili ya da bir ayrım olması insanı şaşırtmamalı. Aklınıza hemen, asiller-halk, Guelfi-Ghibellini, Whigs-Tories gibi tarihi örnekler geliyor.

En uç şekli bir savaş, bir husumet alanı olarak soyutlanmış politika fikrinin en üst seviyesinde bölüncül bir naturaliter olan (mors tua vita mea)*, politikanın aynı kategorisi, iyi bilinen dost-düşman ikilisi aracılığıyla temsil edilir. İç ya da dış savaşta

1) 26-27 Mart 1994 siyasi seçimlerinden önce böyle yazmıştım. Seçim kampanyası esas olarak iki grup arasında, ilerici İttifak ve Özgürlük kutbu arasında gelişti, ama gazete ve halk dilinde ilki solu, ikincisi ise sağı temsil ediyordu ve bu durum ülkemizde daha önce hiç böylesine basit bir şekilde ifade edilmemişti.

* Ölüm senin yaşam benim (y.n.).

Üçüncü bir faktöre ihtiyaç yoktur. Bu Üçüncü, ya arabulucu olarak savaşı bitirmek ya da hakem olarak barışı sağlamak için ortaya çıkar. Savaşta da düelloda olduğu gibi iki taraftan başkası yoktur (her birinin de yandaşlarının olması önemli değil) ve bunlardan biri kazanmaya diğeri ise kaybetmeye mahkûmdur. Sonucunda galip ve mağlupların olmadığı bir savaş, amacına ulaşmamış bir savaştır. Oyuna katılmayan Üçüncüler ise tarafsız denenlerdir ve ne bir taraftan ne de diğer taraftandır ve böyle oldukları için de savaşçı değillerdir. Karşıtlaşmanın içine karıştıkları anda ise taraflardan birinin müttefiki olmak zorunda kalırlar. Oyundaki taraflar ise, müttefiklerinin sayısı ne olursa olsun, her zaman için iki tanedir.

Tek ve büyük dost-düşman ayrımı sabit kaldığında, kaçınılmaz olarak çekişme içindeki iki gruba indirgenme veya farklı potansiyellerin yalnızca iki kutba doğru çekilmesini izleyen kutuplaşma süreci, prensipte ve ardından pratikte gerçekleşir, buna göre de düşmanımın dostu benim düşmanımdır veya düşmanımın düşmanı benim dostumdur.

İki muhtemel konumun, yani dost ya da düşman konumunun olmadığı yerde –bu, daha önce de belirttiğimiz gibi, politikanın ikilikçi görünümünü tüm diğerlerinden daha iyi ifade eden bir karşıtlıktır– başlangıçta oyundaki tarafların ikiden fazla olduğu dört muhtemel kombinasyon verilir; dost, düşmanın düşmanı olduğu kadar dostun dostu olabilir; düşman, düşmanın dostu olduğu kadar dostun düşmanı olabilir. Uluslararası ilişkilerde ve tek bir devletin içindeki partiler arasındaki ilişkilerde doğal değil gibi görünen birtakım ittifaklar, aslında ikiye bölünme mantığının doğal sonucudur. İnsanlar arasındaki ilişkilerde karşıtlığın en uç örneğini savaş teşkil eder; ama diğer yandan aynı geleneksel/dinsel vizyona veya doğal dünyanın da metafizik vizyonuna yabancı değildir (ışık-karanlık, düzen-karmaşa, hatta, Tanrı-şeytan).

3. Politikanın ikiye bölünmüş vizyonunda, ikilinin "sağ" ve "sol" isimlerini almış olması tamamen rastlantısal bir olaya bağlıdır. Bilindiği gibi, bu iki sözcüğün kullanımı, en azından iç politika söz konusu olduğunda, Fransız İhtilali'ne kadar uzanır. Söz konusu olan, kökeni tamamıyla rastlantısal ve işlevi de yalnızca iki asırdan beri, politik dünyanın, esas olduğu için kalıcı olan bölünmüş kompozisyonuna bir ad vermekten ibaret son derece banal bir yer metaforudur. Ad değişebilir. Politik evrenin esas ve kökensel olarak bölünmüş yapısı ise aynı kalır.

İleri sürüldüğü gibi sağ-sol ikilisi bugün de geçerli olmaya devam edecek kadar üstün duruma geldiyse bile, bu durum, daha az yaygın ve yalnızca belli konularda geçerliliği olan diğer yer metaforlarının varlığını ortadan kaldırmaz. Rütbeler söz konusu olduğunda "üst-alt" ikilisi kullanılmaktadır: İngiliz parlamenter sisteminde üst kamara-alt kamara; kilise hiyerarşisinde alt ve üst gruplar; hükümet biçimleri kuramında sıklıkla kullanılan bir ayrıma göre, güç aşağıdan yukarıya veya yukarıdan aşağıya doğru bir yol takip edebilir. Politikanın hiyerarşik bir vizyonunda (rekabet vizyonunun yanında yer alan) "ileri-geri" ikilisi de gereklidir: 'Princeps', sözcüğün kökensel anlamında, sıradaki birinci kişi demektir ve onu diğerleri izleyecektir, bunların yoldaşlar veya arkadan gelenler olarak adlandırılmaları da rastlantısal değildir. Politikanın anlam olarak görkemli bir vizyonu olan Lenin anlayışında [Gramsci'nin modern Prens'ini (Principe) hatırlayınız], parti işçi sınıfının ön safıdır ve bu ön saf, beraberinde bir de arka saf getirir. İktidarı elinde tutanın görünürlüğüne ve kolektif kararların alınma şekline göre gerekli ikili, yüzeysel-derin'dir: Bu görünüm altında tarihsel olarak en belirgin çelişki, demokratik devletlerin görünür ve görünmeyen hükümetleri arasındaki çelişkidir. Bu görünmeyen hükümet, yalnızca birkaç çok güvenilir kişinin girebildiği özel hükümdar odasında faaliyet gösterir. Çünkü devlet işleri herkesin ulaşa-

mayacağı bir derinlikte gerçekleştirilmelidir. Partiler veya hareketler arasındaki program farklılıkları veya belli politik mücadelelerdeki konum farklılıklarına göre, oyuna en yaygın alan metaforu olan "yakın-uzak" girer; buna göre merkezi sağın sağa merkezi solun sola yakınlığı kadar yakın olduğu ve solun sağdan, merkeze uzak olduğundan daha fazla uzak olduğu, vb. söylenir. Şu ana kadar İtalyan sistemindeki gibi çok parçalı parti sisteminde, bazı partiler kendi aralarında daha yakın, bazıları ise daha uzaktır: Partiler arasındaki az ya da çok yakınlık kavramı, bir seçimden sonra seçmenlerin bir partiden diğerine geçişi incelendiğinde ve yakın partiler arasındaki geçişe, uzak partiler arasındaki geçişten daha fazla olabilirlik verildiğinde daha belirgin hale gelir.

Bu metaforlardan bazıları yüksek-alçak, yüzeysel-derin gibi dikey bir evreni, diğerleri ise ileri-geri, yakın uzak gibi yatay bir evreni yansıtırlar.

4. Politik dilde, alansal metaforun yanı sıra, zaman metaforu da belirgin bir yere sahiptir. Zaman metaforu yenilikçileri muhafazakârlardan, ilericileri gelenekçilerden, geleceğin ışığına dönük olanları geçmişten gelen ışığın yolunu izleyenlerden ayırmayı sağlar. Sağ-sol ikilisini doğuran alan metaforunun, en yoğun anlamlarından birinde, zaman metaforuyla çakışamayacağı söylenemez.

Yine de, gereksiz soruları gidermek için, ikilinin politik dildeki diğer bütün çelişkilerin bağlı olduğu temel çelişkiyi işaret eden en önde gelen kullanımının, onun anlamının tek ve zaman içinde değişmemiş olduğunu düşündürmemesi gerektiğini de hemen eklemek gereklidir. Birtakım çelişkiler yumuşatılır veya giderilir, ama diğerleri ortaya çıkar. Çelişkiler olduğu sürece de, zamanın geçişiyle ve şartların değişmesiyle karşı sav daha az önemli hale gelebilse bile, ikiye bölünmüş vizyon yok olmaya-

caktır. İki eksenden birinin rekabet gücünü kaybettiği izlenimini uyandırabilen son yıllardaki büyük tarihsel değişikliklere rağmen ikili vizyon yok olmadı: Hükmeden ve yakın gelecekte hükmedecek olan dünyanın kuzeyi ve güneyi arasındaki büyük karşıtlığı düşününüz, politik sahne, insanlar arasındaki ilişkiler gibi karmaşık bir evrene uygulanan bütün ikililerde olduğu üzere kolaylaştırıcıdır.

5. Şimdiye kadar, süregelen kullanımını belirlemekle yetindim. Şimdi ise büyük ölçüde konuşma dilinden alındığı için fazla katı olmayan politik dildeki bütün diğer sözcükler gibi, "sağ" ve "sol"un da tanımlayıcı ve değerlendirici bir anlamı olduğunun bilincine varmak gereklidir. Tanımlayıcı anlam, değişken olmakla birlikte, kesinlikle tek bir sözcüğe bütünüyle karşıt iki anlam verebilecek nitelikte değildir. Yalnızca Grande Fratello Krallığı'nda sözcükler konuşma dilindekine karşıt anlam taşırlar, ancak bunun amacı mesajın ulaşacağı kişileri aldatmak ve böylece gerçekte olup bitenin anlaşılmasını ve halk arasında karşılıklı iletişimi imkânsız kılmaktır. Buna karşıt olarak, kullanılmakta olan "politichese" denen politik dilde, sözcükler farklı yorumlara neden olabilecek ve belki de mesajdan çıkartılabilecek anlamların sayısını artırabilecek kadar çok anlamlı olabilirler, ancak kullanılagelen anlamı altüst edecek ölçüde değil.

Buna karşıt olarak, değerlendirici anlama göre, bu iki terim bir karşıtlığı tanımladığı için, birinin olumlu tanımı beraberinde mecburen diğerinin olumsuz tanımını getiriyor. Fakat hangisinin gerçekte olumlu, hangisinin olumsuz olduğu, tanımsal anlamına değil, tanımlanan şeyler hakkında verilen karşıt değer yargılarına bağlıdır. Bu da "sağ" ve "sol"un politik dilden ve dinsel dilden yola çıkarak "sağ"ın hep olumlu, "sol"un hep olumsuz bir tanıma sahip olduğu diğer dillerdeki kullanımı sonucunu beraberinde getirir. Ayrıca bütün ikililer de sağ-sol

ikilisi gibi dönüşümlü değildir. Sağ-sol ikilisi tabii ki konuşma dilinde böyledir, politik dilde değil.

Daha net olarak, belli bir evrenin ikili vizyonunda, bu evrenin bölünmüş olduğu iki kısım tanımsal olarak güçsüzleştiricidir, şöyle ki, evrendeki her kurum bu iki kısmın ya birine ya da diğerine aittir ve –tertium non datur–, ama aynı zamanda birbirlerine karşıttırlar, yani birine olumlu bir değer verildiğinde diğerinin değeri mecburen olumsuz olur. Assiyolojik aut-aut'a göre, evrendeki her kurum ikilinin ya biri ya da diğerine aittir. Eksensel aut-aut'a göre iki taraf da birbirine karşıttır ancak birinin hep iyiyi diğerinin ise hep kötüyü temsil etmesi için hiçbir neden yoktur; yani bunlardan herhangi biri belli bir konuda iyiyi temsil ettiğinde, diğeri mecburen kötüyü temsil eder.

Tarafsız bir gözlemci, örneğin bir tarihçi ya da bir sosyolog, kendine düşen ödevin, tanımsal anlamı belirlemek olduğunu kabul eder ve sonuç olarak, belli bir durumda, hangi grupların sağ ya da sol taraftan olduğunu gösterecektir. Oysa, militanlar, kendi programlarına olumlu, muhaliflerin programlarına ise olumsuz bir değer vereceklerdir. Tarafsız gözlemci ile militan arasındaki bu fark, sağ ve sol hakkında görüşü alınanların bu kavramlardan ne anladıkları hakkında gerçekleştirilen soruşturmaların inanılırlığını şüpheye düşürmektedir. İkili çok güçlü bir koyutlayıcılığa sahip olduğu için, iki gruptan birine ait olan kişi, kendi grubunu olumlu sözcüklerle ve diğer grubu ise olumsuz sözcüklerle tanımlamaya kalkışacaktır. Sözü uzatmadan hemen anlaşılabilecek bir örnek vermek istersek, sağ gruba ait biri için, sol ideolojinin geleneksel öğesi olarak eşitlik, dengeleyici bir hal alır; sola ait biri için ise, sağın tanımındaki ideolojik belirlenimin sonucu olarak algılanan eşitsizlik, hiyerarşik düzen halini alır.

Yine de, her iki terimin de büyük bir dikkatle kullanılmasına rağmen, araştırmalar ikilinin sürekli olarak faaliyette olan ayırıcı varlığını onamaktadırlar.

IV
Bir Ayrım Ölçütü Arayışında

1. Eğer, sürekli olarak inkâr edilmesine rağmen, sağ ve sol arasındaki ayrım hâlâ kullanılıyorsa, sorun yer değiştirir: Artık söz konusu olan bu ayrımın meşruluğunu onaylamak değil, meşrulaştırılması için önerilen ölçütleri incelemektir. Diğer bir deyişle: "Sağ" ve "sol" politik düşünce ve eylemdeki farkları tanımlamak için kullanıldığı sürece, ayrımın nedeni ya da nedenleri nelerdir? Unutulmaması gerekir ki, ayrımın inkârı tamamen bugüne kadar kullanılmış ölçütlerin ya kesin olmadığı ya da zamanla ve durumların değişmesiyle aldatıcı hale geldiği düşüncesinden doğmuştur. Neyse ki, inkâr edenlerin yanı sıra, ölçüt ya da ölçütler sorusuna çözümler önererek ayrımı kabul edenler de çok sayıdadır. Hem sonra olumlu cevaplar olumsuzlardan daha fazla sayıda olduğuna göre, ayrım bir şekilde onaylanıyor demektir.

Toronto Üniversitesi'nde profesör olan Laponce'nin *Left and Right. The Topography of Political Perceptions*[1] adıyla 1981'de basılan kitabı, konu hakkındaki temel eserdir ve önceki çözümlemelerin varış noktası ile sonraki araştırmaların hareket noktasını teşkil etmektedir. Yazar, politik dilde kullanılan yer benzetmeleri hakkında bazı genel ve etkileyici gözlemler yapıyor ve esas olarak dikey alan düzenini, sağ-sol yatay düzeninden ayırıyor. Bir önceki bölümde de belirttiğim gibi daha başkaları da var ama şimdilik ikisiyle yetinelim.

Yazar, dikey olanı güçlü, yatay olanı ise, yatay ilişkinin dikeyin yerini alacağı Fransız İhtilali'nden doğmuş bir düzen olarak kabul ediyor. Gerçekte, Fransız İhtilali sırasında "sağ" ve "sol" isimlerinin ortaya çıktığı, tabii eğer bu ifade ile politik mücadelenin veya mücadele olarak politikanın tüm zamanlardaki ana öğesi olan karşıt partiler arasındaki çelişki belirtilmek isteniyorsa, ama politikanın yatay kavramının bundan doğmadığı gözlenebilir. Politikanın yatay ve dikey boyutları birbirleriyle yan yana durur, bunun nedeni aynı zamanda politik evrenin birbirlerinden bağımsız iki ilişkisini de temsil etmeleridir: Bir bakıma idare eden-idare edilen ilişkisi veya idarecilerin kendi aralarındaki ilişki ya da idarecilerin kendi aralarındaki ilişkinin diğerleri ile olan ilişkisi. Dikey boyut yatay boyutu kesinlikle dışlamaz: Her ikisi de aynı anda mevcuttur ve yalnızca olağanüstü durumlarda herhangi biri yok olabilir: Birincisi bir savaş durumunda, ikincisi ise azami gücü yalnızca birinin elinde tuttuğu ve temeldeki bölünmelerin yasak olduğu bir despot rejimde. Yazar, yatay metaforun hiçbir zaman bütünüyle dikey metaforu ortadan kaldırmadığını söylemekle yetiniyor. Eklemek gerekir ki, onu ortadan kaldıramadığı için ortadan kaldırmamıştır: İki

1) Bkz. J. A. Laponce, *Left and Right. The Topography of Political Perceptions*, University of Toronto Press, Toronto, 1981.

metafor farklı temsil işlevlerine sahiptirler ve politik ilişkiler çerçevesi global olarak sadece her ikisi tarafından temsil edilmektedir.

Diğer ilginç ve tartışmaya açık saptama ise ikilinin özellikle demokraside önemli olduğudur, çünkü seçimler katılımcı grupları ikiye indirgemektedir ve bu iki gruptan biri diğerine karşıt ve onun alternatifidir. İki alternatif gruba indirgemenin genel olarak seçimlerin değil, belli bir seçim sisteminin etkisi olduğu görüşü bir yana, demokrasideki ikiciliğin (dualismo) ürettiği şey, seçim sisteminden daha evrensel bir şeydir: Her tür kolektif karara göre, mecburen bir çoğunluk ve bir de azınlığın oluştuğu çoğunluk prensibidir.

Zaten, politikadaki ikili prensip, politik rejimin şu ya da bu özel şeklinin çok ötesinde, politikanın çok iyi bilinen ve çoktan yalanlanmış olan, politikayı dost-düşman ikilisi olarak belirleyen ve bu formülün yaratıcısı Carl Schmitt'in mecbur kalarak ya da bazı farklı planların etkisiyle bu formülü gerçek-yalan, güzel-çirkin vb. ikilileriyle kıyasladığı tanımda mevcut bulunmaktadır. Ama, dost-düşman ve bununla kıyaslanan terimlerden birinin hep olumlu, diğerinin ise hep olumsuz olduğu diğer ikilileri, terimlerden her birinin temsil ettikleri hareket ve ideolojilere ve bunlardan yararlanan kişi ve gruplara göre ya olumlu ya da olumsuz bir nitelik kazandıkları sağ-sol ikilisinden ayırt etmek gerekecektir ve Laponce bunu yapmaya hazır görünmemektedir. Yanlışın, gerçeğin inkârı, çirkinin ise güzelin inkârı olduğunu söylemek yanlışa ve çirkine olumsuz bir nitelik verirken, sağın, solun inkârı veya solun, sağın inkârı olduğunu söylemek, sağa ya da sola olumsuz bir nitelik vermez, çünkü inkârın olumsuz yargısı yalnızca inkâr edilen şeye olumlu bir değer verilmiş olmasına bağlıdır. Politik dilin bir metaforu haline gelmeden önce, sağ-sol ikilisinin özgün anlamında, iki terimden birinin, sağın, daima olumlu, diğerinin, solun, daima olumsuz bir

niteliğe sahip olmasıyla bağlantılı olarak tek anlamlı bir değer kazanmış olması ve bu tek yönlülüğün, iyilerin Rahibin sağında, kötülerin ise solunda oturduğu dinsel dilden itibaren, metaforik kullanımlarının büyük bir bölümüne sinmiş olduğu inkâr edilemez. Ancak bu tekanlamlılık, yani sağ ve solun aynı derecede olumlu ya da olumsuz tarafı temsil edebilmesi, politik dilde geçerli değildir. Politik dilde iyiler ve buna göre kötüler sağ ya da sol tarafta bulunabilirler. Bu, yargının hangi taraftan geldiğine bağlıdır. Kimi zaman sağa kimi zaman da sola verilen olumlu ya da olumsuz değer aynı politik mücadelenin vazgeçilmez bir parçasıdır. Bu politik mücadelede yer metaforu tamamen kökensel anlamını yitirmiştir ve belirgin olmayan iki yeri temsil etmektedir. Çünkü sağ ya da solda oturmak rahibe göre değil, kurumsal olarak tarafsız olan bir meclisin başkanına göre gerçekleşmektedir.

Laponce, bence pek gerçeğe dayanmayan bir ifadeyle, solun kötü tarafı temsil ettiği geleneksel ve özellikle de dinsel dilin aksine, politik dilde solun hep gelecek, yaratıcılık ve adalet gibi büyük ölçüde olumlu özelliklere sahip olduğunu belirtiyor. Politik olmayan kültürlerin büyük bir kısmı, en azından batıda sağ ağırlıklıyken, yazara göre çağdaş politik kültür sol ağırlıklı olabilir (ancak örneklerinin çoğu, 1880'den 1970'e kadar gerçekleştirilen seçimlerin çözümlemeleri ile Fransa'ya yöneliktir). "New Left" ve "Keep Left" dergilerinin eşdeğerlerinin sağda mevcut olmadığı gözlemi de, son on yılda, mücadeleci ve hırslı yeni sağın (nouvelle droite) doğuşuyla yalanlanmıştır. Yazara göre, soldaki bu baskınlık, günümüzün olumsuz bir görüntüsünü temsil ettiğinden, bu, araştırmasının, üstelik açık bir biçimde ideolojik olarak ne kadar yönlendirilmiş olduğunu göstermektedir.

Büyük bir özenle gerçekleştirilen ve farklı zamanlarda çeşitli ülkelerde yapılan araştırma belgeleriyle donatılan günümüzün ideolojik eğilimlerinin çözümlenmesi, din ve politika arasındaki,

karşılıklı olarak tarihin olumlu ve olumsuz anları olarak nitelendirilen bir çelişki tarafından yönlendirilmektedir. Bu da demektir ki, geliştirilmiş olmaktan ziyade yinelenmiş olan bir sav en uç sonuçlara götürülse bile, solun olumluluğu ve politikanın olumsuzluğu arasında doğal olarak karşıt bir ilişki vardır. Dinsel an ile politik an arasındaki çelişkiden ise yazarın, muhtelif araştırmalardan çıkan çeşitli ayrım önerilerinin dolandığı, sağ ve sol arasındaki ayrımın son anda kutsal ve kutsal olmayan arasındaki ayrımda çözüldüğü görüşünü ortaya koyan diretmesi doğar. Bu ayrımda diğer farklılıklar, yani hiyerarşik düzen ile eşitçi düzen, devamlılıktan yana geleneksel tavır ile gelişimci yeniliklere dönük ve devamlılık karşıtı tavır arasındaki ayrılıklar yer alır. Kitapta çok sık rastlanan bir ifade de dinin sağda, dinsizliğin ise solda olduğu ifadesidir. Gerçekte, bu şekilde ortaya konan bir ayrım, başlangıçta yüksekle alçak arasındaki çelişkiye karşıt olarak tanımlanmış olan ve sağ/sol arasındaki ayrımdan farklı bir ayrımı gösterir görünen dikey boyut ile yatay boyut arasındaki ayrımla sonunda çatışır. Kitabın sonunda, sağ-sol ikilisiyle sınırlı olan temanın daha genel ve koşullandırıcı bir ayrıma, din ve politika ayrımına doğru hareket etmesi, din ve politika arasındaki mücadeleyi, neredeyse iyiyle kötü arasındaki mücadele gibi, zaferin tüm kaybedilen savaşlara rağmen dine ait olduğu bir mücadele olarak temsil etmeye varıyor.

Laponce'nin araştırmasının sonuçları ve kutsal-kutsal olmayan çelişkisi üzerine ısrarı, kimi zaman sağ kimi zaman da sol olarak adlandırılan ideoloji ve hareketlerin çeşitliliği ve karmaşıklığı ile karşılaştırıldığında, bunların ne denli taraflı, özelikle de sağın tanımlanmasında ne denli elverişsiz oldukları izlenimini ediniyor insan. Avrupa'da Maistre'den Donoso Cortés ve Carl Schmitt'e kadar uzanan eski bir dinsel, tepkici sağ geleneği var; ama aynı zamanda dinden 'instrumentum regni' (iktidar gereci) olarak yararlanan dinsiz ve pagan bir sağ da mevcut.

Son on yılın tüm "nouvelle droite"ı dinsel olarak yönlendirilmemiştir. Geleneksel sağın hiçbir dinsel kaynağından yararlanmıyor. Hem eğer bir önceki bölümde incelenen aşırılık ve ılımlılık arasındaki fark göz önünde tutulursa, tamamen laik bir politik vizyona sahip ılımlı bir sağ ile hesaplaşmak gerekir: Tarihi sağa karşı beslediği sempatinin, yaşamının son yıllarında faşizmin eşiğine kadar gelmesiyle ve her tür dinsel inanışı alay konusu yapmasının onun Voltaire ile kıyaslanmasıyla sonuçlanan Vilfredo Pareto gibi birini düşünüyorum.

Aynı şekilde, tüm sola dindar olmayan, hatta ateist olan bir vizyonu atfetmek de taraflı bir tavır olur. Yine Laponce'nin solun belirgin özelliklerinden biri olarak kabul ettiği eşitlikçi ideolojiden yola çıkıldığında, İngiliz Eşitlikçiler ve Winstanley'in müritlerinden Teologia della Liberazione'ye (Kurtuluş Teolojisi) kadar devrimci hareketlerde eşitlikçi dinsel duyguların nasıl bir yer edinmiş olduğunu kabul etmemek mümkün değildir. Ve tam karşıtı olarak Nietzsche'nin son örneğini teşkil ettiği, eşitliği ve onun ürünleri olan demokrasi ve sosyalizmi, Hıristiyan söyleminin yıkıcı etkisi olarak kabul eden tam bir eşitsizlik düşüncesi geleneği de mevcuttur.

V
Diğer Ölçütler

1. İtalyan araştırmacıları arasında sık sık bu konuya yönelen ve bu yüzden analitik ruhu ile de dikkate değer olan, Dino Cofrancesco'dur. Onun görüşüne göre, marksizm-leninizmin kutsallığının reddedilmesiyle sağ-sol karşıtlığının (manici okunumu) ebediyen bitmişse, bu bütünüyle anlamsız değildir: "İnsanın adaletsiz ve baskıcı [...] iktidardan kurtuluşu, iyi düşünülürse, solun, her tür karalama girişimine direnme gücüne sahip sağlam temeli olarak kalır." Diğer yandan sağ da "doğa ve tarihte kök salma" ve "geçmişin, geleneğin ve tarihin savunmasını" ifade ettiğinden "bir varoluş modeli ortaya koymaktadır."[1] Bu yeni yorumda sunulan sağ tanımlamasında, Laponce'deki gibi kutsal olan değil, geleneksel olan ağırlıklı bir işlev sahibidir ve solun belirgin özelliği de bağımsızlık değeri taşıyan (ve gelenek-

1) D. Cofrancesco, *Sağ/Sol. Sınır çöküyor*, "Il Secolo XIX", 14 Ağustos 1990.

sel olarak olumlu bir değer olan) bir kavramdır. Buna göre farklı şekilde algılanan ve farklı anlamlarında incelenen geleneği referans almak, sağ-sol ayrımının sabit özelliği olacaktır.

Benim fikrimce, bütün eski ve yeni muhaliflere karşı yazarın ısrarla belirttiği şey, ayrımın meşruluğudur ve özellikle sağın soldan daha fazla reddedildiği tarihsel bir sorgulamada, üzerinde durduğu şey de soldan ziyade sağın yeniden tanımlanması arayışıdır. Bu tanım gereksiz, rasgele olmamak ve belirli tarihsel konumların çeşitliliğinden etkilenmemek için, yazara göre, zihinsel davranışın, esin kaynağı fikrin, yani kendini sağcı olarak belirtenin "ruhunun" tanımlanmasına doğru ilerlemelidir (bu kendini solcu olarak belirten için de geçerlidir). Sağın ruhu özet olarak şöyle ifade edilebilir: "Gelenek dışı ve gelenek karşısında hiçbir şey, her şey gelenekte ve gelenek için". Sağın çeşitli türleri olduğunu belirlemek gerekirse, bu, "geleneğin" farklı anlamlarına bağlıdır. Cofrancesco bu farklı anlamları altı tane olarak belirlemektedir: Model olarak, insanlık tarihinde belirleyici bir devrin ideal kabulü olarak, ulusa sadakat olarak, tarihsel bellek olarak, kader birliği olarak ve gerçeğin karmaşıklığının bilinci olarak. Bu terimin farklı yorumlarının ardında kimi hareketler ya da tek başına kimi kişisel konumlanımlar yatmaktadır. Ancak ortak ruh, farklı anlara göre, bir konumdan diğerine tarihsel olarak geçişin nasıl gerçekleştiğini açıklayabilir. Bir örnek vermek gerekirse, "iki dünya savaşı arasındaki yıllarda çok sayıda politik militanın muhafazakâr sağdan geleneksel sağa ve bir totaliter sağdan diğerine geçişi."[2]

Cofrancesco'nun güttüğü amaç, kendilerini sağcı ya da solcu olarak tanımlayan kişi ya da grupların ideolojik olarak belirlenmiş, tutkulu ve ilgili fikirlerinin repertuarını doldurmak değil, iki kavramın "eleştirel" bir ayrımını düzenlemektir. Eleştirel

2) A.g.y., *Destra e sinistra*, Basilisco, Cenova, 1981, s. 34. Bkz. Kısa yazılar seçkisi, *Sağ ve sol, iki anahtar terimin eleştirel bir kullanımı için*, Bertani, Verona, 1984.

deyince akla gelen, değerlendirici ve tanımlayıcı, söz konusu terimlere birbirini dışlayan anlamlar yüklemekten vazgeçen ve sağ ile solun mutlak kavramlar değil, tarihsel olarak görece kavramlar olduğunu veya "farklı politik idealleri sınıflandırmak için yalnızca iki tarz" olduklarını ve böylece de "yeri doldurulmaz ya da en önemli"[3] olmadıklarını göz önünde tutan bir değerlendirme çözümlemesidir. Her iki kavramın "eleştirel" kullanımı, Cofrancesco'ya göre, ancak onları somut tarihsel bir bütünlüğü betimlermiş gibi algılamaktan vazgeçilir ve onları Karl Mannheim'in tanımına göre temel davranışlar, niyetler olarak yorumlama yoluna gidilirse mümkün hale gelebilir. Diğer bir deyişle, ayrımın kökensel olarak yanlış veya sağ ve sol yandaşlarının aynı mücadele alanında bulunduğu belli bir tarihsel devrede yararsız hale gelmiş olduğunu düşünmeye sevk edebilen birtakım karmaşalar açıklanabilir. Ancak bu iki terim politik bir tavrı tanımlamak için belirsiz bir anlamda kullanılıyorlarsa ve resmi idare sistemlerinin ötesinde sabit kalan bir eğilimin ifadesi olarak yorumlanıyorlarsa –sözcük, yazarımız tarafından kullanılmamakla birlikte belli bir tür tarihyazımında geniş bir kullanım alanı bulmuştur– bunun bir "anlayışın" ifadesi olduğunu söyleyebilirim.

Bu bakış açısına göre, "sağcı her şeyden önce geleneği korumakla yükümlü olan, solcu ise diğer her şeyin ötesinde, 'kendi gibi olanları' onlara dayatılmış olan ırk, sınıf, statü, vb. ayrıcalığının zincirinden 'kurtarmakla' yükümlü olan kişidir."[4] "Gelenek" ve "özgürlük" sonul ya da temel amaçlar olarak da yorumlanabilirler ve böyle oldukları için de birbirleri açısından vazgeçilmezlerdir: Onlara zaman ve şartlara göre farklı araçlarla ulaşılabilir. Aynı araçlar zaman zaman hem sağ hem de sol tarafından kullanılabildiği için, sağ ve sol karşılaşabilir, hatta taraflarını değiş

3) A.g.y., *Per un uso critico dei termini "destra" e "sinistra"*, 'La Cultura', 1975, 3-4, s. 399.

4) A.g.y., s. 403.

tokuş edebilirler, ama bunu oldukları gibi olmaya devam ederek gerçekleştirirler. Ancak ayrımı sorgulayanların dayandığı karışıklıklar da araç kullanımada ortaya çıkan işte bu muhtemel karşılaşmadan doğar.

Cofrancesco, verdiği tarihsel örneklerle, bütün önyargılara karşın ne sağ yanlısı ne de sol yanlısı olan birtakım konuları inceler. Bu konular hiçbir tarafa ait değildirler, çünkü tüm farklılıklara rağmen her iki tarafa da aittirler: Militarizm, laiklik, antikomünizm, bireycilik, teknik ilerleme, şiddete başvurma. Herkesin gördüğü gibi söz konusu olan, ideallerden, temel niyetten, anlayıştan ibaret başlıca fark ile çoğu zaman gereksiz politik mücadelede politik silah olarak kullanılan, temel farklarla karıştırılan, ikilinin esası hakkındaki sorulara sahte cevaplar veren ve ikiliyi, belli bir durumda geçici olarak ortadan kalkma belirtisi gösterdiğinde, inkâr etmek için başvurulan yüzeysel farklar arasındaki ayrımdır. Temel ve yüzeysel farklar arasındaki ilişkinin sabit bir son değer ile değişken ve bu yüzden değiş-tokuş edilebilir araç değerleri arasındaki ayrımda çözülebileceği, "özgürlük ve yetke, refah ve sertlik, bireycilik ve anti-bireycilik, teknik ilerleme ve zanaat ideali, her iki durumda da, verebildikleri katkı ve buna göre geleneğin ve bağımsızlığın bazı ayrıcalıklar tarafından güçlendirilmesi ölçüsünde, geliştirilebilecek ya da çürütülecek araç değerleri olarak kabul edilirler,"[5] ifadesinden çıkartılabilir.

Cofrancesco anlayış temelindeki bu ayrıma karşı çıkmaksızın, birini romantik veya hayalci diğerini de klasik veya gerçekçi olarak adlandırdığı iki belirleyici tavır temelinde bir başka ayrım ekler. Bu tavırların ilki politikayı duygusal olarak yaşayanın tavrı, ikincisi ise eleştirmen izleyicinin tavrıdır. 1800'ler ile 1900'ler arasında doğan altı ideolojinin üçü, yani muhafazakârlık, liberalizm ve bilimsel sosyalizm klasik; kalan üçü, yani özgürlükçü anarşizm, faşizm ve gelenekçilik ise romantiktir.

5) *A.g.y.*

Bir kez bu altı ideolojiyi belirledikten sonra, yazarımız sağ ile sol ve klasik ile romantik tarzlar arasındaki ayrımın çakışmadığını belirtmektedir. Bunların olası kombinasyonlarını ortaya koyarak iki romantik ideolojinin, yani gelenekçilik ve faşizmin ve bir de klasik ideolojinin, yani muhafazakârlığın sağ taraftarı; romantik özgürlükçü anarşizmin ve klasik bilimsel sosyalizmin de solcu olduğu sonucuna varılmaktadır; bu arada geriye kalan diğer klasik seçenek, yani liberalizm ise duruma göre hem sağcı hem solcudur.

Cofrancesco, sağ-sol ikilisi karşısında konum almıyor ve onu tarihçi ve politik çözümlemeci olarak tarafsız bir şekilde yargılarken, sağ-sol ikilisinin karşısına romantik tarzdan ziyade klasik tarzı yerleştirmek yolundaki tercihini saklamıyor. Sanki şöyle demek istiyor: Beni sağ ve sol arasındaki çelişki, klasik tarz çerçevesindeki (romantik tarz değil) konum seçimi kadar ilgilendirmiyor. Özellikle de İtalyan politikası tartışmasında somut olarak meydana inmek ve entelektüelin kendini yerleştireceği taraf ya da tarafları seçmek söz konusu olduğunda.

Eleştirel ve çözümlemeci bir söylemi derinleştirmek için ideolojik söylemi reddeden bir yazarın sayfalarında da ideal bir tasarı ortaya çıkıyor –ve ben de bu çok tartışılan ve sorgulanan ikili gibi politik açıdan çok önemli bir konunun işlenişinde böyle bir görüntünün ortaya çıkmaması mümkün değil diye ekliyorum–: "İtalyan politik kültürü ayrımlara, çözümleme tutkusuna, sınıflandırma zevkine yeniden alışmalı, bildiriler imzalama ve tartışılacak nesneler karmaşık, buna karşılık eldeki veriler ise belirsiz ve çelişkili olduğunda meydana inme alışkanlığından vazgeçmelidir."[6] Bu, 'ikili konusunu aynı çözümleme

6) *A.g.e.*, *Destra e Sinistra*, s. 22, Cofrancesco sonradan da yeni konular ve açıklamalar ile ayrımdan söz ediyor. Benim işaret ettiğim, *Sinistra del Grande dizionario enciclopedico*, Utet; *Fascismo a Sinistra? Quello zoccolo duro che rimanda a destra*, 'Messaggero Veneto', 12 Şubat 1991. Pisa Üniversitesi öğrencilerinin 1992-93 akademik

yöntemiyle inceleme kipi zaten sağ ve sol arasındaki ayrıma göre farklı olan, ama kendi içinde bir politik konum almak, belli bir tarafa dahil olmak ve dahil olunmasını önermekten ibaret bir politik yönlenmenin göstergesidir,' demeye benzer.

Bu durumda ikilinin, yeniden tanımlanmış olduğu şekliyle (bir yandan gelenek diğer yandan bağımsızlık), eğer politikanın rekabet ortamını temsil etmeye yarayacak ise, gerçekten olması gerektiği gibi bir karşıtlıklar ikilisi olup olmadığını sormak lazım. Geleneğin karşıtı zaten bağımsızlık değil, yenilenme olmalıdır. Ve karşılıklı olarak, bağımsızlığın karşıtı da gelenek ya da muhafazakârlık değil, yukarıdan dayatılan düzendir; baskıcı düzen ve benzerleridir. Tabii ki karşıtlıklar çiftlerinin her ikisi de, gelenek-yenilenme ve muhafazakârlık-bağımsızlık çiftleri, sonuçta muhafazakârlar ile ilerlemeciler arasındaki, en azından ideal olarak parlamenter sisteme özgü, iki karşıt parlamenter grup arasındaki temel ayrım olarak kabul edilen, çok özgün olmayan alışılagelmiş ayrımı yeniden önereceklerdi. Ama muhafazakârlık veya hiyerarşik düzen yerine gelenek gibi soylu bir terim üzerinde sağa yönelme, yenilenme yerine ise özgürlük gibi aynı ölçüde soylu bir terim üzerinde sola yönelme, yazarın araştırmasının başından itibaren, bir olumlu bir olumsuz terim yerine assiyolojik olarak olumlu iki terim kullanarak çelişkiyi kuşkuya düşürme ve iki karşıt terimden ziyade iki ilintisiz terim yaratma riskini getirse de, edinmiş olduğu ideolojik olmayan eleştirel tavrın bir göstergesi olarak kabul edilebilir.[7]

yılında okuduğu *Parole della politica* cildinde konudan iki başlık altında söz ediyor: *Sağ ve Sol*, s. 13-20 ve *Sol*, s. 57-63; burada sağ ve solun iktidara göre takındığı farklı tavırlar üzerine kurulmuş yeni bir ölçüt öneriyor. Bu yeni ölçütün belirlenmesi için bkz. dipnot 7.

7) *Parole della politica* başlıklı son kitabında konuyu tekrar ele alırken, Dino Cofrancesco, benim savıma açıkça işaret ettikten sonra (–asırlık çelişkiyi, "İnsanlar kendi aralarında farklı oldukları kadar eşittirler" yargısına taşıma girişimi Bobbio'nun çabalarına atfedilmelidir–), kimi zaman birleştirme esası kimi zaman da ayrımcılık

2. Cofrancesco ikilinin temel öğelerini diğer öğelerden ayırma gerekliliğinden yola çıkarken, Elisabetta Galeotti ikilinin kullanıldığı durumları ayırt etmek gereğinden yola çıkıyor. Bu durumlar aşağıdaki gibi sıralanabilir: Olağan dil, ideolojik dil, tarihi-sosyolojik çözümleme, sosyal tasarı çalışması (burada geniş bir şekilde yorumladığı Laponce'nin eserinden söz ediyor).[8]

Ayrımın bu yeni yorumcusunun yola çıktığı görüş açısı, ideolojik çözümleme açısıdır ve bir kez daha çözümlemenin hedefi, son iki yüzyılın baskın ideolojilerini azami sadelik ve bütünlükle gruplandırmaya fırsat verecek daha içerikli kavramları bulmaktır. Laponce'nin vardığı sonuçlara kısmen dönersek, öngörülen iki terim sağ için "hiyerarşi", sol için ise "eşitlik"dir. Bu durumda da karşıtlık beklendiği gibi değildir. Niye "hiyerarşi" de "eşitsizlik" değil?

Yazar, daha güçlü bir terim olan "hiyerarşi" yerine daha zayıf olan "eşitsizlik" teriminin kullanımının, genellikle solu tanımlayan bütün eşitlik fikirlerini karşılamamasına ve bu durumda yalnızca belli eşitlik karşıtı bakış açıları karşısında söylenebilmesine rağmen, insanlar arasında eşitsizliğin doğal ve kaçınılmaz olduğu görüşündeki ve "eşitsizlikçi" olmaktan çok "hiyerarşik"

kaynağı olarak nitelendirilebilen 'iktidar'dan yola çıkmak gerektiğini savunarak yeni bir ayrım ölçütü öneriyor. Sağı birleştirme esası, solu da ayrımcılık kaynağı olarak kabul ediyor: "Solcular iktidarın kötüye kullanılmasına, sağcılar ise onun mutlak varlığına takmışlar; birinciler her tür üst yetkinin kökeni olan oligarşiden, diğerleri ise her tür sivil ortak yaşamın sonu olan anarşiden korkuyorlar" (s. 17). Yazara göre, bu ölçütün çözümlemesi, iktidarın üç klasik şekli, politik, ekonomik, kültürel veya simgesel şekilleri ayrılarak genişletilebilir. Yeni ölçütlerin avantajlarını belirttikten sonra, geleceğin büyük karşıtlığının bireycilik ve olizm (tüm politik evreni bir bütün olarak gören anlayış) arasında olmasının muhtemel olduğunu ileri sürüyor. Aynı savı tekrar ele alıyor (s. 61-3). Aynı yazarın *Sağ ve sol. İhtiyar ancak hâlâ yaşayan düşman* adlı eserine bakınız, 'Quindicinale culturale di conquiste del lavoro', 17-18 Nisan 1993.

8) Bkz. E. Galeotti, *Sağ ve sol karşıtlığı. Analitik düşünümler*, 'AA. VV., *La destra radicale*, F. Ferraresi'nin düzenlemesiyle, Feltrinelli, Milano, 1984, s. 253-75. Bkz. E. Galeotti-F. Ferraresi, *Sağ ve sol. Büyük politika sözlüğü*, G. Zaccaria'nın düzenlemesiyle, Edizioni Lavoro, Roma, 1987, s. 171-83.

olarak adlandırılması gereken ideolojilerle karıştırılamayacak liberal ideolojiyi haksız yere sağa doğru kaydırabileceği endişesini taşıyor. Bu, eşitsizlikçilik ve eşitsizlikçilik var demek gibi bir şeydir: Bu, birinin veya diğerinin kabullendiği ve reddettiği eşitsizliklerin cinsine bağlıdır. Liberalizmin hoş gördüğü farklı eşitsizlikler, nitelik olarak, hiyerarşik düşüncenin ilintili olduğu eşitsizliklerden farklı olabilirler. Piyasa özgürlüğünün eşitsizliği doğurduğu liberal bir toplum, katı bir hiyerarşisi olan bir toplum değildir.

Liberal eşitsizlik ile yetkeci eşitsizlik arasındaki ayrım belirgindir ve onu belirgin hale getirmek iyi olmuştur. Bu ayrımın sağ ve sol ayrımı ile ilişkisi olması bence daha tartışılır bir durumdur. Ancak tartışılabilir olmasından da çok fikir yürütülebilir bir durumdur bu. Politik dil gibi bir dil, zaten kendi içinde büyük bir kısmı ortak kullanım dilinden alınmış sözcüklerden oluşmuş olduğu için, fazla kesin olmayan bir dildir ve tanımsal açıdan çok az kesin olmasının dışında, tümüyle ikircikli olmasa bile, değersel koyutlanmalara göre belirsiz sözcüklerden oluşmuştur. "Komünizm" sözcüğünün hem onu söyleyende hem de söylendiği kişide, bir komünistin veya bir anti-komünistin söyleminde ele alınışıyla ilintili farklı duygusal etkileri düşünürüz. Her türlü politik fikir farklılığında, bir inanışın ifadesi olarak algılanan fikir –özel mi genel mi, kişisel mi yoksa bir gruba mı ait olduğu önemli değil– bir kişi ya da bir olaya ilişkin olarak, sempati ya da antipati, çekim veya karşı koyma ile dolu bir ruh durumunda köklerini bulur: Böyle olduğu için de yok edilemez, her yere sızar ve eğer her zaman ortaya çıkmıyorsa bunun nedeni saklanmaya çalışması ve biri onu açığa çıkarana kadar saklı kalmasıdır. Liberalizmin soldan ziyade sağa bağlanmasıyla ona bir haksızlık yapıldığı fikri, onu ifade edendeki assiyolojik açıdan olumlu bir "liberalizm" kullanımından ve aynı zamanda olumsuz bir "sağ" kullanımından doğan bir fikirdir.

İncelemekte olduğum sağ ve sol üzerine söylem, ona ilişkin derin bir karşıtlık hisseden (bu bence de yeterince doğrulanmıştır) araştırmacıların tamamladığı yeni radikal sağ hakkındaki bir araştırmadan doğdu. Aynı zamanda, Galeotti liberal düşünceye karşı duyduğu sempatiyi hiçbir zaman gizlememiştir. Araştırmanın içeriği sağın olumsuz yönlerini vurgulamaya sevk edecek nitelikte olmakla birlikte, sorgulayıcının tavrı liberalizmi olumlu bir ideoloji olarak kabul eder gibidir. Sağ ve sol arasındaki ayrım ölçütünün "eşitsizlik" kavramından "hiyerarşik" kavramına doğru yer değiştirmesi, bunun bilinçsizce de olsa, belli bir tarihsel kesitte sağa yöneltilmesi âdet olan suçlamayı liberalizme yöneltmemek için edinilen bir kurnazlık olduğu şüphesini doğurur.

Fikirler hakkında tartışılamaz. Yalnızca, Avrupa'da sosyalist partilerin doğuşundan beri liberal ideoloji ve partilerin ortak dilde ya İtalya'da ve Fransa'da olduğu gibi sağcı, ya da İngiltere'de veya Almanya'da olduğu gibi merkezci olarak (Amerikan liberallerinin durumu farklı olabilir) kabul edildiği gözlemlenebilir. Bu yüzden yalnızca sevilen ideolojiyi olumsuz bir yargıdan kurtarmak için, eşitlik-eşitsizlik gibi basit ve açık bir karşıtlık ölçütünün yerine, eşitlik-hiyerarşi gibi daha az içerikli ve daha az inandırıcı bir karşıtlık ölçütünü koyma gereksinimini kuşku duyulacak bir girişim olarak yorumlayıp sonuçlandırmayı deneyebilirdim. Bu bana, bir önceki paragrafta sözü edilen bir ideolojik tavırla çözümlemeci bir tavrın bileşiminin ilginç ve anlamlı bir yanı gibi görünüyor. Bu, bir kez daha sorunun kendine özgü zorluğunu ve önceki bölümde söz ettiğimiz gibi ikilinin anlaşılmazlığının birçok nedenini ortaya koyuyor.

Bir fikri tartışmaktan ziyade, güdülenimlerini anlamaya çalışmak belki de daha yararlı olur. Kanımca, ilişkinin temel nedeni, sağın kendi alanını yıkıcı sağa doğru itmiş olmasında yattığına göre, eğer deyim yerindeyse, liberal ideolojinin kurtuluşu başka türlü bir kurnazlıkla elde edilebilirdi, yani yıkıcı bir sağı ılımlı

bir sağdan ayırt ederek ve aynı şekilde yıkıcı bir solu ılımlı bir soldan ayırarak: Ortak dili zorlamamak ve bence dengesiz olan bir ayrım ölçütünü kullanmamak gibi iki avantaj sunabilecek bir çözüm.

Galeotti, genellikle politik sorunların göğüslenmesinde kullanılan yetersiz çözümlemeci ruhun, üzerinde büyük bir karmaşa yarattığı çok ilginç bir başka sorunu irdeliyor: "Farklılık' sorunu. Feminist hareketlerin başlıca konusunu oluşturan "farklı"nın keşfedilmesinin sağ-sol ikilisini krize sokmuş olabileceği söyleniyor. Yazar haklı olarak bunun böyle olmadığını ileri sürüyor: Eşitlikçilik veya bütün farklılıkların bir seviyeye getirilmesi, yalnızca solun gerçek olmaktan çok ideal bir uç noktası olduğuna göre, 'farklı'nın varlığı hem sağ ideoloji hem de sol ideoloji ile uzlaşabilir özelliktedir. Solun söz ettiği eşitlik, hemen her zaman "secundum quid" bir eşitliktir, asla mutlak bir eşitlik değildir.

Bir farklılığın keşfinin adalet esasına göre herhangi bir önemi olmadığını anlatabilmenin zorluğu inanılmazdır. Bu esas, eşitlere eşit şekilde, farklılara eşit olmayan şekilde davranılması gerektiğini ileri sürerek eşit olarak tanımlananların yanında farklı olarak tanımlananların da bulunduğunu kabullenmektir. Eşitlerin ve eşit olmayanların kimler olduğu sorusu ise çözümlenemez bir tarihsel sorundur, çünkü zaman zaman farklıları bir eşitler kategorisinde birleştirmek veya eşitleri bir farklılar kategorisinde toplamak için başvurulan ölçütler değişkendir.

Farklının keşfi, farklı bir davranışı haklı çıkartan bir farklılığın söz konusu olduğunu gösterdiğinde, adalet sorununa kıyasla oldukça önemsizdir. Bu öyle bir karmaşadır ki en ileri toplumlarda kadınların politikadan aile ve iş ortamına kadar birçok alanda, sayesinde birçok haklar elde ettikleri zamanımızın en büyük eşitlikçi devrimi, kadınların farklılığının özgün bir tanıklık ve sağlam bir polemik olarak sunduğu hareketlerden oluşan devrimdir.

"Farklı" kategorisi adalet konusuna göre herhangi bir çözümleme bağımsızlığına sahip değildir: Yalnızca kadınlar erkeklerden farklı değildir, ayrıca her kadın ve her erkek de birbirlerinden farklıdır. Farklılık, haksız bir ayrımın temelinde olduğu zaman önem kazanır. Ancak, ayrımın haksız olması farklılığa değil, farklı bir davranış için iyi nedenlerin olmadığının kabul edilmesine bağlıdır.

3. Marco Revelli'nin sağ-sol hakkındaki kimi tarihsel ve eleştirel görüşleri, Elisabetta Galeotti'ninkiler gibi, "yeni sağ"[9] hakkındaki tartışma vesilesiyle doğar. Revelli'nin araştırdığı tarihsel boyutun ve konu hakkındaki düzenlemelerin kapsayıcılığının benzeri yoktur. Birçok kez söylediğim gibi, ikilinin kriz nedenlerinden biri, faşizmin çözülmesinden sonra zorluk içinde görünen bir sağın toparlayıcılarının gerçekleştirdiği yalanlama çabalarında yatmaktadır. Aslında, yeni bir sağın doğuşu, kendi başına bile, eski ikilinin bir onanışıdır: "Sağ" terimi diğer kısmı "sol" olan ikilinin bir yanını oluşturmaktadır. Birçok kez tekrarladığım gibi, solsuz sağ ve sağsız sol yoktur.

Revelli de[10] ikiliyi inkâr etmek için ortaya atılan farklı görüşleri sorgular: Bunlar tarihsel, politik, kavramsal vb. konulardır.

9) İkiliyle ilgilenen yazarlar içinde Revelli'nin diğer hepsinden daha başarılı olduğunu ve konu hakkındaki literatürü çok geniş bir şekilde inceleyip karşıt ve benzer konuları ele aldığını belirteyim. Aynı zamanda son yıllarda Piero Gobetti Enstitüsü'nde gerçekleştirilen seminerlerdeki işbirliğimiz sayesinde görüş ve araştırmalarından en büyük teşvikleri aldığım araştırmacıdır. Revelli'nin konu hakkındaki yazıları iki tanedir ve her ikisi de henüz basılmamıştır: İlki, "Destra e Sinistra: L'Identità introvabile", 65 daktilo sayfası, tamamlanmış; ikincisi aynı başlıklı, geçici baskı, Torino 1990, 141 s., tamamlanmamış, yeniden yapılandırma kısmı olmasa da tarihsel ve eleştirel bölümleri öncekinden çok daha geniş. Revelli'nin savından aldıklarım esas olarak ilk yazıdan, sonraki iki dipnottaki bazı alıntılar ikincisinden. Her iki metnin de kısa sürede piyasaya çıkmasını diliyorum.

10) Revelli'nin yazılarının ikincisinde (bkz. önceki dipnot), ikilinin çözülme nedenleri şöyle sıralanıyor: Politik nedenler veya çok kez belirtilen ideoloji krizi; Schmitt kökenli politikadan arındırma olgusu ve karşıt düşüncelerin aşılması (Starobinski);

Sorunun karmaşıklığından emin bir şekilde ayrımın gözlenebileceği farklı görüş açılarını inceler ve ayrımı destekleyebilecek ve zaman zaman ele alınmış olan farklı ölçütleri ayırır.[11] Tartışmanın karmaşık durumlarının geniş bir şekilde tanımlanması, onu, sorunu buraya kadar göz önüne alınmış bütün yönlerden incelemeye ve tam bir tanımlama önermeye götürür. Önceki yazarların da görüşlerini ifade ettikleri en belirgin sorun olan ayrımın yapısına ilişkin olarak, Revelli yoruma değer bir nokta üzerinde ısrarla duruyor.

"Sağ" ve "sol" kavramları mutlak kavramlar değildir. Görece kavramlardır. Ontolojik kavramlar değildirler. Politik evrenin öz yapısını oluşturmazlar. "Politik alan" içindeki yerlerdir. Politik ontolojiyle hiçbir ilgisi olmayan belli bir politik topolojiyi temsil ederler: "'Komünist', 'liberal', veya 'katolik' olunduğu söylenen doğrultuda ne sağcı ne de solcu olunur."[12] Diğer bir ifadeyle sağ ve sol yalnız bir kez belirlenmiş içerikleri betimleyen sözcükler değildir. Zaman ve şartlara göre farklı içerikleri belirleyebilirler. Revelli, sekizyüzlerin solunun liberal hareketten demokrat ve sosyalist harekete doğru yer değiştirmesini örnek gösterir. Sol tarafta olan şey sağ tarafta olan şeye göre solcudur.

bütünleyici politizasyonun veya çelişkinin karşıt tartışması; sağ ve sol arasındaki ayrımın artık mümkün olmadığı ve bunların görece ve birbirleriyle yer değiştirir hale geldiği politik alanın küresel boyutuna (Cacciari) dikey-yatay boyuttan geçişin gerçekleşeceği alansal neden; zamanın sürekli biraz daha hızlanışından ibaret zamansal neden (Jünger ve Koselleck); toplumun belirgin çatlaklar ve kalıcı karşıtlıkları kabul etmeyen organik yapısından kaynaklanan organik tartışma. Sonuçta bu altı tartışma iki uç noktada çözümlenir: Bir yanda geleneksel politik ailelerin kimlik krizi, diğer yanda içinde ayrımların artık mümkün olmadığı sosyal düzenin bütünleştirici ve birleştirici özü.

11) Revelli'nin metinlerinin ikincisinde (bkz. 9. dipnot), daha bütünlüklü bir bakış açısından aşağıdaki eleştiriler sıralanıp incelenmiştir: Sağ ve sol arasındaki ayrımın sabitlik ve değişim arasındaki karşıtlığı çağrıştırdığı zaman ölçütü; eşitlikçi prensip ile hiyerarşik prensip arasındaki ayrımı işaret eden alan ölçütü; özerkliğin ve özyönelimin (auto-direzione) bağımlılığa (eteronomia) karşı koyduğu karar ölçütü; iktidardaki elitlerle bağımlı sınıflar arasındaki çelişkiyi gösteren sosyolojik ölçüt; Logos ve Mythos arasındaki karşıtlığı gösteren gizil ölçüt.

12) Revelli, *Sağ ve Sol*, daktilo edilmiş, s. 30.

Sağ ve solun bir karşıtlığı temsil etmesi, aynı anda sağcı ve solcu olunamayacağı anlamına gelir. Ancak bu olgu iki karşıt tarafın içeriği hakkında bir şey söylemiyor. İki karşıtlığın içerikleri değişebilse bile karşıtlık aynı kalır.

Bu noktada sol ve sağın, sekizyüzlerden bugüne kadar politikanın karşıtlıklarla dolu evrenini temsil etmek için politik dilin kullanageldiği iki terim olduğu da gözlenebilir. Ancak bu aynı politik evren başka karşıt ikililer tarafından da temsil edilebilir ve diğer zamanlarda temsil edilmiştir. Bu diğer ikililer arasında bazılarının "ilerici" ve "muhafazakârlar" olarak güçlü bir tanımsal değeri ve bazılarının da "beyazlar" ve "siyahlar" olarak zayıf bir tanımsal değeri vardır. Beyazlar-siyahlar ikilisi de bir tek-kutupluluğu belirtir, yani aynı anda hem siyah hem beyaz olunamaz, ama yine de ikisinin de hangi politik doğrultuda olduğunu ifade eden bir tek-kutupluluk değildir bu –İki kavramın göreceliği, içeriklerin belirsizliğinin, yani devimselliğinin bir solun bir sağa göre merkeze kayması sabit kalan sola göre sağ hale gelebilmesini ve sağın da aynı şekilde sol hale gelebilmesini sağladığı gözlendiğinde de ortaya çıkar. Politika biliminde "sağcılık" ve "solculuk" olguları iyi bilinen olgulardır. Buna göre uç konumlara doğru kayma, özel toplumsal gerilim durumlarında, resmi soldan daha radikal bir solun ve resmi sağdan daha radikal bir sağın oluşumuna sebep olur: Sol aşırılığı solu daha çok sağa kaydırır, sağ aşırılığı da sağı daha çok sola kaydırır.

"Sağ" ve "sol"un metaforik kullanımının oluşturduğu politik evrenin mekânsal imgesi üzerindeki vurgu, yeni bir gözlemi harekete geçirir: İkilinin her iki teriminin de bu metafora yol açarak bir karşı sav teşkil ettikleri söylendiğinde, aklımıza hiçbir önyargı olmaksızın ön yüzde sağın, arka yüzde solun olduğu bir madalyon ve onun diğer yüzü gelir. Bu bağlantıyı belirtmek için kullanılan tanıdık ifadeler "buradan" ve "oradan", "bu yandan" ve "diğerinden", "bir yüzde" ve "diğer yüzde"dir. Oysa soldan

sağa ve sağdan sola kayma üzerine yapılan örneklemeler, birini diğerine karşı değil, ama sağı ve solu kademeli olarak birinden diğerine geçmeye izin veren sürekli bir çizgi üzerinde, biri diğerinden sonra gelmek üzere birleştirirler. İkiliye izin vermeyen tek imge, Revelli'nin gözlemlediği gibi küresel imge ya da çember imgesidir: Gerçekten de, eğer soldan sağa doğru bir çember çizilirse her nokta bir sonrakinin sağındadır ve bir öncekinin solundadır ve sağdan sola doğru çizilirse bunun tam tersi. Madalyon ve çember benzetmeleri arasındaki fark, ilkinin politik evreni ikiye bölünmüş olarak temsil etmesi, ikincisinin ise aynı çizgi üzerinde sıralanmış birçok oluşumdan ibaret çoğulcu bir imgeye yer vermesidir. Revelli bu durumda bütün politik alanı kaplayan bir tartışmanın sağ ve sol arasındaki her tür ayrımı giderebileceğini gözlemliyor: Bu, gerçekte, içinde hiçbir bölünmenin mümkün olmadığı totaliter bir rejimde gerçekleşir. Gerektiğinde, bir başka totaliter rejim ile kıyaslandığı zaman sağcı ya da solcu olarak tanımlanabilir.

Bir kez sağ ve solun iki alansal kavram olmasına izin verildiği ve bunlar ontolojik kavramlar olmayıp zaman içinde belirli, özgün ve sabit bir içeriğe sahip olmadıkları zaman, herhangi bir şeyle doldurulabilecek boş kutular oldukları sonucuna varılması mı gerekir acaba?

Önceki yorumlar incelendiğinde, kullanılan yöntemlerin ve hareket noktalarının farklılığına rağmen, aralarında tek bir tartışma değişkesi olarak kendini gösteren tanıdık bir vurgu olduğunu görmemezlikten gelemeyiz. Tüm değişkelerde ortaya çıkan tartışma, toplumun yatay ya da eşitlikçi vizyonu ve dikey ya da eşitlik karşıtı vizyonu arasındaki çelişkidir. İki terimden, en sabit değeri koruyan ilkidir. Denilebilir ki, ikili, sol kavramının etrafında dönüyor ve bunun değişkeleri de, öncelikle, kimi zaman eşitliksizlik prensibi kimi zaman da hiyerarşik veya yetkeci prensip olarak anlaşılan eşitlik prensibinin olası farklı

karşıtları tarafındadır. Yine Revelli, sağ ve sol arasında beş adet ayrım ölçütü sunduktan –zamanda (gelişme-muhafazakârlık), alana göre (eşitlik-eşitsizlik), konulara göre (öz-yönelim/güdümlü yönelim), işleve göre (alt sınıflar-üst sınıflar), tanıma modeline göre (mantıklılık-mantıksızlık)– ve bu öğelerin aynı noktada buluşmasının çok nadir olarak gerçekleştiğini gözlemledikten sonra, sonuç olarak, birçok açıdan "tamamlanmış" olarak nitelendirilen diğer ölçütlerin "tamamlayıcısı" olabilecek eşitlik-eşitsizlik ölçütüne öncelikli öneme sahip bir yer verir görünüyor. Kurucu prensip olarak eşitlik ölçütü, zamanın aşındırmasına, diğer ölçütlerin başına gelen çözülmelere, hatta daha önce pek çok kez söylenmiş olduğu gibi, sağ ve sol ayrımının tartışmaya açıldığı noktaya kadar direnen tek ölçüttür. Yalnızca bu şekilde, ikilinin "yeniden kurulması", yani "eşitliğin değer olarak kesinliğinden" ortaya çıkan ölçütlerin "yeniden düzenlenimi" mümkün olabilir.

VI
Eşitlik ve Eşitsizlik

1. Bence buraya kadar belirtilen ve güncellikleri göz ardı edilemeyecek olan görüşlerden ve son yıllarda çıkan gazete ve dergilerin derlenmesinden, özgürlük ve barış idealiyle birlikte, ulaşılacak ve uğrunda çarpışılacak son hedeflerden biri olan eşitlik ideali için insanların takındığı farklı tavrın, sağı soldan ayırmak için en sık kullanılan ölçüt olduğu sonucu çıkarılabilir.[1] Bu araştırmayı sürdürdüğüm çözümlemeci ruhla, bu soyut kavramlar

1) Bu görüş farklı gruplara ait kişilerce de oldukça desteklenmekte. Massimo Cacciari'nin *Dialoghetto sulla 'sinisteritas'* adlı, sorgucu Tychiades ve Filopoli arasındaki bir konuşmayı anlatan ve yazarın görüşlerini bildiren eserinde, sorgucunun, varlıklı kesimleri yeniden yapılandırıcı politikaları kabul etmeye ikna etmeyi neyin sağlayabileceği sorusuna, Filopoli şu cevabı verir: "Temeli eşitlik olan şartların varlığı ve bu durumda daha zayıf, daha az korunan kesimlerin savunma politikaları, yaşam kalitesinin ana parçası olarak geçerli benim için." Daha da belirgin bir şekilde: "Eşitlik, belli bir gelir, belli bir ortam, belli hizmetler gibi, yaşam kalitesinin bir parçasıdır [...] Farklılığı mümkün kılan, yani herkesin bir birey olarak değer sahibi olmasını mümkün kılan şey eşitliktir, tabii ki eşit olmayanların yok edilmesi anlamına gelen o soyut totaliter eşitlik fikri değil" ('MicroMega', 1993, 4, s. 15). 27 Nisan 1993 tarihli

yorumlanabilir oldukları ve farklı şekillerde yorumladıkları için, az ya da çok tercih ediliyor olmaları nasıl yorumlandıklarına bağlı olduğu için, eşitliğin eşitsizliğe tercih edildiğine dair her türlü değer yargısını tamamen bir yana bıraktım. Eşitlik kavramı görecedir, mutlak değildir. Eşitlik fikri az ya da çok istenildiği, ve/veya güncelliği hakkında az ya da çok bir tartışma ortaya çıktığında her zaman en azından üç değişkene göre görecedir: a) aralarında varlık veya ağırlıkların bölüştürülmesinin de söz konusu olduğu konular; b) bölüştürülecek varlık ya da ağırlıklar; c) bunları bölüştürme ölçütü.

Diğer bir deyişle, hiçbir bölüştürme tasarısı bu üç soruya cevap vermeyi engelleyemez: "Eşitlik mi, evet, ama kimler arasında, nede, hangi ölçüte göre?"[2]

Bu üç değişken almaştırılarak, tahmin edilebileceği gibi kendi aralarında çok farklı olmakla birlikte, eşitlikçi sayılabilecek kimi

"L'Unità" da yer alan bir söyleşide, Domenico Fisichella, "tarihsel olarak kültürel motiflerin bir taraftan diğer tarafa geçtiğini" kabul etmesine rağmen, "Bobbio'nun hakkı var, sağ ile sol arasındaki farkı yok edeceğiz," şeklinde bir açıklama yaptıktan sonra, sağ ve sol arasında sabit ayırma öğeleri olup olmadığı sorusuna şöyle cevap veriyor: "Tabii ki sağın bir antropolojisini belirleyen sabitler mevcut. Sol eşitlik fikri üzerine kuruluyken sağ eşitlik karşıtı fikir üzerine kuruludur." 26 Kasım 1992 tarihli "L'Unità" daki bir söyleşide sol tarihçileri arasına alınamayacak olan Ernst Nolte, eşitlikçi soldan, liberal solla zaman ve tarihsel durumlara göre rekabet eden bir "ölümsüz sol" olarak söz ediyor. Bu sonsuz sola şimdi "bütün ırklar ve bütün halkların birliği adına", bütün ırk ayrımlarına karşı çarpışma görevi düşüyor. Yine "L'Unità"da (11 Temmuz 1992), yine Nolte, solun eşitlik taleplerini ifade etmeye devam ettiğini, ancak içinde Avrupa'daki milyonlarca göçmenin en kısa sürede entegre edilmesi de bulunan taleplerini biraz küçültmesi gerektiğini belirtmişti. Ama sol ne zaman bu tip bir talepte bulunmuştu ki? Yine "L'Unità"da, (28 Kasım 1993), Giancarlo Bosetti ile yapılan bir söyleşide Sartori, Nolte'ye cevap verirken, Yunanlılar'dan itibaren demokrasiyi tanımladığı için, eşitlik fikrinin solu tanımlayabileceğini kabul etmez.

2) Bu konulardan en geniş şekilde, aşağıda başlıklarını sıraladığım "Eguaglianza" yazısında, *l'Enciclopedia del Novecento*; Istituto dell' Enciclopedia Italiana, Roma, II, s. 355-65'de söz ettim: 1. Eşitlik ve özgürlük; 2. Eşitlik ve adalet; 3. Adalet durumları; 4. Adalet ölçütleri; 5. Adalet kuralı; 6. Herkesin eşitliği; 7. Yasa önünde eşitlik; 8. Yasal eşitlik; 9. Fırsat eşitliği 10. Olgu eşitliği; 11. Eşitlikçilik; 12. Eşitlikçilik ve temeli; 13. Eşitlikçilik ve liberalizm; 14. Eşitlik ideali; kaynakça.

paylaşımlardan oluşan büyük bir sayıya ulaşılabilir. İncelenecek konular her şey, çok şey veya az şey, veya yalnızca tek bir şey olabilir; verilecek şeyler, haklar, avantajlar veya ekonomik kolaylıklar, iktidar koşulları olabilir; ölçütler gereksinme, hak etme, kapasite, gayret ve benzeri şeyler, ve hatta benim "eşitlikçi" olarak adlandırmayı önerdiğim had safhada eşitlikçilik prensibini tanımlayan herhangi bir ölçüt eksikliği de olabilir: "Herkese aynı şey".[3]

Ölçütlerin hiçbirinin kesin değeri yoktur. Her birinin diğeriyle aynı zamana denk geldiği durumlar vardır. Ancak birinin yokluğunda diğerinin uygulamaya konulabileceği durumların olduğu da göz ardı edilemez. Aile şirketlerinde kaynakların bölüştürülmesinde ağırlıklı ölçüt hak etmekten çok gereksinimdir. Komünist toplumun son evresinde, Marx'a göre, insanları en fazla eşit kılan şeyin gereksinimler olduğu fikri doğrultusunda, "herkese ihtiyacına göre" prensibi ağırlıklı olmalıdır. Belli bir seçiciliğe sahip olan okulda, hak etme ölçütü mutlaktır; ayrıca özel ya da kamuya ait işlerdeki sınavlarda eşit fırsat da

3) *La diseguaglianza. Un esame critico* (Il Mulino, Bologna 1992) başlığıyla yayımlanan İtalyanca çevirisinden alıntı yaptığım *Inequality Reexamined*'de, Oxford University Press, 1991, Amartya Sen, bir yandan "yayılıcı" diye adlandırdığı insanların farklılığının ikili belirlenmesinden ve "nede eşitlik?" (equality in what?) sorusuna cevap verebilen farklı tarzların çokluğundan hareket ederken, diğer taraftan tamamen eşitliksiz kuramların olamayacağını, çünkü hepsinin de iyi bir yaşam sürmek için bir şeylerde eşitliği önerdiğini belirtiyor. Eşitliğin yargısı ve ölçüsü zaman zaman bu kuramların her biri tarafından uygulanan değişkenin seçimine –gelir, zenginlik, mutluluk vb.– bağlıdır. Bu değişkeni "fokal" (focale) diye adlandırmaktadır. Bir değişkene göre eşitlik, tabii ki bir başka değişkene göre eşitlikle çakışmaz. Bir başka fokal noktaya göre olsa bile, eşitlik karşıtı olarak görünen bir kuram, sonuçta eşitlikçi bir kuram haline gelir. Bir alandaki eşitlik, bir başka alandaki bir eşitsizlikle aynı zamanda var olabilir (s. 39-40). Bu gözlemlerden, bütün insanların eşit olması gerektiğini ve yine bütün insanların farklı olması gerektiğini belirtmenin ne kadar gerçek dışı bir ifade olduğu sonucu ortaya çıkar. Yalnızca eşitliğin herhangi bir şeklinin arzu edilebilir olduğunu ifade etmek gerçekçidir: "Eğer herhangi bir şeyde herkes için eşit bir yargı öngörmüyorsa, belli bir toplumsal belirlenme derecesine sahip olabilecek bir etik kuramı hayal etmek zordur" (s. 18).

mutlaktır. Çok ortaklı bir şirkette, gelirler her bir hisse sahibinin sahip olduğu hisse sayısına göre dağıtılır, aynı şekilde politikada da, parlamentodaki sandalyeler, uygulanan seçim kanununa göre değişebilen hesaplar yardımıyla, partilerin aldığı oy sayısına göre dağıtılır. Askerlikteki ölçüt, bir tören ya da resmi bir yemekteki yerleri paylaştırmada uygulanır. Bazen yaşlılık ölçütü rütbe ölçütünden önde gelir veya aynı rütbedeki iki kişi arasındaki tercihte uygulanır. Kendi içinde boş olan "herkese kendininki" prensibi, yalnızca hangi konulardan söz edildiği ve paylaştırılacak şeyin ne olduğunun bulunmasıyla değil, aynı zamanda o konulara ve paylaştırılacak o şeye göre uygulanması gereken mutlak veya ağırlıklı ölçütün hangisi olduğuna karar vererek doldurulmalıdır.[4]

Söz konusu olan konuların az ya da çok yaygınlığına, dağıtılacak şeylerin (büyük ya da küçük) miktarı ya da değerine göre, o belli şeyi belli bir grup insana dağıtmak için uygulanan ölçüt doğrultusunda az ya da çok eşitlikçi öğretiler ayırt edilebilir.

Konulara göre, erkek ve kadının seçme hakkı yalnızca erkeklere tanınan seçme hakkından daha eşitlikçidir; yalnızca erkeklere tanınan seçme hakkı, mal sahipleri ve okur yazarlarla sınırlı olan seçme hakkından daha eşitlikçidir. Dağıtılacak şeylere göre de, tüm vatandaşlara uzanan sosyal demokrasi, özgürlük hakları ve sosyal haklar dışında, liberal demokrasiden daha eşitlikçidir. Belirtilen ölçüt uyarınca, "herkese gereksinimlerine

4) Bu konu hakkında Chaïm Perelman'ın hep takdir ettiğim eserlerine, –*Sulla nozione di giustizia* (De la Justice, Institut de Sociologie Solvay, Brüksel 1945, 'Archivio giuridico', CXLII, 1952, s. 16-33, tarafından tanıtılan, yorumlanan, çevirtilip benim önsözümle yayımlanan *La giustizia*, Torino, Giappichelli, 1959), anglosakson edebiyatı, John Rawls ve sonrakiler daha önde gelse bile– göndermeme yaptım. Adalet hakkında Perelman'ın bu ve diğer yazıları, *Justice et raison*, Presses Universitaire de Bruxelles, Brüksel, 1963. Konunun son olarak M. Walzer'in *Spheres of Justice* adlı kitabında tekrar gözden geçirildiğini, yenilendiğini ve her açıdan incelendiğini eklemek ihtiyacını hissetmiyorum. *A Defence of Pluralism and Equality*, Basic Books, New York, 1983 (İtalyanca çevirisi: Feltrinelli, 1987).

göre" prensibi, liberal statüyle çatışma halindeki toplumsal sınıfların statüsünü tanımlayan "herkese rütbesine göre" prensibinden daha eşitlikçidir.

2. Bu önermeler gerekli, çünkü sol eşitlikçi, sağ ise eşitlik karşıtı denince, solcu olmak için bütün insanların tüm ayrımcı ölçütlerden bağımsız olarak, her şeyde eşit olması gerektiğine ilişkin prensibi ilan etmek gereklidir denilmek istenmiyor kesinlikle. Çünkü bu yalnızca hayalci bir görüş değil –bu yaklaşıma sağdan ziyade sol veya yalnızca sol eğilimlidir, bunu da kabul etmek lazım– daha da kötüsü herhangi bir mantıklı anlam vermenin de mümkün olmadığı bir niyet açıklamasıdır. Diğer bir deyişle, solun eşitlik yanlısı olduğunu belirtmek, eşitlik savunucusu olduğu anlamına gelmiyor. Ayrımın iyice belirlenmesi gereklidir, çünkü eşitliği solun belirleyici özelliği olarak kabul eden herkesin başına geldiği gibi, eşitlik kuramının abc'sinin az tanınması yüzünden, eşitlik savunucusu olarak suçlanıldığı çok olmuştur.

Sosyal eşitsizlikleri azaltmaya ve doğal eşitsizlikleri daha az ıstıraplı hale getirmeye yönelik eşitlikçi bir öğreti veya hareket ile "herkesin her şeyde eşitliği" kastedildiği zamanki eşitlikçilik farklı şeylerdir. Bir defasında Dostoyevski'nin *Ecinniler* adlı eserinden bir alıntı yapmıştım: "Sigalev zeki bir adamdır, Fourier gibi zekidir, ama Fourier'den daha cesur, daha güçlüdür. O eşitliği icat etmiştir"; ve onun tarafından övülen ideal toplumun, içinde "yalnızca gereken gereklidir" prensibinin geçerli olacağı toplum olduğu gözlendiğinde, onun kendi içinde boş olup kimi şeylerle doldurulabilicek bir kavram olan eşitliği değil, eşitlik fikrinin özel bir uygulamasını, yani eşitlikçiliği icat etmiş olduğu yorumu yapılabilir.[5] Tabii ki eşitlikçiliğin eşitlik ile ilintisi

5) N. Bobbio, *Eşitlik ve eşitlikçilik*, Rivista internazionale di Filosofia del diritto, LIII, 1976, s. 321-30.

vardır. Ama hangi politik öğretinin eşitlikle az ya da çok bağlantısı yoktur ki?

Eşitlik en köktenci formülleştirmede ütopistlerin ideal şehirlerinin ortak çizgisidir, aynı şekilde şiddetli bir eşitsizlik de, tersine ütopistlerin yüreklendirici ve müjdeleyici işaretidir ("bütün insanlar eşittir, ama bazıları diğerlerinden daha eşittir.")[6]

Eşitlikçi "mülkiyet var olduğu sürece, yoksulluğun ve kadersizliğin yükü insanlığın üzerinde sürekli biraz daha fazla ağırlık yapacaktır" görüşündeki Tommaso Moro ütopyalar yaratıcısı olduğu kadar, 'Güneş Şehri'nde (Città del sole) "toplu halde filozofça yaşama" çözümünü bulan düşünürlerin oturduğu Campanella'nın da yaratıcısıdır. Hem Tanrı katına ulaşmak için çarpışan yedi karşıt görüşün bin yıllık düşlemlerine, hem de Melantone'ye göre, bütün zenginliklerin ortak olması gerektiği öğretisine bağlanıp "insanları artık çalışmak istemeyecek kadar yoldan çıkarmış olan" Thomas Münzer'in yönettiği köylü isyanlarına ilham vermiştir. Cumhuriyetçilerin idaresini "insanlar arasında ayrım yapmayan adalet ve barış idaresi" olarak koyan, kendilerini toprağın ve kardeşlerinin sahibi olmadıkça özgür

6) Thomas Nagel, *Eşitliğin çatışkıları* (1. basım, Equality and Partiality, Oxford University Press, Oxford, 1991) adlı eserin 1. cildinde, şüphecilerin gerçekçilikten vazgeçişlerinin her şeklini reddetmekle birlikte, eşitlikçi ütopizmi incelemeye alıyor. Nagel'in, "içinde yaşadığımız adaletsiz dünyayla ilgili sağlıklı bir tatminsizlik"ten esinlenmiş eseri, bireysel, bastırılamaz ve tarafsız bir görüş açısıyla dengeli bir ruh hali içinde adalet sorununa bir çözüm arıyor. Ütopizm söz konusu olduğunda, onu, "bireysel güdülenimler üzerinde aşırı baskı uyguladığı" için tehlikeli kabul ediyor (s. 34). Bu arada ütopistlerin kuramlarında da "herkesin her şeyde eşitliği" prensibini daima büyük bir temkinle kabul etmek gerektiğini de gözlemlemek gerekli. Babeuf'ün felsefesini izleyen Filippo Buonarroti tarafından *Congiura degli eguali*'de (eşitlikçiliğin en fazla yüceltildiği metinlerden biri) "aziz eşitlik" diye adlandırılan eşitlik, özellikle güç ve zenginlik uyarınca öngörülmektedir ve güç eşitliği denince herkesinherkes tarafından çıkartılan yasalara tabi olduğu (burada Rousseau'nun etkisi belirgindir) ve zenginlik eşitliği denince de herkesin yeteri kadar zengin olacağı ve hiç kimsenin haddinden fazla zenginliğe sahip olamayacağı (yine Rousseau prensibi) ifade edilmektedir. "Kimler arasında eşitlik?" sorusunun cevabı söz konusu olduğunda ise, "herkes"in içinde kesinlikle kadınlar yoktur.

kabul etmeyen fakihlerin ve *Fariseo*'ların (katı yasaları savunan dini akım) idaresini kral idaresi olarak tanıyan Winstanley'in suçlayıcı söyleminde devrimci tutkuyu ateşler. Morelly'nin "*Codice della Natura*"sından (Doğanın yasası) Fourier'nin "grande armonia" (büyük uyum) toplumuna kadar, ütopist sosyalistlerin düşüncesinin temelini oluşturur. "Hepimiz eşitiz. Öyle değil mi? Bu tartışılmaz bir prensiptir, çünkü gündüz olduğunda gece olduğunu söylemek için deli olmak gerek. Buna rağmen doğduğumuzda olduğumuz gibi eşit yaşama ve eşit ölme fikrini savunuyoruz: Ya etkin bir eşitlik ya da ölüm istiyoruz," diyen Babeuf'e kadar ulaşır bu prensip. Babeuf uç noktalardaki eşitlikçiliği reddedenleri "deli" olmakla suçlarken ortak eğilime göre mantık yürütenler, kuramsal olarak dehşet verici olduğu kadar pratik olarak da uygulanamaz (neyse ki) öğretileri destekleyen eşitlikçilerin deli olduğunu tarih boyunca binlerce kez açıklamaktadır. Yine de, ütopik idealin insanlık tarihindeki varlığı –gereksinmeden özgürlüğe geçişi öven ve özleyen Marx'ı unutabilir miyiz?– özgürlük, barış, refah ["il paese di cuccagna" (bolluk ülkesi)] ideallerinin ötesinde, eşitlik idealinin tüm zamanların ve tüm ülkelerin insanları üzerinde etki yapan sihrinin inkâr edilemeyecek kanıtıdır.

3. Doğal eşitsizlikler mevcuttur ve bunların bazıları düzeltilebilse de büyük bir kısmı giderilemez. Toplumsal eşitsizlikler de mevcuttur ve bazıları giderilip düzeltilebilse bile, birçoğu, özellikle de kişilerin sorumlu olduğu eşitsizlikler, yalnızca azaltılabilir. Bir bireyin sorumlu tutulması gereken eylemlerin ayırt edilmesinin zorluklarını kabul etmekle birlikte, o bireyin suçlu ya da masum olduğuna karar vermek için çağırılan herhangi bir yargıcın da bildiği gibi, dünyanın hangi bölgesinde ve ne tür bir ailede doğulmuş olduğuna bağlı olan bir toplumsal eşitsizlik veya doğal eşitsizliğin durumu, farklı yeteneklere, ulaşılacak amaçların

farklılığına ve bu amaçlara varmak için sarfedilen çabaların farklılığına bağlı olan eşitsizliğin durumundan değişiktir. Ve bu durum değişikliği, kamu güçleri tarafından bunlardan herhangi birine uygulanan davranışlar üzerinde mutlak surette etkilidir.

Yani, sola eşitsizlikleri azaltmak için büyük bir duyarlılık atfedildiğinde onun bütün eşitsizlikleri gidermek niyetinde olduğu veya sağın da bunların hepsini korumayı hedeflediği kastedilmiyor, yalnızca birincisi daha eşitlikçi, ikincisi ise daha eşitsizlikçi olarak nitelendiriliyor.

Eşitlik ve eşitsizlik karşısındaki bu değişik tavrın herkes tarafından anlaşılabilir, hem reddedilmesi hem de gerçekleştirilmesi zor bir açıklama imkânının olduğunu ve bunun kökleştiğini kabul ediyorum.

O ya da bu üleşim ölçütünü veya birtakım varlıkların sınıflandırılması için o ya da bu insan topluluğuna uygulanabilecek bir ölçütü kastetmiyorum; benim düşündüğüm, temel olarak duygusal ama üzerinde mantık yürütülebilecek çok genel bir tavra alternatif olabilecek –kökleri ailesel, sosyal ve kültürel olabilir– ve duygulardan esinlenen bir başka eğilim.

Yürüttüğüm mantığın hareket noktası olarak kabul ettiğim olgu budur.[7]

İnsanlar kendi aralarında farklı oldukları kadar eşittir. Bazı yönlerden eşit, bazı yönlerden farklıdırlar. Bunu şu örnekle daha açıkça belirtebiliriz. Ölüm karşısında eşittirler çünkü herkes ölümlüdür, ama ölüm tarzı karşısında farklıdırlar çünkü herkes diğerlerinden farklı bir şekilde ölür. Herkes konuşur, ama bin-

7) *80'li yıllarda yeni sağ ve gerici kültür* konulu toplantıda sunulan raporu kısmen ele alıyorum, Cuneo, 19-21 Kasım 1982, *Per una definizione della destra reazionaria* başlıklı, şimdi 'Notiziario nell'Istituto storico della Resistenza di Cuneo e Provincia'da yer alan yazı. Kongre bildirileri, *80'li yıllarda yeni sağ ve gerici kültür*, 23 Haziran 1983, s. 19-32.

lerce farklı dil vardır. Herkesin değil ama milyonlarca kişinin bilinmeyen bir öbür dünya ile ilişkisi vardır, ama herkes kendi Tanrı'sına ya da kendi tanrılarına farklı şekilde tapar veya dua eder. Bu durum şöyle daha iyi belirlenebilir: Eğer kendilerini 'genus' (cins) olarak tanımlıyorlarsa ve diğer hayvanlar ve diğer canlı varlıklara özgü bir başka 'genus' ile karşılaştırılıyorlarsa eşittirler ve burada da insanı 'animal rationale' olarak tanımlayan geleneğinki gibi bazı belli ve belirgin özellikler onları ayırır.

Eğer *uti singuli* olarak kabul edilirlerse, yani tek tek ele alınırlarsa, kendi aralarında farklıdırlar. İnsanlar arasındaki eşitlik de eşitsizlik de gerçektir, çünkü hepsi de inkâr edilemez deneylerle doğrulanmıştır. Ancak "insanlar eşittir" ve "insanlar farklıdır" cümleleri arasındaki belirgin karşıtlık, onları incelerken, yargılarken ve onlardan pratik sonuçlar alırken, onların ortak sahip oldukları şey veya daha çok onları ayıran şey üzerinde vurgulama yapılmasına dayanır. Yine de, insanların eşit oldukları kadar farklı olduklarını göz ardı etmemekle birlikte, iyi bir ortak yaşam için onları birleştiren şeyleri takdir eden ve önemli olduklarını kabul edenler eşitlikçi olarak adlandırılabilirler. [8]

Asıl kökenin hangisi olduğunu bilmenin zor olduğu son seçenekler arasındaki bir karşıtlık söz konusu. Ama bence, artık geleneksel olarak sağ ve sol diye adlandırmaya alıştığımız iki karşıt grubu belirlemeyi bütün diğer ölçütlerden daha iyi başaran şey, bu son seçenekler arasındaki karşıtlıktır. Bir yanda

8) Tüm insanları birleştiren şeye verilen önem eşitlikçilerin eski tartışmasıdır. Oligarşilerin fikirlerine karşı çıkmak için sofist Antifonte şöyle bir açıklama yapar: "Yaratılış olarak, hem Grekler hem Barbarlar, hepimizeşitiz. [...] Hiçbirimiz ne barbar olarak ne de grek olarak adlandırılabiliriz. Gerçekten de hepimiz ağzımız ve burun deliklerimiz ile nefes alıyoruz." L. Canfora, *Studi sull'Atheraion Politeia pseudosenofontea*, "Memorie dell'Accademia delle Scienze di Torino', S, V, IV (1980). Classe di scienze naturali, storiche e filosofiche, s. 44'ten alıntı. Ippia ve M. Ostinelli gibi Antifonte'den söz ediliyor: *Sağ ve sol: Hâlâ sözü edilebilir mi?* s. 276.

insanların farklı olmaktan çok eşit olduğunu kabul edenler, diğer yanda ise insanların eşit olmaktan çok farklı olduğunu kabul edenler vardır.

Bu son seçeneklerin karşıtlığına doğal eşitlik-eşitsizlik ve toplumsal eşitlik-eşitsizlik arasındaki ilişkinin farklı bir değerlendirmesi eşlik eder. Eşitlikçi, onu küçümseyen ve yok etmek istediği eşitsizliklerin büyük bir kısmının toplumsal ve bu nedenle de giderilebilir olduğu anlayışından yola çıkar. Feminist hareket eşitlikçi bir hareket olmuştur. Hareketin gücü, en önemli konularından birinin erkek ve kadın arasındaki farklılıkların, geleneklerin ve kanunların, güçlünün zayıf üzerindeki yaptırımlarının eseri olması ve toplumsal olarak değiştirilebilir olmasına dayanır. Solun özelliklerinden biri olan bu "yapaylık", bu son karşıtlıkla açıklanmakta. Sağ, doğal olan şeyi kabul etmeye daha hazırdır ve bunun yanı sıra alışkanlık, gelenek ve geçmişin gücünden ibaret olan ikinci doğayı da kabul etmeye hazırdır. Solun yapaylığı doğal ve topluma mal edilemeyecek belirgin farklılıklar karşısında bile boyun eğmez: Akıl hastalarının tımarhanelerden çıkartılması olayını düşününüz. Üvey anne görüntüsündeki doğanın yanında bir de üvey anne görünümünde toplum var. Ancak sol, insanın her ikisini de düzeltme yeteneğine sahip olduğu görüşündedir.

4. Doğal eşitliklerin ve toplumsal eşitliklerin farklı değerlendirilmesindeki bu karşıtlık, karşılıklı olarak eşitlikçi ideal ve eşitsizlikçi ideali temsil etmekte atbaşı giden iki yazardan söz ederek belgelenebilir. Rousseau ve bir anti-Rousseau olan Nietzsche.

Rousseau ve Nietzsche arasındaki karşıtlık, her birinin eşitlik ve farklılığın doğallığı ve yapaylığına göre takındığı farklı tavırla iyi tanımlanabilir. "*Eşitsizliğin kökenleri üzerine söylev*"de Rousseau, insanların eşit doğduğu ama sivil toplumun onları

farklılaştırdığı fikrinden hareket eder. Nietzsche ise, aksine, insanların doğadan farklı olduğu (farklı olmaları, ona göre, Grek Toplumu gibi esaret üzerine kurulmuş bir toplum esirlerin varlığına dayalı olarak geliştiği için iyi bir şeydir) ve yalnızca toplumun, topluluk ahlâkıyla, acıma ve boyun eğme gibi dinsel yaptırımlarla onları eşit hale getirdiği düşüncesinden yola çıkar. Rousseau için eşitsizliği doğuran bu aynı bozulma, Nietzsche için eşitliği doğurmuştur. Rousseau'nun yapay eşitsizlikleri, yani doğanın eşitlik temeliyle çatıştıkları için mahkûm edilmesi ve yok edilmesi gereken eşitsizlikleri gördüğü yerde, Nietzsche yapay bir eşitlik, yani doğanın insanlar arasında hüküm sürmesini istediği kutlu eşitsizliği giderme eğiliminde olduğu ölçüde lanetlenecek bir eşitlik görür. Karşı sav daha radikal olamaz; doğal eşitlik adına, eşitlikçi toplumsal eşitsizliği, doğal eşitsizlik adına da eşitsizlikçi toplumsal eşitliği mahkûm etmekte. Bize bu alıntı yeter: Doğal eşitlik "alt sınıfların ayrıcalıklı ve üstün olan her şeye karşı beslediği düşmanlığı, bir kez daha, ikinci ve daha ince bir ateizm ile maskeleme yeteneğidir."[9]

5. Sağ ve sol arasındaki ayrımın, eşitlik ideali hakkında farklı bir olumlu veya olumsuz yargıya gönderme yaptığını ve bunun da insanları eşit ya da farklı kılan şeyin algılanma/değerlendirme farkından ileri geldiğini belirten ve burada sözü edilen sav, iki tip ideali ayırt etmeye yarayabilecek bir soyutluk düzeyinde yer almaktadır.

Bir basamak inersek, iki tür ideal arasındaki fark, bir ayrımı haklı çıkartmak için belirleyici olan şeyle ilgili değerlendirme çelişkisinde somut olarak çözülür. "Eşitlere eşit tarzda, farklılıklara farklı tarzda davranmak"tan ibaret altın adalet kuralı, şu soruya cevap verebilecek boş bir kural olmamayı gerektirir:

9) F. Nietzsche, *İyi ve kötünün ötesinde*, *Tüm yapıtları*, G. Colli ve M. Montinari'nin derlemesiyle; Adelphi, Milano, 1968, VI, cilt II, s. 27.

"Eşitler kimlerdir, farklılar kimlerdir?" Eşitlikçiler ve eşitsizlikçiler arasındaki tartışma, göz önüne alınan evrene ait bireylerin birtakım karakteristik özelliklerinin eşit bir davranışı haklı çıkartıp çıkartmadıklarını desteklemek için lehte ve aleyhte tartışmalar ileri sürerek belirlenir. Oy verme hakkı kadınlara, kadınlarla erkekler arasında, kadınların politik yaşama katılmak için özel bir ilgilerinin olmadığı, duygusal ve erkeklere bağımlı oldukları vb. gibi, politik hakların verilmesine ilişkin bir yaklaşım farkını doğrulayacak nitelikte farklar olduğu kabul edilene dek verilmedi. Çok güncel bir başka örnek verecek olursak, yoksul ülkelerden zengin ülkelere göç akışının sürekli arttığı ve bu yüzden de farklı topluluklar arasında gelenek, dil, din, kültür karşılaşmalarının veya çatışmalarının meydana geldiği bir çağda, az ya da çok davranış eşitliğini haklı çıkartmak için bu farklılıklara gösterilen önem ölçüsünde, eşitlikçiler ile eşitsizliği savunanlar arasındaki karşıtlık kendini gösteriyor. Bu durumda da, diğer birçok durumda olduğu gibi, büyük ya da küçük ayrımcılık belli bir tarafta bulunanlarca farklı olanların karakteristik özelliklerine gösterilen az ya da çok önem üzerine kurulmuştur. Bu özellikler kimilerine göre bu davranış farklılıklarını haklı, kimilerine göre haksız çıkartırlar. Bu karşıtlığın köklerinin, özel bir durumda, az önce tanımlanan karşıt eğilimde, yani insanları birleştiren unsurlardan çok ayıran unsurları toplamak eğiliminde olduğunu eklemek gereksiz. Eşitlikçi, farklılıkları azaltmaya eğilimli olandır, eşitsizlikçi ise bu farklılıkları vurgulama eğilimine sahip olandır.

Önem prensibine örnek teşkil edecek bir formülleştirme İtalyan Anayasası'nın üçüncü maddesidir. Bu madde, bir zamanlar önemli kabul edilmiş ve giderek çok sayıda tarihsel nedenle yıkılan farklılıklar üzerine kurulu ayrımcılıkların zaman içinde yok edilmesiyle elde edilmiş, eşitlik idealinden esinlenen asırlık mücadelelerin ulaştığı birtakım sonuçların bireşimidir:

Eşitlikçi öğretilerin veya hareketlerin yorumcu, öncü ve hak arayıcı olmasıyla ilgili sonuçlardır bunlar.[10]

Ayrıca günümüzde, varılan ve anayasal olarak belirlenen bu sonuçlar karşısında sağı soldan ayırmanın bir mantığı yoktur, üstelik bu, ayrım bir kez gayri meşru hale getirildiğinde, sağ ve solun aynı güçte ve eşit olarak yer aldıkları bir katılımı ifade ediyor demek değildir.

Bugün tartışılmaya başlanmış olsa bile, kendilerini en azından şimdiye kadar sol ile özdeşleştirmiş olan sosyalist hareketlerin en çok ses getiren başarılarından biri, özgürlük haklarının yanı sıra sosyal hakların da tanınmasıydı. Söz konusu olan, Birinci Dünya Savaşı'ndan itibaren anayasalarda yer alan ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ve diğer uluslararası bildirgelerle yasalaştırılan yeni haklardır. Eğitim, iş, sağlık hakkı gibi sosyal hakların varoluş nedeni, eşitlikçi bir nedendir. Her üç hakkın da belirlediği hedef, sahip olan ile olmayan arasındaki eşitsizliği ve doğuştan ya da toplumsal durumları nedeniyle daha şanslı olan bireylerle diğerlerinin arasındaki farkı azaltmaktır.

Daha büyük bir eşitliğin iyi bir şey olduğunu ve daha büyük bir eşitsizliğin, özgürlük, refah ve barış gibi diğer değerlere tercih

10) "Bütün yurttaşlar sosyal eşitliğe sahiptir ve yasalar önünde cinsiyet, ırk, dil, din, politik görüş, toplumsal ve bireysel şartlar ayrımı olmaksızın eşittirler." Burada sıralanan kategoriler anayasamızın insanlar arasındaki ayrım ölçütü olarak önemsiz kabul ettiği kategorilerdir ve insanlık tarihinin eşitlik sürecinde katettiği aşamaları iyi temsil ederler. Ancak bunlar mevcut olan tek kategori değillerdir. Birkaç yıl öncesine ait bir makalede şu iki durumdan söz etmiştim: Şu anda öngörülmeyen ve yakın bir gelecekte önem kazanabilecek olan ayrımlar ve önemli olmaya devam eden ayrımlar. İlk duruma ilişkin olarak hayal ürünü bir varsayım ileri sürmüştüm. Buna göre, sözgelimi bir bilim adamı (her şey mümkün) dışa dönüklerin doğal olarak içe dönüklerden üstün olduklarını ve birpolitik grubun da (bu da mümkün) dışa dönüklerin içe dönüklere kötü davranma yetkilerinin olduğunu savunanların varlığını kanıtlıyordu. Bu da, buraya kadar sıralanmış olan farklılıklar gibi, ruhsal farklılıkların da bir adam ya da bir kadını bir diğerinden ayırmak için önemli olduğunu yasal olarak ortaya koymak için iyi bir neden olabilir. İkinci duruma ilişkin olarak da, çocuklar ile yetişkinler arasındaki ayrım, bazı hakların tanınmasına göre önemlidir (*Eguaglianza e dignità degli uomini* [1963], şimdi *Il Terzo Assente*, Sonda, Torino, 1989, s. 71-83).

edilebileceğini söylemiyorum. Tarihsel durumlara yaptığım bu göndermeler aracılığıyla yalnızca savımı güçlendirmek istiyorum. Şöyle ki, "sol" diye adlandırılan ve böyle kabul edilen öğreti ve hareketleri en iyi tanımlayan unsur eşitlikçiliktir, yani yinelemek gerkirse, herkesin eşit olduğu bir toplumun hayali olarak değil, bir yandan insanları eşit kılan şeyleri farklı kılanlardan daha fazla yüceltme, diğer yandan da, pratik anlamda, eşit olmayanları daha eşit hale getirmeyi hedefleyen politikaları destekleme eğilimi olarak anlaşıldığında eşitlikçiliktir.

VII
Özgürlük ve Yetke

1. Disiplinli, doğru ve mutlu bir topluluğun en büyük ya da en yüksek ideali anlamında eşitlik (yani hem birlikte yaşayan insanların daimi arzusu, hem de politik kuram ve ideolojilerin teması) en büyük ya da en yüksek özgürlük ideali ile birlikte anılır.

Daha sık rastlandığı üzere, ünlü "özgürlük, eşitlik, kardeşlik" ifadesinde olduğu gibi (en belirsiz öğe üçüncü öğedir), belirsiz tanımsal bir anlamla kullanıldıklarında bile her iki sözcük de çok önemli bir duygusal değere sahiptir. "Tüm insanlar eşit olmalıdır," şeklindeki deyişin salt öneri olarak bir değeri olduğu söylendi; şöyle ki, eşitlikle ilgili herhangi bir sorun ancak "kimler arasında, hangi konuda, hangi ölçüte göre" sorularına yanıt verilirse doğru biçimde ele alınmış olacaktır. Bunun gibi, "tüm insanlar özgür olmalı" ifadesi, "gerçekten tüm insanlar mı?" sorusuna yanıt verilmezse ve çocuklar, deliler veya Aristoteles'e göre doğuştan köle ruhlu olanlar gibi istisnalar konusunda bir açıklık

getirmezse, salt duygusal bir anlam taşımaktan öteye gidemez. İkinci olarak, "özgürlük" sözcüğüyle ne kastedildiği açıkça belirtilmelidir; zira hür irade konusundaki tartışmanın değindiği isteme özgürlüğü ile politik felsefenin özellikle ilgilendiği hareket etme özgürlüğü farklıdır. Politik felsefe, bu noktada birkaç ayrım saptar, örneğin olumsuz anlamda özgürlük, tam olarak hareket etme özgürlüğü ve bağımsızlık anlamında özgürlük ya da herkesin kendisi için belirlediği kurallara uyma özgürlüğü gibi.

2. Ancak tüm bu soruların yanıtı, özgürlüğün (ama hangi özgürlüktür bu?) ve eşitliğin (ama hangi eşilik?), iyi bir toplum düşüncesi bağlamında, birbirlerini uyum içinde tamamladıkları durumların niçin ortaya çıktığını; niçin farklı durumlarda bu kavramların bir arada olamadığını ve birinin diğerini imkânsız kıldığını; daha farklı durumlarda ise hem birinin hem de diğerinin ılımlı bir denge içinde olabileceğini, dahası bunun tavsiye edilebileceğini anlamamıza fırsat verir. Yalnız biçimsel anlamda değil, birçok açıdan yaşamsal olan bir eşitlik arayışının, her anlamıyla özgürlük pahasına (belki yalnızca gereksinim özgürlüğü bunun dışında tutulabilir) da olsa, kısmen ve vaatlerin çok altında elde edildiği bir toplumsal sistemin dramatik kanıtı yakın tarihimizde vardır.

Aynı zamanda, tüm özgürlüklerin ve özellikle de ekonomik özgürlüğün yüceltildiği içinde yaşadığımız toplumu göz önünde bulundurmadan edemiyoruz; hem bu dünyada hem de daha belirgin biçimde daha uzak yerlerde bu özgürlüğün doğurduğu eşitsizliklerle ya hiç ilgilenmiyor ya da yüzeysel olarak ilgileniyoruz.

Ancak, iki idealden hiçbirinin, birinin uygulanmasının diğerini sınırlanmasına neden olmadan en uç sonuçlara kadar vardırılamayacağını anlamak için, bir yüzyıldan daha fazla zamandır baskın olan bu iki idealizmin yandaşlarını, yani liberalizm ve sosyalizm yandaşlarını bölen büyük tarihi karşıtlığa başvurmaya

gerek yok. Buna en belirgin örnek özgürlük ideali ile düzen ideali arasındaki karşıtlıktır. Düzenin her toplumda ortak bir değer olduğu inkâr edilemez. Zaten onun karşıtı olan "düzensizlik" terimi olumsuz bir görüntü sunmakta, aynı şekilde "özgürlüğün" karşıtı olan "baskı" ve "eşitliğin" karşıtı olan "eşitsizlik" de olumsuz olarak nitelendirilmektedir. Ancak tarihsel ve güncel deneyim göstermiştir ki, totaliter devletin ya da anarşinin uç sınırını yok etmek için iyi bir ortak yaşam, ikisinin arasında bir yerlerde kurulmuş olmalıdır.

Komünizm ve kapitalizm arasındaki güncel/tarihsel çelişkiye kadar uzanmaya gerek yok diyorum yeniden. Çünkü özgürlüğü kısıtlayan eşitlikçi önlemler ve eşitsizliği artıran özgürlükçü önlemler için verilebilecek sonsuz sayıda örnek vardır.

Tüm yurttaşlara trafiği hafifletmek için yalnızca toplu taşım araçlarından yararlanma zorunluluğu getirecek eşitlikçi bir yasa, tercih edilen aracı seçme özgürlüğünü kısıtlayabilir. Başlangıç noktalarını eşit kılmak yolunda gelen talepleri karşılamak için İtalya'da yürürlüğe konulan tek bir orta okul kararı, birkaç okul arasında seçim yapma özgürlüğünü kısıtlamıştır. Nasıl bir aileden gelirlerse gelsinler, bütün çocukların eğitiminin ilk yıllarda zekâ yeteneğinden ziyade el yeteneğini geliştirecek bir işe yönlendirilmesini öngören eşitlikçi talep daha da kısıtlayıcı olur. Bütün yurttaşlarının aynı tür giyinmesini öngören eşitlikçi bir rejim, insanların istedikleri kıyafeti seçme özgürlüklerini kısıtlar. Genelde kamuya uygulanan her türlü yaptırım, özel alandakilerin seçme özgürlüğünü kısıtlar ve zaten buralarda eşitsizlik hüküm sürmektedir. Çünkü varlıklıların özgürlük alanı yoksullarınkinden çok daha geniştir. Özgürlük kaybı yoksuldan çok varlıklıyı etkiler. Çünkü yoksulların taşıma aracı, okul ve giyim tarzını seçme gibi imkânları, alışılageldiği gibi toplumsal bir yaptırım ile değil yoksunlaştırılmış bir küre içindeki ekonomik durum tarafından kısıtlanmıştır.

Eşitliğin hem varlıklının hem de yoksulun özgürlüklerini kısıtlayıcı etki yaptığı doğrudur, ama şu farkla: Varlıklı sahip olduğu özgürlüğü kaybeder, yoksul ise gücül bir özgürlük kaybeder. Örnekler çoğaltılabilir. Herkesin kendi evinde gözlemleyebileceği gibi, yaptırımcı kuralların etkisinden çok âdetlerin değişmesi yüzünden, çocukların bakımına ilişkin eşitlik, erkeğe, en azından aile içinde ve yalnızca ahlaki olsa bile, bir zamanki özgürlüğünü kısıtlayan birtakım zorunluluklar yüklemiştir.

Liberal öğretiye özgü olan ve birtakım istisnalar dışında insanlara eşit ölçüde özgürlük veren aynı tür eşitlikçiliğin temel prensibi, herkesin kendi özgürlüğünü, diğerlerinin özgürlüğüyle uzlaşır hale getirmek için, başkalarının da bu özgürlükten faydalanmasını engellemeyecek biçimde kısıtlamasına dayanır. İnsanın gücünün büyüklüğü ölçüsünde özgür olması şeklinde tanımlanabilen sınırsız (vahşi) özgürlük durumu, Hobbes tarafından betimlenen ve Spinoza tarafından da bir mantık çerçevesine oturtulan doğa şartları, tüm insanlar arasında hayatta kalmak için sürdürülen ve yalnızca doğal özgürlüğü bastırarak veya liberal öğretinin önerdiği gibi onu düzene koyarak içinden çıkılan daimi bir savaş durumudur.

3. Bu arada yapılması gereken bir başka şey, belirsiz ve çift anlamlı olduğu halde, açık bir ifadeymiş gibi kullanılan "eşit özgürlük" ifadesinin anlamını kesinleştirmektir. Belirsizdir çünkü birçok kez gözlemlenmiş olduğu gibi, genel bir özgürlük yoktur, fikir, basın, ticari girişim, toplantı, dernek özgürlükleri gibi tek tek özgürlükler vardır ve zaman zaman bu özgürlüklerden hangisine gönderme yapılmak istendiğini belirlemek gereklidir; çift anlamlıdır çünkü herkesin sahip olduğu özgürlüğün aynısına sahip olmak, yalnızca diğerlerinin sahip olduğu özgürlüklerin tek tek hepsine sahip olmak değil, aynı zamanda bu özgürlüklerin her birinden eşit olarak faydalanma imkânına

sahip olmak anlamına da gelir. Gerçekten de başkalarının yararlandığı bütün özgürlüklerden soyut olarak yararlanmak başka, her bir özgürlükten tıpkı başkaları gibi yararlanmak başka şeydir. Bu farklılık göz önüne alınması gereken bir farklılıktır, çünkü liberal öğreti, esas yönelimiyle birincisini doğrular, ama liberal uygulama, kısıtlayıcı eşitlikçi önlemlere başvurmadıkça ve böylece genel esası düzeltmedikçe ikincisini temin edemez.

Bütün bu söylediklerimle eşitlikçi bir önlemin özgürlüğü kısıtlayıcı olduğunu söylemek istemiyorum. Erkeklerin oy verme hakkının kadınlara da verilmesi, erkeklerin oy verme özgürlüğünü kısıtlamamıştır. Yalnızca belli bir hükümeti desteklemenin artık yalnızca onlara ait olmaması bağlamında güçlerini kısıtlamış olabilir, ama oy hakları sınırlanmamıştır. Aynı şekilde kişisel hakların göçmenlere de tanınması, yurttaşların kişisel haklarını kısıtlayamaz. Şimdiye kadar sergilediğimiz durumlarda eşitlik elde etmek için zorunluluk yükleyen bir kural gereklidir ve böyle olduğunda da özgürlüğü kısıtlar. Diğer durumlarda, sahip olmayanlara haklarını verecek bir kural yeterlidir.

Son olarak, genellikle yapılmayan basit bir gözlemi gerçekleştirmek gerekir: İki özgürlük ve eşitlik kavramı simetrik değildir. Özgürlük kişinin bir statüsüyken, eşitlik iki veya daha fazla kurum arasındaki ilişkiyi gösterir. "X hürdür" cümlesinin anlam yüklü olmasına karşın "x eşittir" cümlesi bütünüyle anlamsızdır. Orwell'in "herkes eşittir, ama bazıları diğerlerinden daha eşittir," şeklindeki ünlü deyişi alaycı değil, aksine mükemmel bir şekilde anlaşılır bir deyiştir. Hegel'in dediği gibi, tek bir kişinin hür olduğu ve diğer herkesin hizmetli olduğu türden bir rejim, yani despotizm vardır diye belirtmek anlamlıdır, oysa içinde tek bir kişinin eşit olduğu bir toplum vardır demenin anlamı yoktur. Bu da özgürlüğün yalnızca bir toplumsal nimet olan eşitlikten farklı bir şekilde, neden bireysel bir nimet olarak kabul edilebileceğini ve özgürlükteki eşitliğin, diğer dengeleme formlarını

talep ederek, özgürlükteki eşitlikle çatışabilecek fırsat ve gelir eşitliği gibi diğer eşitlik şekillerinin istenebilir olmasını neden engellemediğini açıklayabilir.

4. Eşitlik ve özgürlük ve de onların arasındaki ilintinin iki yüksek değeri üzerine bu kısa görüşler, solu ve sağı eşitlik ve eşitsizlik ölçütü düzeyinde tanımlama önerisini belirlemek için gerekli kabul ettiğim son adımı teşkil ediyorlar.[1]

1) Burada solu tanımlamak için yapılan çeşitli girişimler arasında Peter Glotz'un yararlı çalışmasını hatırlıyorum: *Vorreiterna sinistra colmuso più duro*, 'l'Unità', 30 Kasım 1992. *Die Linke nach dem Sieg des Westens* (Deutsche Verlag Anstalt, Stuttgart, 1992) adlı kitabına gönderme yaparak şöyle yazıyor: "Solu, piyasa mantığının kısıtlanmasına çalışan bir güç olarak veya daha temkinli bir şekilde, piyasa ekonomisi ile uzlaşır bir akılcılık arayışı; sosyal sorun için duyarlılık, yani sosyal devlete ve birtakım sosyal kurumlara destek; yeni özgürlük haklarında zamanın konum değişikliği; kadınların eşitliği; yaşamın ve doğanın korunması; milliyetçiliğe karşı mücadele olarak belirledim."

Elias Diaz (*Derechas y izquierdas*, 'El Sol', [Madrid], 26 Nisan 1991)" sermayeden çok işe dayalı, orantılı paylaşıma sahip ekonomik politikalara doğru daha büyük bir eğilimi; özel ve bireyselden çok kamusal ve ortak olan şeylere yönelik organizasyonlara daha fazla önem verilmesini; ortaklık ve işbirliği değerlerinin kıyas ve rekabet değerlerine göre önceliğini; yeni sosyal hareketlere ve onların barışçı, çevreci, feminist taleplerine karşı daha büyük bir dikkati; insan haklarının, özellikle dışlanmış kişiler, yaşlılar, çocuklara vb. ilişkin olarak uygulanmasına gösterilecek özeni; sağlık, okul, barınma gibi temel ihtiyaçların herkese yönelik olmasının önceliği hakkında gösterilecek ısrarı; yoksul, bağımlı ve geri kalmış bölgeler için daha büyük bir duyarlılık ve uluslararası dostluğu; hem çoğunlukçu ve demokratik politik kararları almak için hem de karizmatik ve/veya geleneksel yapıdaki dinsel kurum fetvalarıyla veya yetke tartışmalarıyla dayatılmayacak bir dönüşümü ve eleştirel etikleri gerçekleştirmek için hür irade ve mantıklı tartışma özerkliğini" solun kimlik belirtileri olarak kabul ediyor.

Giorgio Ruffolo'nun *Il fischio di Algarotti e la sinistra congelata* ('MicroMega', 1992, 1, s. 119-45) adlı makalesine dikkat çekmek isterim. Sol partinin, Mesihçi iletiyi terk edip prensipleri olmayan bir politik eylem içine kaymasını adil bir şekilde gözlemliyor. Sol donmuştur ama kendisinin de kaynaklanmış olduğu, her zaman güncel olan ideal unsurları tanıdığı sürece ölü değildir. Bir sonraki makalesinde de eşitlik kavramının yalnızca ekonomik şartlarla kısıtlı olamayacağını, ama kültürel yaklaşım gibi diğer değerlere doğru da yayılması gerektiğini belirtiyor. Bizi "biraz daha az farklı, biraz daha fazla mutlu" kılacak bir sol istiyor (*Sinistra è bello*, 'L'Unità', 24 Ekim 1994).

Son olarak, Claus Offe, "politik hayaletin sağa belirgin bir şekilde kayışını" bildirmek için Sovyet Sistemi'nin yıkılışını fırsat biliyor. Sosyalizmin sonunun bir arz-talep eksikliğinden ileri gelebileceğini belirtip Avrupa'nın karşı karşıya bulunduğu meydan okumaların öneminin "gelecekte de politik ruhların sağ ve sol diye ikiye

Eşitlikçi ve eşitsizlikçi öğreti ve hareketlerin kaynağını oluşturan eşitlik-eşitsizlik ikilisinin yanına, şu ana kadar üzerinde durmadığım, tarihsel olarak daha önemsiz olmayan bir başka ikiliyi de eklemek gerekir: Özgürlük-yetke. Bu ikiliden de özgürlükçü ve yetkeci hareket ve öğretiler doğar. Sağ ve solu tanımlamak söz konusu olduğunda, bu ikililer arasındaki ayrım daha belirgindir, çünkü sağı, sola göre tanımlamak için en çok kullanılan yollardan biri eşitlikçi solun karşısına özgürlükçü sağı koymaktır. Daha eşitlikçi öğreti ve hareketlerin ve daha özgürlükçü öğreti ve hareketlerin varlığını kabul etmekte hiçbir zorluk çekmiyorum, ama bu ayrımın sağı soldan ayırmaya yaradığını kabul etmekte güçlük çekiyorum. Hem sağda hem de solda özgürlükçü öğreti ve hareketler oldu ve hâlâ da var. Demokratik hükümetlerin, yani kişisel, uygar, politik hakları tanıyan ve koruyan hükümetlerin temelinde yer alan prensip ve kurallarda geçerliliğe kavuşmuş özgürlük idealine verilen büyük ya da küçük değer, sağ ve sol konumda, ikinci bölümde tanımlanmış olan ılımlı kanat ve aşırı kanat arasındaki ayrıma izin verir. Hem devrimci hem de devrim karşıtı hareketler, toplumun radikal değişiminin küresel tasarısının, yetkeci rejimleri yeniden yapılandırma yoluna gidilmeden uygulanamayacağı konusunda hemfikirler.[2]

ayrılmalarına sebep olacağı"nı vurguluyor. (Kasım 1992'de Goethe Institut-Torino'da gerçekleştirilen, 'l'Unità'da 19 Kasım 1992'de, *Dopo l'89 sinistra tra miseria e speranza* başlığıyla yayınlanan *Marxismo e Liberalismo alla soglia del Terzo Millennio* adlı seminerdeki bildirisinin özetinden).

2) İlk baskıdaki metinde özgürlük ölçütünün "politik evreni amaçlara göre değil, daha ziyade amaçlara ulaşmak için kullanılan araç ve yöntemlere göre bölmeye yaradığını" yazıyordum. Özellikle de "demokratik yöntemin kabul ya da reddine" işaret ediyordum (s. 80). E. Severino (*La libertà è un fine. L'uguaglianza no*, 'Corriere della Sera', 9 Haziran 1994)'te şöyle bir gözlem yapmış: "Araç kaçınılmaz bir biçimde amaca bağlı. Eğer amaç eşitlik ise, özgürlük araç olarak eşitliğe bağımlı. Araçlar genelde tahrip edilebilir ve değiştirilebilir. Ve özgürlüğün de tahrip edilebilir ve değiştirilebilir bir araç olmadığını göstermek öyle kolay bir şey değil." Gözlem direşkendir. Özgürlükçüler ve yetkeciler arasındaki fark, özgürlüğün değer olarak farklı değerlendirilmesi üzerine kurulu olan demokratik yöntemin farklı değerlendirilmesinde yatıyor.

Eğer sağı soldan ayırt etme ölçütünün eşitlik fikrine göre farklı bir değerlendirme olduğu ve hem sağda hem de solda ılımlı kanatı aşırı kanattan ayırma ölçütünün de özgürlüğe göre farklı bir değerlendirme olduğunu söylemek olasıysa, politik öğreti ve hareketlerin yer aldığı tablo aşağıdaki dört bölüme ayrılabilir:

a) Aşırı solda eşitlikçi ve yetkeci hareketler bir arada bulunurlar, bunun uygulanabilir soyut bir kategori haline gelebilecek ve aslında farklı tarihsel durum ve dönemlerde uygulanan en önemli tarihsel örneği de Jacobinciliktir;
b) bugün "liberal sosyalizm" olarak adlandırabileceğimiz, aynı anda eşitlikçi ve özgürlükçü öğreti ve hareketlerin farklı politik faaliyetlerinin de tüm sosyal demokrat partileri içerecek şekilde merkezi sol'da yer alması;
c) demokratik metodlara bağlılıklarıyla tepkici sağlardan ayrılan, ama eşitlik idealine göre, yargıcın kanunları tarafsız bir şekilde uygulama görevini içeren, yasalar önündeki eşitlikle ve benim asgari eşitlikçilik diye adlandırdığım eşitlikçiliği tanımlayan eşit özgürlükle yetinen muhafazakâr partilerin yer aldığı özgürlükçü ve aynı anda eşitsizlikçi öğreti ve hareketlerin bulunduğu merkezi sağ;
d) nazizm ve faşizm gibi iyi bilinen tarihsel örneklerinin belirtilmesini yüzeysel bulduğum anti-liberal ve anti-eşitlikçi öğreti ve hareketlerin bulunduğu aşırı sağ.

Gerçeğin yalnızca iki ölçüt aracılığıyla oluşturulan bu şemadan daha içerikli olduğu açıktır, ama söz konusu olan, bence, birlikte olduklarında sağ ve sol arasındaki sorgulanan ayrımı gözeten ve aynı zamanda solda komünizm ve demokratik sosyalizm, sağda da faşizm ve muhafazakârlık gibi homojen olmayan öğreti ve hareketlerin sağcı ve solcu olarak kabul edilmesi yolundaki aşırı amaca cevap veren iki ölçüttür. Bu, aynı zamanda, homojen olmadıkları halde nasıl olup da istisnai kriz zamanlarında gücül olarak müttefik olabildiklerini de açıklamaktadır.

VIII
Kutup Yıldızı

1. Eşitlikçi bir politika, erkekler ile kadınlar arasındaki eşitliği kısıtlayan engelleri (Anayasamızın daha önce de sözünü ettiğim üçüncü maddesi) kaldırma eğilimi ile tanımlanır. Solun belirleyici karakterinin eşitlikçilik olduğunu ileri süren ve buraya kadar savunduğumuz savın tarihsel kanıtlarından en inandırıcı olanı, tarihi solun hem sosyalistlere hem de komünistlere ait olan başlıca temalarından birinin, yani yalnızca geçen yüzyılda değil, ilk çağlardan beri var olan, insanların eşitliğine en büyük engellerden birini teşkil eden bireysel mülkiyetin, o "korkunç hak"kın yer değiştirmesinden çıkartılabilir.[1]

1) Bu ifade Cesare Beccaria'nın, *Dei delitti e delle pene* adlı tanınmış kitabının, hırsızlık suçundan söz eden paragrafında (yirmiikinci) yer alır. Buna göre bu suç "mülkiyet hakkının (korkunç ve belki de gerekli olmayan hak) çıplak bir varlıktan başka bir şey katmadığı mutsuz insanların suçu" olarak yorumlanmaktadır. "Korkunç hak, S. Rodotà'nın bir eserinin adıdır; Il Mulino, Bologna, 1990.

Bu savın doğru ya da yanlış olduğu tartışmaya açıktır, ama eşitlikçi bir arzudan doğan ütopik toplum tanımlarının, kolektivist bir toplumu belirleyip betimlediği bilinen bir şeydir; Jean-Jacques Rousseau da insanlar arasındaki eşitsizliğin kökenlerini araştırırken çiftliğinin etrafını çeviren ilk adamın söylediği "bu bana ait!" cümlesini ortaya çıkarmıştır; Eşitler Antlaşması'na (Congiura degli Eguali) hayatveren hareket Rousseau'dan ilham almıştır ve bu antlaşma her türlü bireysel mülkiyet şekline acımasızca karşıdır; geçen yüzyılda oluşturulmaya çalışılan ve solun da sık sık kendini özdeşleştirdiği her "eşitler toplumu" bireysel mülkiyeti yıkılması gereken adaletsiz bir kurum olarak kabul eder; Marksist kalıptan çıkan tüm partiler eşitlikçi ve kolektivisttirler; çarların toprağında zafer kazanan devrimin ilk tedbirlerinden biri, bireysel toprak ve iş mülkiyetini ortadan kaldırmak olmuştur; sosyalizmin tarihi ve eleştirisine ilişkin iki temel eser, Vilfredo Pareto'nun *Les systèmes socialistes* ve Ludwig von Mises'in *Socialism* adlı eserleridir: İlki eleştirel bir inceleme, ikincisi ise kolektivizmin kimi biçimlerinin bir çözümlemesi ve ekonomik eleştirisidir. Bireysel mülkiyetin ortadan kaldırılması ve üretim araçlarının kolektifleştirilmesi adına verilen mücadele, sol açısından her zaman eşitlik için, eşit bir toplumun oluşturulmasındaki engelleri kaldırmak için verilen bir mücadele olmuştur. Uzun bir süre sosyalist partilerin ekonomi politikasını belirleyen millileştirme politikası bile, eşitliği artırma gibi olumlu bir anlamda olmasa da eşitsizlik kaynağını küçültmek gibi olumsuz bir anlamda eşitlikçi bir ideal adına yürütülmüştür.

Bireysel mülkiyetten ayrı düşünülemeyen direşken hakkın ortaya koyup vurguladığı zengin ve yoksul ayrımının eşitsizliğin başlıca nedeni olması, kadınlar ve erkekler arasındaki, el işi ile zekâ işi arasındaki ve toplumun üst ve alt tabakaları arasındaki ayrımlar gibi, başka ayrımların da var olduğu gerçeğini bir yana itemez.

2. İdealin gerçekleştirilmeye çalışıldığı durumlardaki olumsuz etkilerin hangileri ve ne sayıda olduğunu kabul etmekte zorluk çekmiyorum. Kısa süre önce buna ilişkin olarak, büyük bir eşitlikçi ütopya olan ve yüzyıllardır övülen komünist ütopyanın, onu uygulamak için yapılan ilk tarihsel girişimde altüst olduğunun saptanmasının ardından, "altüst olan ütopyadan[2] söz ettim. Filozoflar tarafından betimlenen ideal şehirlerin hiçbiri asla pratiğe dönüştürülebilecek bir model olarak sunulmadı. Platon, dostları ve yandaşlarıyla birlikte söz etmiş olduğu ideal cumhuriyetin hiçbir yerde mevcut olmamaya mahkûm olduğunu biliyordu, bu ancak, Glaucone'nin Sokrates'e söylediği gibi "bizim (onların) konuşmalarımızda" gerçekti. Ve de bir eşitlikçi ütopya, "konuşmalar"dan "şeylere" geçerek ilk kez tarihte yer aldığında tamamen tersine dönüştü.

Ama bu dünyanın insanları ve toplumları arasındaki eşitsizlik sorununun tüm ağırlık ve dayanılmazlığı ile kaldığını da ekliyordum. Kendilerini tatmin olmuş kabul edenler için de yıldırıcı tehlikesiyle kalmış olduğunu söylememek olur mu? Aksine, sorunun boyutlarının Üçüncü ve Dördüncü dünyada, Latouche'un "kazazedelerin gezegeni" olarak adlandırdığı dünyada, ölçüsüz ve dramatik bir şekilde sürekli genişlediğinin gitgide bilincine varıyoruz. Tarihsel komünizm iflas etti. Ama onun ortaya çıkarttığı başkaldırı kaldı. Kendimizi teselli etmek için dünyanın bu kısmında üçte ikilerin toplumuna hayat verdiğimizi

2) 9 Haziran 1989 tarihli 'La Stampa'da çıkan *L'utopia capovolta* başlıklı bir makalede ve 'La Stampa', 'Terza Pagina' dizisinden Torino 1990, s. 127-30, *L'utopia capovolta* kitapçığında Thomas Nagel şöyle yazıyor: "Komünizm Avrupa'da iflas etti [...] Bu tarihi anda, komünizmin kendi varlığını, büyük suç ve ekonomik yıkımlara neden olan bir eşitlik idealine borçlu olduğunu hatırlamaya değer. Bu ideali gerçekleştirmek için demokratik toplumlar bir çalışma tarzı bulamadılar: Bu, batının eski demokrasisi için bir sorun teşkil eder," Nagel, *Eşitliğin çatışkıları*, s. 14. Bu ifade aşağıdaki saptamaya dayanmaktadır: "Demokratik kapitalizm ve yetkecikomünizmin arasında karşıtlaşmaya neden olan sorunlar, ne ileri dünyada ne de dünyanın genelinde komünizmin tamamen yıkılmasıyla çözümlenebilmiştir" (*a.g.e*).

söylesek de, üçte ikilerin, hatta beşte dörtlerin veya onda dokuzların toplumunun dünyanın diğer kısmını oluşturduğu ülkelerin büyük çoğunluğu karşısında gözlerimizi kapatamayız.

Bu gerçek karşısında, eşitlik idealini hep baktığı ve bakmakta olduğu kutup yıldızının oluşturduğu sağ ve sol ayrımı çok nettir. Solun yolunu yalnızca tamamlamamakla kalmayıp onu henüz başlatmış olduğunun bilincine varmak için, bakışlarımızı, geçen yüzyılda solun doğmuş olduğu koşullardaki toplumsal sorundan uluslararası toplumsal soruna çevirmek yeter.[3]

3. Bitirirken burada ileri sürülen sava kişisel bir tanıklığımı ekleyebilirim. Kendimi hep bir solcu olarak kabul ettim ve sürekli kendiyle ters düşen "sol" terimine her zaman ve şimdi bile hep olumlu bir anlam verdim ve bugün yeniden çok geniş bir şekilde değerlendirilen "sağ" terimine de olumsuz bir anlam yükledim. Yaşamımın bazı dönemlerinde politikaya ilgi duymamın ya da diğer bir deyişle politika ile uğraşma gereğini hissetmemin temel nedeni, zenginler ile yoksullar arasında, toplumsal ölçekte alttakiler ile üsttekiler arasında ve ekonomik-politik-ideolojik alanlarda diğerlerinin tavrını belirleme yetkisine sahip olanlar ile bu yetkiden yoksun olanlar arasındaki dengesiz, haksız, orantısız ve büyük eşitsizliklerin sunduğu görüntü karşısında duyduğum rahatsızlık oldu. Benim gibi, sınıf farklılıklarının daha belirgin olduğu bir burjuva ailesinde doğup eğitilmiş biri tarafından, ahlaki bilinç ve olayların trajik oluşumu ile birlikte gittikçe daha da gelişen bir bilinçlilikle yaşanan eşitsizlikler bunlar. Bu farklılıklar, biz şehirden gelenlerin köylülerin çocukları ile oynadığımız uzun tatillerde özellikle belirgin oluyordu. Gerçeği söylemek gerekirse onlarla aramızda mükemmel bir arkadaşlık

3) Eğersolun evrensel ödev sorunu kapsama-dışlama karşıtlığı açısından incelenirse, sol, eğilim olarak kapsayıcı, sağ ise dışlayıcıdır. Buna ilişkin olarak bkz. G. Zincone, *L'estensione della cittadinanza, Le idee della sinistra*, Editori Riuniti, Roma, 1993, s. 75-84; *a.g.y., La sindrome americana e la sinistra europea*, 'MicroMega', 1993, 3, s. 156-68.

vardı ve sınıf farklılıkları kesinlikle belli değildi. Ama yine de bizim evlerimizle onların evleri, yemeklerimizle onların yemekleri ve kıyafetlerimiz arasındaki farklılıklar (yazın yalınayak gezerlerdi) gözürnüzden kaçmazdı. Her yıl tatile gidince oyun arkadaşlarımızdan birinin kışın tüberkülozdan öldüğünü öğreniyorduk. Oysa şehirdeki okul arkadaşlarımdan birinin bile hastalık nedeniyle öldüğünü hatırlamıyorum.

O yıllar faşizm yıllarıydı ve o yılların resmi politik dergisi bizzat Mussolini tarafından kurulmuş olan "Gerarchia" adlı dergiydi. Halkçı değil ama popülist olan faşizm, her tür hür politik mücadeleyi bastırarak ülkeyi katı bir disipline sokmuştu: Hür seçimlere katılma hakkını çoktan elde etmiş olan bir yurttaşlar topluluğu, şakşakçı bir kalabalık, aynı üniforma içinde hizmetkarlıkta da eşit (acaba memnunlar mı?) bir bağımlılar topluluğu haline indirgenmişti. Irkçı kanunların onaylanması ile bizim kuşak kendini, olgunluk yıllarında, içimizde silinmez izler bırakan korkunç bir ayrımcılık skandalının karşısında bulmuştu.

Eşitlikçi bir toplum hayalinin, ahlaki olarak çok ciddi ve entelektüel olarak yetenekli birçok gencin komünizme sapmasına neden olması bu zamana rastlar. Biliyorum ki, yıllar sonra bugün faşizm hakkındaki yargı tarihçi taraf sızlığıyla verilmelidir. Ancak burada ben bir tarihçi olarak konuşmuyorum, yalnızca, büyük oranda rejime tepki olarak, özgürlük, eşitlik ve kardeşlik ideallerinin ve Fransız Devrimi'nin o vakitler aşağılayıcı bir şekilde adlandırdığı "ridondanti blagues"lerin oluşturmuş olduğu politik eğitimimin kişisel bir tanıklığını öne çıkarmak için konuşuyorum.[4]

4) Eşitlikçi ideal karşıtı görüşe dair güncel bir tanıklık, bir sağ dergi olan 'L'Italia Settimanale'de okunabilir (23 Aralık 1992). R. Gervaso'nun makalesinin temel konusu (*Abbasso l'uguaglianza*, s. 36-7) benim daha önce gönderme yaptığım, insanlarda onları ayıran şeylerden çok onları birleştiren şeyleri bir araya toplamaktan ibaret olan tartışmadır: "Hoşa gitsin gitmesin, hiçbir insan bir diğerine eşit değildir ve iyi ya da kötü olan nokta ise (bakış açısına bağlı) hiç kimsenin eşit olmak istememesi."

4. Baştan beri belirttiğim gibi, her türlü değer yargısını askıya alıyorum. Amacım konum almak değil, hep çok canlı olan bir tartışmaya ilişkin fikir belirtmekti. Zaten eşitlik aynı seviyeye getirme gibi olumsuz bir şekilde yorumlanabiliyorsa, eşitsizlik de olumlu olarak her bireyin indirgenemez tekilliğinin tanınması olarak yorumlanabilir.[5] Büyük bir tutku tarafından ateşlenmeyen hiçbir ideal yoktur.

Tüm insanların diğerlerinin karşısındaki ve her şeyden önce kendi kendilerinin karşısındaki seçimlerini haklı çıkartmak için olumlu ve olumsuz tartışmalar üreten mantık ya da daha doğrusu muhakeme daha sonra gelir. Bu yüzden büyük idealler zamana ve koşulların değişimine direnirler ve uzlaştırıcı mantığa rağmen birbirlerine dönüşmezler.

Değişken değildirler, ama mutlak da değildirler, iyi bir demokrat onları en azından böyle yorumlamalıdır (ve bir kez daha aşırı ve ılımlı arasındaki farka değiniyorum). Vazgeçemeyeceğim kişisel tercihlerimi genel hak ve haksızlık ölçütüne yüceltmeyi hiçbir zaman istemedim. Benim kuşağımın ustalarından ve benim için hep yol gösterici olmuş olan Luigi Einaudi'nin *Discorso elementare sulle somiglianze e dissomiglianze fra Liberalismo e socialismo* adlı yazısından aldığım dersi hiç unutmam. Bu yazıda, büyük bir incelikle liberal insan ve sosyalist insanın ana hatlarını belirledikten sonra (hangi taraftan olduğunu belirtmeye gerek

5) Liberal bir yazarın büyük bir inançla ve skandal yaratmayacağını bilerek, liberalizmin eşitlik karşıtı olduğunu ve bunun tam aksine aynı zamanda gelir ve zenginlik eşitsizliğine karşı hoşgörülü olduğunu yazması beni şaşırtmıyor. Liberaller eşitsizliği kendi içinde bir dert olarak değil, hoş görülemeyecek bir toplumsal dert olarak nitelendirdiler hep. Çünkü onu üretici bir ekonominin yan etkisi olarak kabul ediyorlar. S. Holmes, *Il liberalismo è utopismo*, 'MicroMega", 1994, 1,s. 41. Bu sözlerle Holmes, eşitsizliklerin yalnızca giderilemez olmadıkları, aynı zamanda avantajlı da oldukları, dolayısıyla da onları yok etme girişimlerinin boşolduğu yolunda en azından bir görüş açısı bulunduğunu bize daha iyi anlatıyor. Ancak şöyle yazan Matthew Arnolt ile de çelişiyor: "Eşitsizlik üzerine kurulu bir sistem doğaya aykırıdır ve zamanla yıkılmaya mahkûmdur." R. H. Tawney, *Equality* (1938), İtalyanca çevirisi. A.g.y, *Opere*, F. Ferrarotti'nin derlemesiyle, Utet, Torino, 1975, s. 539-41.

duymuyordu), "her iki akımın da saygıya değer olduğunu" ve "iki insanın karşıt olsalar bile düşman olmadıklarını, çünkü her ikisinin de başkalarının görüşüne saygı gösterdiklerini ve kendi prensiplerini hayata geçirmekte bir sınırın olduğunu bildiklerini," yazıyordu. Ve şöyle sonuçlandırıyordu: "Mümkün olan en iyi noktaya zorlama, totaliter tiran barışıyla varılmaz; herkese zarar vermeksizin hiçbiri yok edilemeyen iki ideal arasındaki sürekli mücadeleye ulaşılır".[6] Geçen yüzyılda Tocqueville'in gözlemlemiş olduğu gibi hep daha büyük bir eşitliğe doğru itilme karşı konulmazdır. Bugün insanların zenginler ve yoksullar, alttakiler ve üsttekiler, idare edenler ve edilenler diye sınıflandığı şu ya da bu ayrımın her aşılışı medeniyetsizlik sürecinin gerekli olmayan, ama mümkün olan bir adımını temsil eder. Eşitsizliğin üç kaynağı hiçbir zaman bizim devrimizdeki kadar tartışma konusu edilmemiştir: Sınıf, ırk ve cinsiyet. Kadınların, önce ailede sonra da politik ve sivil toplumda erkeklerle kademeli olarak eşit duruma gelmesi, insanların eşitliğe doğru durdurulamaz ilerleyişindeki en belirgin işaretlerden biridir.[7]

Ya hayvanlara ilişkin yeni tavra ne demeli? Avın meşruluğu, canlıların araştırma aracı olarak kullanılmasındaki sınırlar, sürekli azalan hayvan türlerinin korunması, vejeteryanlık,

6) L. Einaudi, *Yararsız öngörüler*, Dispensa quarta, Einaudi, Torino, 1957, s. 218,237,241.

7) Son zamanlara ait iki gözlem: "Sınıf bilincine sahip ve dolayısıyla tarihe mal olmuş bir işçi sınıfı ile köylü isyanlarından başka bir şey gerçekleştiremeyen daha alt tabaka [...] arasındaki büyük çelişki bizi güldürüyor, çünkü işçi sınıfının tam olarak nerede olduğunu bilmiyoruz, ama tüm üçüncü Dünya'daki daha alt tabakanın tarihin kapılarını zorlamakta olduğunu biliyoruz ve hoşumuza gitsin gitmesin, bilinçli olarak ya da değil, bu çelişki büyük bir biyolojik baskı konusu olma yolunda." (U. Eco, *L'algoritmo della storia*, 'L'Unità', 22 Eylül 1992); "Solda olmak Metropolün toprak altında olmak anlamına geliyor. İçimde sosyal adaletsizliği, dünyanın kuzey ve güneyi arasındaki dengeyigörenbir şeyler var. Somali'de, Yugoslavya'da, Amazonlar'da olan şeyler benim sorunum. Sol tarafta olmak, bunun yerel bir sorun olmadığını söylüyor bana. İyi idare sorunu değil bu. Tüm gezegenin küresel ve ekolojik kurtulma sorunu. Ve bunu göğüslemek için solda bu tür tavırları benimseme kapasitesine sahip bir liderlik gerekli" (E. Bencivenga, *Sto con gli altri*, 'L'Unità', 16 Kasım 1992).

insanların sınırını aşan bir eşitlik prensibinin, hayvanların biz insanlarla, en azından acı çekme kapasitesi bakımından eşit olduğu bilinci üzerine kurulmuş bir yayılışın belirtisi değilse nedir?

Bu büyük tarihsel hareketin anlamını algılamak için başlarımızı birazcık günlük işlerden kaldırıp daha uzak ve yükseklere bakmamız gerekli.[8]

8) Bunları uzun süredir savunuyorum. Ve yaşamım izin verirse bu da son değil. Eskiler tekrarlanıyor. Burada iki gözleme yer veriyorum. Bunlar farklı yerlerden gelen, ama her ikisi de sağ-sol ikilisine muhalif iki yazar. *Sol solda mı?* başlıklı bir makalede ('A sinistra, Laboratoria per l'alternativa sociale e politica, 1 Şubat 1991), Costanzo Preve, soldaki insanlarda komünizmin yıkılışıyla ortaya çıkmış olan altüst olma durumunu pis bir böceğe dönüşmüş olarak uyanan Kafka'nın kahramanı ile karşılaştırıyor. İkilinin bütün değerlerini reddediyor ve başından beri savunduğum bütün ayrımların işe yaramaz olduğunu ileri sürüyor. "Nuova Antologia", 126, fasikül 2177, Ocak-Mart, 1991. L'*idea democratica dopo i sommovimenti dell*'Est'deki bir söyleşide G. Torlontano'nun Berlin Duvarı'nın yıkılışından sonra solun ne anlama geldiği sorusuna, Gianni Baget Bozzo "artık hiçbir anlamı yok" deyip ekliyor: "Komünistlerin bir kurtarma salma tutunur gibi Bobbio'nun sözlerine yapıştığını gördüm." Şöyle devam ediyor: "İnanıyorum ki –sol– belirsiz bir sözcük ve en fazla bir politik yönelme anlamına sahip olabilir, kültürel bir anlama değil. Eğer Bobbio ve Dahrendorf –kendilerini solcu olarak kabul etmeyip– sol kuramcı olsalardı, solun kuramsal olarak varlığını bitirdiği de söylenebilirdi." Şöyle bitiriyor sözlerini: "Sağ ve sol, zaman zaman demokratik hıristiyan, liberal sol, vb. gibi taktik yerleşimleri belirtmek için birlikte kullanılabilirler" (s. 7).

Ekler

I
Fukuyama;
Tarihin Motoru ve Amacı

İtalyan solunun politik bir tasarısı var mı yoksa bir tasarı oluşturmaya çalışmalı mı sorusunu sormadan önce, solun hâlâ mevcut olduğuna ya da sol kelimesinin hâlâ bir anlamı olduğuna ikna olunmalıdır. Artık hiçbir şey anlaşılmamaktadır. "Ne sağ ne sol" söyleminden "sağın ve solun da ötesi" söylemine geçtik.[1] Ayrımın hiç var olmadığı veya bir zaman var olduysa da şimdi

1) Anthony Giddens'i kastetmekteyim, *Oltre la destra e sinistra* (Sağın ve solun ötesinde), Il Mulino, Bologna, 1997, s. 309. Orijinal basım, *Beyond Left and Right. The future of Radical Politics*, Polity Press, Cambridge, 1994 ('*Third Way*'de benim kitabımla ilgileniyor. *The Renewal of Social Democracy*, Polity Press, Cambridge, 1997, s. 37-41). *Oltre la destra e sinistra: Le nuove vie del radicalismo politico* (Sağ ve solun ötesinde: Politik köktenciliğin yeni patikaları)'nda yazar konuya geri döner; Campi ve Santambrogio, *Sağ/Sol. Politik bir ikiye bölünmenin tarihi ve fenomenolojisi*, s. 22-44'te söz edildi. Ayrıca bkz. Maurice A. Finocchiaro, *Beyond right and left. Democratic elitism in Mosca and Gramcsi*, Yale University Press, New Haven – Londra, 1999, XI-s. 302 (s. 217-21'de benim kitabımı çözümleyip eleştirmekte).

var olmadığı nasıl söylenebilir? Sağ rejimler olarak kabul edilen faşist rejimlerin yıkılmasından sonra sol o kadar şişirildi ki artık yalnızca sol var diye seviniliyordu (veya duruma göre kimileri de üzülüyordu). Bugünün etkili cümlesi ile sol "tarihin sonu" idi denilebilir. Solun ideallerinin sona ermesinin tarihi delili olarak görülen komünist sistemin çöküşünden sonra, kimileri, ortadan kaybolanın sol olduğu ve "tarihin sonunun", rahatlıkla, şimdiye kadar genel olarak sağın karakteristikleri olarak kabul edilen ideallerin zaferi şeklinde tanımlanabilir olduğu fikrini destekleyerek konuşmaktadır.

Eğer, bizimki gibi politik bir tartışmada değil de tarih felsefesi tartışmasında yer alması gereken bu mutlakçı çelişkilerden uzaklaşmak istiyorsak, "sağ ile sol arasındaki klasik ayrımın var olmak için hâlâ bir nedeni vardır" ve "ayrımı yeniden önermek anlamlıdır" kanısından hareket etmek gerekmektedir. Yeni ve eski karşıt fikir beyanlarına rağmen, konuşulan politik dilde "sağ" ve "sol" kelimelerini sanki hâlâ bir şey ifade ediyorlarmış gibi kullanmaya devam ettiğimiz andan itibaren tersini iddia etmek zor görünmektedir. Ama yine de açıktır ki, bu terimleri kullanırken birbirimizi anlamaya devam ediyorsak en azından bir anlam ifade ediyorlar demektir. Bir örnek vermek istiyorum: Solun, sağın politikasını güttüğünün onaylanması bunu söyleyen kişiye göre memnuniyet veya acı veren genel bir gözlem haline gelmiştir. Eğer "sağ" ve "sol" boş ve gereksiz iki kelime haline gelseydi bu gözlemin bir anlamı olmazdı.

Kitabım "Sağ ve Sol"da yazdığım ve halka açık katılımlarda, yazılı eserlerde ve özel toplantılarda bilmem kaç kez tekrarlama imkânı bulduğum gibi, solun sağdan ayırt edilmesini sağlayan öğe, benim her zaman "eşitlik *ethos*u" diye nitelendirdiğim o ideal, bir başka deyişle o soluk veya arzudur. Solu sağdan ayırt etmeye yarayan bu karakter saptamayı ben icat etmedim. Kitabımda, önceki yazılanları çözümleyerek ve açıklayarak uzun

bir düşünce geleneğini kaydetmekle yetindim. Sol fikirleri savunan ve geliştiren diğer yazıları açıklarken ve çözümlerken fikir değiştirmek için bir nedenim yoktu. Yazarlarımızdan biri olan Michael Walzer'in "Reset"in son sayısında yayınlanan bir söyleşisinin sonuna doğru "hiyerarşi ve eşitsizlikler yaratmak toplumun sabit bir eğilimidir" gözlemini yaptıktan sonra "işte bu sol için bir meydan okumadır" gözlemini neden yaptığına değinmekle yetiniyorum. Çok kesindir: Solun görevi toplum tarafından sürekli olarak üretilen eşitsizlik ve yetkeciliğin yeni biçimlerine karşı koymak onları ve periyodik olarak düzeltmektir ve sol bunun için vardır.

Solun sağa göre ayırıcı işareti olarak eşitlik prensibinin aramızda yaşamaya devam ettiğinin en yeni ve etkin yeniden onanışı, benim de yeniden ele aldığım ve geliştirdiğim argümanlarla birlikte Nadia Urbinati tarafından aynı gazetede yorumlanan, hocası Kojève'den sonra "tarihin sonu" mitini yeniden keşfeden talihli Francis Fukuyama ile şu anda yanıtlamakta olduğum soruları soran derginin direktörü olarak yaptığın söyleşidir.

Söyleşinin ana konusu, komünizmin yıkılışının, sol hareketler ve özellikle uluslararası komünizm tarafından yapılan, insanlar arasındaki eşitsizliğin ana nedeni olarak mahkûm edilen özel mülkiyetin ortadan kaldırılmasını insanlık tarihinin amacı ve tarihi gelişmenin yanılmaz işareti olarak görmek gibi yıkıcı bir hatanın nihai işareti olduğuna yönelik inancın açıkça ifade edilmesidir. Yeni tarihin peygamberi için durum bunun tersi, yani gelişmenin başlıca nedeni, yalnızca pazar ekonomisi için işlevsel olduğundan değil kendi içinde de doğru olduğu için eşitsizliktir. Ayrı bir zaman isteyen bu savı şimdi tartışmak istemiyorum. Bu konuya kısa bir süre içinde dönmeyi umuyorum. Burada yalnızca politik evrenin iki tarafını ayırmak için benimsediğim ölçütün hiç beklenmedik bir onanışı olarak "sol, eşitlik için kavga demektir" kavramını vurguladım. Ayrıca eşitlikçi

prensip ve eşitsizlikçi prensip ile ilgili olarak Rousseau'da ve Nietzsche'de iki ideal model bulmaktan duyduğum memnuniyetimi mazur görün. Bana göre tek taraflı olarak yorumladığı Hegel'den başka, Fukuyama'nın referans aldığı (zaten almak zorundaydı) yazar, temel politik sorunun, özel mülkiyetin kaçınılmaz bir şekilde yarattığı eşitsizliğin ortadan kaldırılması olduğunu savunan "Toplumsal Sözleşme"nin yazarını hasmı gibi görüp her zaman reddeden Zarathustra'nın yazarından başkası değildir.

Fukuyama'nın, geniş olarak tartışılmış bir kitapta[2] zengin argümanlarla ve saplantılı bir ısrarla sunduğu savı, zaten kriz içinde olan bazı sol yazarlarda kararsızlık yaratmıştır. Eleştirinin yeniliği, bu savın, geleneksel sol ile ilgili olarak başlangıçta özel mülkiyetin aşamalı biçimde azaltılması safhasından tümüyle ortadan kaldırılması olan amaca ulaşmak için şimdiye kadar yararlanılan araçları tartışmaya açmakla kalmaması, aynı zamanda amacın kendisini de tartışma konusu yapmasında yatmaktadır. Amacı tartışmaya açarken, karşı tarafın destekçileri için tatmin edici bir yanıt vermenin zor olduğu, biri tarih felsefesi ile ilgili diğeri ise düpedüz ontolojik değilse de antropolojik iki argümandan yararlanır: 1) Tarih, eşitsizliklerin eşitlenmesi tasarısı yoluyla değil, tam tersi, üstünlük için verilen bireysel veya kolektif mücadele yoluyla gelişir. 2) Ütopik olarak değil de gerçekçi olarak yorumlandığında insanların arzuladığı şey eşitlik değil, rekabet ve düşman karşısında zafer ile elde edilen üstünlüktür.

Eğer sadece araçları değil hedefi de tartışmaya açmak gerektiği savı doğruolsaydı, solun uğradığı yıkım şimdiye kadar görülen yıkımdan çok daha fazla olurdu, yani artık kendisi de arzulan-

2) F. Fukuyama, *The end of history and the last man*, Hamish Hamilton, Londra, 1992. İtalyanca çevirisi: *La fine della storia e l'ultimo uomo*, D. Ceni'nin yönetiminde, Rizzoli, Milano, 1992.

mayan bir amaç için var olan araçlar iflas etmiş olurdu. Şimdiye kadar komünizmi eleştirenler, ortak mülkiyetin daha adaletli bir toplum amacına ulaşmak için uygun bir araç olmadığını, çünkü daha çok eşitlikçi bir araç olduğunu, eşitlikçilik tarafından izlenen hedefin arzulanmayan, bundan dolayı da hatalı bir hedef olduğunu iddia etmişlerdi.

Bu aşamada eğer solun savunulmasında ve solun restorasyonu için yeni bir tasarının yeniden formülleştirilmesinde ileriye dönük bir adım atılmak isteniyorsa, genel veya kısmi kolektifleştirmenin dünyada daha büyük bir adalet tesis etmek için uygun olup olmadığını sorgulayarak her zamanki söylemin ötesine geçmek gerekmektedir. Daha ileri ve temel bir soru sorulmalı: "Gerçekten de adalet tarihin amacı mı?" Fukuyama buna şöyle itiraz eder: "Sonu olmadan nasıl olur da amacı olur?" Bundan dolayı tarihin amacı ve sonu, sol tarafından öngörülen ve istenen toplumla çelişir.

Fukuyama tarafından aktarılan iki argümanın her biri tek yanlıdır ve Kojève tarafından yorumlanan Hegel'i veya üstün insanlar tarafından yönetilen bir toplumun şeytanı gibi yorumlanan Nietzsche'yi referans alan yazanmızın durumunda olduğu gibi, tarihten değil de tarih felsefesinden alınan savlar oldukları için basitçidirler.

Tarih, tarih felsefelerinin bizim inanmamızı istediğinden daha güç anlaşılır, karmaşık, ikircikli ve çelişkilidir. Gözlerini bulutsuz gökyüzüne çevirmek yerine toprağın sertliğine doğru indiren tarihçi için tarihin bir amacı yoktur, tek bir amacı yoktur, bir sonu da yoktur. Tarih filozofu peygamber gibi davranabilir, tarihçi ise "eğer – öyleyse" gibi hipotetik teoremler üzerinden temkinli öngörüler yapmakla yetinir.

Gerçekten de birinci maddenin dediği gibi tarih yalnızca üstünlük kavgası aracılığıyla mı gelişir? Bu tür bir gözlem, daha ileri bir dünyada yaşanan kadın devrimi ile gerçekleşen derin

ve geriye döndürülemez değişimi inkâr etmekle yapılabilir ancak. Her tür gerici, öldürücü ve karanlıkçı milliyetçiliğin ve çılgın gericiliğin kaynaklandığı üstün gelme olgusunun yarattığı, şimdi her zamankinden daha güncel olan soruna ne demeli? Bugün insanların içinde her zamankinden daha güçlü olarak, kozmopolit bir hukuka doğru, içinde ne yahudi ne de yahudi olmayanın, ne beyazın ne de siyahın yaşadığı, herkese ait bir toplumdaki evrensel vatandaşlığa doğru beliren bu arzuyu teşvik eden nedir? Bu arzu, son yıllarda fakir halkların zengin ülkelere gittikçe artan göçleriyle dayanılmaz ve vazgeçilmez kılınmıştır ve "zenginler kulübü" (Chomsky) ile "batıklar gezegeni" (Latouche) arasındaki eşit olmayan yaşam koşullarından kaynaklanan ıstırap hep daha belirgin hale gelmiştir.

İkinci noktaya gelince, bütün insanların içinde bulundukları tüm durumlarda eşitliğe değil de üstünlüğe arzu duydukları acaba doğru mudur? Eğer ben de bir tarih filozofu rolüne bürünsem "dünyaya hükmet" demek zorunda kalacağım esrarengiz ve geçersiz kılınamayan "adalet duygusu" neden ibarettir? Herkese yaşamında sayısız defa "neden bana değil de ona?" sorusunu sorduran nasıl bir adalet duygusudur? Günlük yaşamın bu temel gerçeğini tanımamak, Yunanlılardan günümüze adalet konusu ve onun değişik biçimleri üzerine yazılanları asgari ölçüde bile gözönünde bulundurmamakla eş anlamlıdır. Değiş tokuş adaletine göre verilenin alınana eşit olması doğru değil midir? Islah edici adalete göre cezanın suça göre orantılı olması (göze göz, dişe diş) doğru değil midir? Bölüşüm adaletinin ölçütüne göre, kim birçok kişi arasında bir fayda bölüştürmekle yükümlüdür ve bu bölüşümün adil olması için bir ölçüt benimser, ölçütler başarı, gereksinim, kapasite, mevki gibi esaslara göre farklı olsa da bir kere kabul edildiler mi, bölüşümün adil olduğunun kabul edilebilmesi için o ölçütlere uyulması gerekmektedir, bütün bu olgular doğru değil midir? Adalet bir profesöre bütün

öğrencilerine aynı notu vermesini zorunlu kılmıyor. Burada gerekli olan, örneğin, bir kere herkes için başarı ölçütü kabul edilmiş ise bu ölçüt herkes için geçerli olacak, yani kimine gereksinim ölçütü, kimine mevki ölçütü uygulanmayacaktır.

Aynı söyleşide, Fukuyama, "farklı insanlara eşit şekilde davranan toplum, eşit insanlara farklı şekilde davranan toplum kadar adaletlidir ancak," derken haklıdır. Fukuyama bu gözlemiyle, adaletin, eşitlere eşit bir şekilde, eşit olmayanlara eşit olmayan bir şekilde davranmak olduğunu söyleyen o altın kuralını tekrar etmektedir. Fakat burada tümüyle şekilsel ve kendi içinde görünen ama boş bir prensip söz konusudur. Gerçekte görünür olmayanın neden görünür olmadığı sorusu dünyadaki ideoloji veya kavramlara göre değişik yanıtlara gebedir veya daha alt bir düzlemde, değişik kişisel bakış açılarına göre aynı sorunun yanıtı, "eşit olanlar kim, eşit olmayanlar kim?" olabilir. İşte bu noktada sağ ile sol arasındaki esrarengiz ve eleştirilmiş ayrımın bu soruya verilen farklı yanıtlardan kaynaklanıp kaynaklanmadığını sormak gerekmiyor mu? Halk arasında büyük bir başarı kazanan ama eleştirmenler tarafından fazla ilgi görmeyen "Sağ ve Sol" başlıklı kitabımda yazdığım gibi, sağ fikirli insanlar ile sol fikirli insanlar arasındaki temel fark bir grup, insanların farklı olmaktan çok eşit olduklarını düşünmeye eğilimliyken diğerinin ise tam tersi, yani insanların eşit olmaktan çok farklı olduklarını düşünme eğiliminde olmasıdır. Farklılığın doğal mı yoksa kültürel mi, ontolojik mi yoksa tarihsel mi olduğunu bilmiyorum ve bilmek de beni ilgilendirmiyor. Benimki ampirik bir doğrulamadan başka bir şey değildir.

Tarihin motorunun eşitlik için değil de üstünlük için verilen mücadele olduğu fikri daha önce de söylediğim gibi tek yanlı bir önermedir. Tarihin soyut felsefesinde değil ama insanlığın somut tarihinde üstünlük için verilen mücadeleler yerlerini eşitlik için verilen mücadelelere bırakmaktadır. Bu değişimin

meydana gelmesi doğaldır, çünkü üstünlük mücadelesi kendi aralarında bir tür eşitlik sağlamış olan iki kişi veya grubun olduğunu varsayar. Eşitlik mücadelesi hep üstünlük mücadelesinden önce gelir. Yarışmacıların üstünlük için yarıştıkları bir atletik karşılaşmada bütün yarışmacılar aynı çıkış noktası üzerinde sıralanırlar, ama aşağı bir kategoriden bir üst kategoriye geçmek için yarışsalar bile her bir yarışmacı bu çıkış noktasına eşitlik mücadelesi yoluyla gelmiştir. Herhangi bir askeri veya yönetsel kariyer adına yükselmek için verilen çaba, üstünlük için mi yoksa eşitlik için mi verilen bir mücadeledir? Bu kavga alt kategori terk edildiği an üstünlük için verilen bir mücadele haline, üst kategoriye ulaşıldığı an eşitlik için verilen bir mücadele haline gelir. Egemenlik için mücadele etme noktasına ulaşılmadan önce, her toplumsal grup rakibi ile bir tür eşitlik düzeyine ulaşmak zorundadır. Patronuyla üstünlük için mücadele etmeden önce köle, ilk olarak yurttaş olabilmek için savaşır. Özet olarak, üstünlük için verilen mücadele zaferle sonuçlandığı zaman bir eşitsizlik ilişkisi yaratır ve bu da eşitlik için verilen yeni bir mücadeleye neden olur.

Tarihin bu en bileşik ve aynı zamanda en dramatik vizyonunda ısrar ediyorum, çünkü gerçekten de gelişmenin zembereği eşitlik için verilen mücadeleyi hiç hesaba katmadan yalnızca üstünlük için verilen mücadeleyse, o zaman solun kutup yıldızı tümüyle kararmış demektir. Bu vizyon, bugünlerde tanık olduğumuz gibi, İtalya da dahil olmak üzere tüm dünyadaki bütün hareketlerin ve sol partilerin eğiliminin, kolayca anlaşılabilir tarihi nedenlerden ötürü, solun hep sağ fikirler olarak nitelediği fikirler tarafından kendini büyülenmeye bıraktığına kolayca inandırabilir. İtalya'da Pds (gerçi bu uzun bir konudur) ve halen hükümette olan İngiliz İşçi Partisi örneklerini çağrıştırarak, ki bence burada haksızlık yapıyorlar, "sağ ve sol arasındaki farklılık ortadan kaybolmaktadır, çünkü bugün "sol, sağın her zaman

yaptıklarını yapmaktadır," genel söylemini yeniden ele almaktadırlar; kendimize soralım: "Artık sadece ulaşılmaz olduğu değil, insanlığın gelişmesi için yıkıcı olduğu da anlaşılan ve sol hareketlerin her zaman önerdiği hedef olan "tarihin sonuna" vardığımız için gerçekten de solun, sağın yaptığı şeyleri yaptığı doğru mu acaba?"

Bunun doğru olmadığına inanmakla kalmayıp, her zaman yeni eşitsizlikler yaratmaya gebe pazar ekonomisinin küreselleştirdiği bir topluma doğru frensiz ve kontrolsüz koşuda bu ideallerin her zaman olduğundan daha canlı olduklarına her gün biraz daha inanmaktayım ve bu kavramları doğru ifade ettiğimi sanıyorum.

Senin sağcı yeniden yapılanmaya karşı solcu yeniden yapılanma dediğin kavramda temel bir sorun mevcuttur ki hem de nasıl! Bir sorun ki bizim solun onu yanıtlamak için ekonomistleri, sosyologları, tarihçileri, finans uzmanlarını ve neden olmasın, filozofları bir araya toplaması gerekir: Pazar ekonomisi sorunu ve onun sınırları, kusurları ve erdemleri, iyilikleri ve kötülükleri, geçmişi, bugünü ve daha öriemlisi geleceği.

Kaybetmiş gibi göründüğü özgüvenini ve geçmişinden duyduğu gururunu geri kazanırken, sol, yakın bir süre önce Michele Serra'nın yazdığı gibi (ve Gad Lerner tarafından yorumlanan) "göbek deliği kültü"ne kendini adamamalı, yani kendi içine kapanmamalıdır.

II
Solun Anlamı
Perry Anderson ile Bir Tartışma*

Norberto Bobbio'nun kitabı "Sağ ve Sol", yazarın uzun ve saygın politik filozofluk kariyerinde anlamı olan bir dönemi işaret eder. 1994 seçim kampanyası sırasında yayımlanan "Sağ ve Sol", onun en güncel ve kişisel yazılarından biridir ve İtalya'yı sarsan başarısının nedenlerini anlamak zor değildir. Kitap yalınlığı, zarifliği ve tümüyle haklı sunumundaki tutkusu nedeniyle övgü toplamıştır. Fakat metin düşünüldüğünden daha karmaşık, sonuçları itibarıyla ise daha az kesindir. Her şeyden önce savları inceleyelim.

* Perry Anderson'un makalesi A *sense of the left* başlığıyla "New Left Review"de çıktı, Eylül-Ekim 1998, 231, s. 73-81. Benim buna yanıtım *At the beginning of History*, s. 82-90, Anderson tarafından A *reply to Norberto Bobbio* ile karşılık buldu, s. 91-3, bu sonuncusu yazardan yayın izni alınmadığından burada yeniden ele alınmadı. Anderson'un makalesi ile benim yanıtım, Giancarlo Bosetti'nin girişimleri ile, birincisi *Destra e Sinistra, il caso non é chiuso* başlığıyla, 1997, 44, s. 10-6, ikincisi ise *Mestieri e passioni di destra e sinistra* başlığı altında,1998, 47, s. 17-20, "Reset"te çıktılar.

Merkezin rolü

Bobbio'nun çıkış n'oktası, "Sağ" ve "Sol" kavramlarının bugün gittikçe artan bir yoğunlukla politik tartışmalardan dışlanması olgusudur. Yazar, her iki kavramın da özellikle seçim yarışında daha bir abartıyla kullanılmaya devam edilmesine rağmen bu oluşumun devam ettiğinin altını çizer. "Sağ ve sol arasındaki bu geleneksel muhalefet bugün neden bu kadar sık reddedilmektedir?" diye sormaktadır. Genel bir hat üzerinde Bobbio, söz konusu "ikiye bölünme" için üç tür yadsıma belirler. İlk tür bir "Kapsanan Üçüncü"nün (Terzo Incluso), özellikle, demokratik politik sistemler içindeki efektif boşluğun büyük bir kısmını kaplayarak "Sağ" ve "Sol" arasına yerleşecek ılımlı bir Merkez görüşün varlığında ısrar ederek ikiye bölünmenin bağıntılandırılmasını kapsar. Bu aykırılığı reddetmenin ikinci yolu ise sağın ve solun miraslarını hem sağın hem de solun ötesinde yer alan bir sentez içine dahil eden ve onları aşan bir "Kapsayan Üçüncü" (Terzo Includente) perspektifi üzerinde durmaktır. Son tür ise bir "Kesen Üçüncü"nün (Terzo Trasversale) yükselişidir ve bu tür hem sağın hem de solun safları arasına girerek bu terimlerin içlerini içerik olarak boşaltır: Bu, Bobbio'nun sık sık Yeşillerin politikasına atfettiği bir roldür. Yazarın bu iddiaların her birine verdiği yanıt kararlı bir "fin de non recevoir"dır (alımlamamanın sonu). Bir Merkezin varlığı, ne kadar etkin olursa olsun iki tarafın uç noktalarında bulunan sağın ve solun oluşturduğu iki kutbun arasındaki çelişkinin içeriğini değiştirmez. Sağın ve solun ötesinde bir sentez kavramı genelde kutuplardan birinin diğerini kendi bünyesine katma veya nötrleştirme arzusunu gizler. Sonuçta Yeşiller gibi, fikir olarak sola nazaran daha çok sağa eğilimli olan akımlar gerçekte yeni saflara bölünme eğilimi içindedirler. Ne sağın ne solun yetkeci akımlarının karşılaştırılabilir benzerlikleri ne de bireylerin bir görüşten

diğerine gidip gelme eğilimleri –Bobbio'nun gözlemlediği üzere– politik ayrımı kendi içinde etkileyebilir veya azaltabilir. Burada, demokrasi karşısında gösterdikleri tepkiye göre aşırıları ılımlılardan ayıran başka tür bir muhalefetin göreceli fenomenleri söz konusudur: Sağ ve sol kutuplaşması ile dikgen ve onu ortadan kaldırmayan bir temel çelişkidir söz konusu olan. Oysa tam tersi, yirmili ve kırklı yıllarda İtalya'da olduğu gibi, kriz zamanında onun önünde boyun eğme eğilimindedir.

Eğer sağ-sol "ikiye bölünmesinin" geçerliliğinden şüphe duymak için ileri sürülen nedenlerin hiçbiri geçerli değilse, bugün kavram olarak kendisinin de reddedildiği nasıl açıklanabilir? Bobbio'nun iddiasına göre mevcut egemen inancın gerçek temelleri başka yerde yatmaktadır. Eğer "ikiliğin" iki ucundan biri var olmaya son verirse, "Sağ" ve "Sol" arasındaki ayrım anlamını yitirir. Dolaysız biçimde bu gözlemi yapmadan, Bobbio tarihte bunun hiç olmadığını ileri sürer. Evet ama geçmişte kutuplardan birinin çok ağır bir yenilgi aldığı ve geride kalan yandaşların kendi zayıflıklarını saklamayı veya azaltmayı amaçlayan teselli edici bir strateji uygulayarak ayrımın kendi içinde anlamının boşaltılmasını destekledikleri durumlar görülmüştür. Bu, örneğin, hemen savaş sonrası dönemde, İtalya'da faşizmin çöküşünün solun kesin zaferi ile sonuçlanacağı inancını yaratan dönemde İtalyan sağının durumuna uymaktadır. Bugün terazi ters tarafa eğilmiş durumdadır. Komünizmin çöküşünden sonra özellikle sol içinde –veya daha önce kendilerine solcu diyen entelektüeller arasında– ayrımı inkâr etme eğilimi gözlemlenmektedir. Yeni şüpheciliğin gerçek nedeni bir kere daha değişiklik retoriği ile bir yenilgi deneyimini teselli eden öz-savunma tepkisini içermektedir.

Sağ ve sol arasındaki "ikiye bölünme"yi tasfiye etmeye sevk eden öznel dürtüler bir kere açıklığa kavuşturuldu mu, geçerliliği inkâr etme eğiliminin nesnel nedenleri bir kere saptandı mı,

Bobbio'ya düşecek olan, akılcı politikanın çerçevesi olarak bu tür bir muhalefetin bugün hâlâ nasıl tüm gücünü koruduğunu açıklamaktır. Oldukça fazla sayıda yetersizgirişimi irdeledikten sonra –"gelenek-gelişmeye karşı", "kutsal-kutsal olmayana karşı" tarzında sağ ve sol tanımlamaları vb.– Bobbio kendi tanımlamasını önermektedir. Sağ ve sol arasındaki bölünmenin eşitliğe karşı bir tavır farklılığı olduğunu ileri sürer. Nasıl ki insanlar açık bir şekilde aynı zaman diliminde –bakış açılarına göre de değişmek üzere– hem eşittir hem de değil, bu bağlamda bazıları "insanların eşit olmadıklarından çok eşit olduklarını", bazıları ise "insanların eşit olduklarından çok eşit olmadıklarını" düşünmektedir. Bu, sağ ve sol arasındaki ayrımın altında yatan ebedi çelişkiden başkası değildir. Bir başkası daha onlara eklenir. Sol, eşitsizliklerin büyük bir kısmının toplumsal olduğuna ve böyle oldukları için de giderilebileceklerine; sağ ise eşitsizliklerin büyük bir kısmının doğal olduğuna ve onun için de giderilemez olduğuna inanmaktadır. Birincisi için eşitlik bir idealdir, ikincisi için ise değildir.

Bobbio, özgürlüğün o kadar da geçerli bir ayrım çizgisi olmadığını söyleyerek devam eder. Nitekim, eşitlik kavramı ile karşılaştırılamayan –ne de olsa birden fazla kişi arasındaki ilişkiden çok bireyin içinde bulunduğu koşulu niteler– özgürlük kavramı, daha çok her bir saflaşma içindeki ılımlıları aşırılardan ayıran bir değerdir. Ama sağ ve sol çatışmasında bu kavram amaçtan çok araç rolü üstlenmiştir. Burada Bobbio'nun retorik duygusallıklar içinde kendini bırakmaması anlamlıdır. Özgürlük, eşitlikle karşılaştırılamaz ve ikisinin her zaman uyuşabilir olduklarını düşünmek için bir neden de yoktur. Eşitliğin bazı yönleri özgürlük kavramına etki etmezken –evrensel düzeyde milli eğitim gibi gerekli sınırlamalar– bazıları eder. Sağın ve solun bu gibi konular için aralarında savaş vermesi önemlidir. Kitabını bitirirken, Bobbio, kişisel bir itirafta bulunuyor. Eşitlik ilkesi her zaman

onun politik yaşamının "kutup yıldızı" olmuştur. Bu dünyadaki eşitsizlikler –zengin batılı toplumlardaki fakir ve toplum dışına itilmiş kişilerden fakir ülkelerde devasa boyuttaki sefalet içinde yaşayan kitlelere– ürkütücü boyutlarda var olmaya devam etmektedir. "Solun yürüyüşünü tamamlamadığı bir yana, yürümeye daha yeni başladığını anlamak için uluslararası toplum meselesine bakmak yeterlidir," diye yazmaktadır. Ödev çok büyüktür. Kadınların aşamalı olarak özgürleşmesinin en önemli işaretlerinden biri, yani insanlar arasında her zaman daha fazla eşitlik arzusu, Tocqueville'in de geçen yüzyılda belirttiği gibi "karşı konulamaz"dır. Bobbio, kitabını, "bu muhteşem tarihi akımın anlamını kavrayabilmek için" ikincil günlük çekişmelerin ötesine, "en yukarıdaki ve en uzaktaki hedefe" bakmaya davet ederek bitirmektedir.

Sınır Ölçütleri

Bu çok az kimsenin kayıtsız kalabileceği güçlü bir bitiş bölümüdür ve bizden, Bobbio'nun esirgemediği entelektüel saygının aynısını talep etmektedir, yani ciddi ve yansız bir eleştirel çözümleme. "Sağ ve Sol" iki ayrı gözlem alanı belirler. Birincisi Bobbio'nun argümanlarının içsel mantığını, ikincisi ise dış çevreyi ilgilendirir. Hepsinden önce birinciye bakalım. Bobbio'nun ana gözlemi, sağ ve sol arasındaki ayrımın canlı ve gelişmekte olduğunu ve devamlı olarak karşıtlık içinde olan iki terim ortaya koyarak eşitliğin esas olarak birbirinden farklı iki vizyonunu temel almakta olduğunu söyler. Ama buna benzer farklılıkları açıklarken mantıksal bir bakış açısından birbirleri arasında bağlantı olmayan bir dizi önerme sıralar. Bunlardan taslak olarak gösterebileceğimiz konuların dört tanesini belirledik: İnsan eşitsizliğinin a) gerçekliği; b) değiştirilebilirliği; c) işlevselliği; d) yönlendirilebilirliği. Bobbio tarafından önerilen tanımda,

sol görüş, insanlar arasındaki doğal eşitsizliklerin eşitliklerden daha az olduğunu; eşitsizlik formlarının büyük bir kısmının toplumsal olarak değiştirilebilir olduğunu; bu gibi formların (eğer var olduklarını farz edersek) pek azının olumlu bir işlevi olduğunu; hep daha fazla artarak sonunda tarihsel açıdan geçici olduklarını göstereceklerini iddia eder.

Diğer taraftan ise sağın misyonunu, insanlar arasındaki doğal eşitsizliklerin eşitliklerden daha fazla olduğunu; çok az sayıda eşitsizlik formunun değiştirilebilir olduğunu; onların büyük bir kısmının toplumsal bir işlevi olduğunu; ve gelişimlerinin yönlendirilemez olduğunu iddia eder.

Gerçekte, burada sunulan iki düşünce bloğunun ayrılabilmesi mümkündür. Her ikisinin de birinci öğesi bir soruyu akla getirmektedir. İnsanların benzerliklerini ve farklılıklarını belirleyen davranışlar bu kadar derin bir şekilde farklılık göstermesine rağmen –Bobbio bu farklılığı ölüm örneği ile açıklar, herkes ölür ama farklı bir biçimde– nasıl olur da bir sonuç bilançosu çıkarmak için hepsi ortak bir hesap içinde toplanabilir? Bobbio'nun çözümü, gerçekte, bir kesinleştirme önermesinden ibarettir: İnsan doğasının sadece ortak yaşama olanak tanıyan yönleri –"iyi bir ortak yaşamı hayata geçirmek için"– hesaba katılmalıdır. Buna bir muhafazakârın yanıtı, "bunun anlamı başından beri hesaba bir "petitio principi" katılmasıdır," olabilirdi. Biz ise bu zorluk üzerinde durmayı daha büyük bir zorluğu gözlemleyebilmek için önermekteyiz. Her bloğun birinci ve ikinci önermeleri arasında herhangi bir gereklilik ilişkisi mevcut değildir. İnsanların doğaları gereği farklı olmalarından çok eşit olduklarına inanmak son derece mümkünken, aynı zamanda eşitsizliklerin büyük bir kısmının giderilemez olduğuna da inanılabilir, aynı şekilde insanların eşit olduklarından çok eşit olmadıklarına inanırken, aynı zamanda birçok toplumsal eşitsizliğin giderilebilir olduğuna ve de giderilmesi gerektiğine inanmak mümkündür.

Burada şekilsel çatışkılar söz konusu değildir. Hepsinden öte burada mevcut olan, buraya kadar ortaya konmuş sorunları göğüsleyen ve yok sayılamayacak bir edebiyattır. Yalnızca ikinci alternatif incelendiğinde bile, toplumsal eşitlikçilik programlarının son safhasında bir karşı ereğe sahip olma olasılığı üzerine daimi bir gelişim içinde olan kültürel bir tartışmanın varlığı görülür: Güç ve kültür üzerine kurulmuş olan eşitsizliğin yapay formlarının giderilmesi sayesinde genetik şifrelemeyi temel alan bir hiyerarşi kurarak geçmişte hiç olmadığı kadar gösterişli bir şekilde eşitsizliğin doğal yönleri nihayet övülebilir veya kristalize edilebilir. Söz konusu olan, yetmişli yıllarda ılımlı sosyal-demokrat Michael Young'ın *Rise of Meritocracy* adlı eserinde geliştirmiş olduğu bir senaryodur. Daha yakın geçmişte ise buna benzer perspektiflere Mickey Kaus, Charles Murray gibi Amerikalı liberal veya yeni-muhafazakâr yazarların eserlerinde rastlanmaktadır. Bütün bu yazarlar –ki hepsi beraber Sağ ve Sol arasındaki tüm alanı kaplarlar– ortak bir sunuşa sahiptirler: Sınıflar arasındaki ayrım bir kere silinirse, her bir eşitsizlik tarafından işgal edilen konumu belirleyici etkenle ilgili biyolojik nitelik, özellikle doğuştan gelen zekânın değişik düzeyleri olacaktır. Örneğin en uygun DNA dizilerini seçmeye imkân veren derin genetik bilgiye dayanarak eşit düzeyde insanlar arasındaki evlilik stratejileri ve seçilerek yapılan evlilikler sayesinde zekâ üzerine kurulu bir yöneticiler sınıfının ebedileşmesi mümkün olacaktır ve bu da bizi yeni ve daha katı katmanlaşma formlarına götürür.

Bu aşamada bizi kaygılandırması gereken şey bu kuramların geçerli olup olmaması değildir. Bunlar Bobbio'nun argümanlarında üzerinde durmayı göz ardı ettiği bir öğeye yönelmişlerdir. Son zamanlarda insan doğası üzerine –yani eşitlik ve eşitliksiz üzerine– yazarken, kuramların, onların ötesine geçme olasılığı bulunmayan politik tercih sorunu haline geldiğini belirtir. Ama gerçekte, onlar son yıllarda hep daha fazla sayıda ve sabit bir

hızda büyüyen bilimsel tanıtlamalara konu olmaktadırlar. Yazar, "hatta şimdiye kadar haklarında gerçekten de sonuca götüren çok az keşifte bulunulmuştur," diyebilir. Ama bu yönde gerçekleşecek ileriye dönük bir gelişme perspektifi, kendi sınıflandırması üzerine gölge düşürmektedir. Bobbio tarafından önerilen şemada bugün toplumsal ve doğal eşitsizlik üzerine görüş farklılıklarının neden gerçekten yaygın olması gerektiği görülmemektedir. Kuramsal olarak denebilir ki, insanlar arasında eşitsizliği eşitlikten veya eşitliği eşitsizlikten daha geçerli kılan niteliğin doğal çeşitliliği, dizgesel politik farklılıkları yaratmak için çok anlamsız kalmaktadır; hatta tam tersi, her bir kutbun özelliklerinin sıralamasında biri diğeri ile yer değiştirebilir (hangi nedenle her bir tarafın her bir öğeyi diğer tarafın gözlemlerinin tersine çevrilmesi için değerlendirmeye devam etmek zorunda olduğu anlaşılamamaktadır). İnsanlar arasındaki eşitliği veya eşitsizliği üstün kılacak türden ontolojik bir yargı üzerine Sağ ve Sol arasındaki ayrımı kurmak, ayrımı, bir bakıma, gelecekteki bilimsel gelişmelerin ortak bir deneysel çıkış noktası üzerinde kaçınılmaz bir yöndeşme dayatarak kolaylıkla yıkabileceği oldukça zayıf bir temel üzerine kurmak demektir.

Eşitsizliğin Farklı Kullanımları

Öyleyse, Bobbio'nun üçüncü öğesi hakkında ne söylenebilir? Her ne kadar yazar ona daha az önem verse de, onun daha istikrarlı bir sınır çizgisi oluşturuyor olması mümkün mü? Başlangıç çizgisinde davadaki bütün taraflar, nötr eşitlik ve eşitsizlik arasındaki gerçek denge ve toplumsal eşitsizliklerin değiştirilebilir veya değiştirilemez olması üzerinde uzlaşmış olabilirler; ama burada temel olarak başka bir kavram üzerinde bölünme söz konusu olabilir: Bu sonuncular (toplumsal eşitsizlikler) bir refah toplumu için işlevsel kabul edilmeli mi yoksa edilmemeli mi?

Bu aşamada oyuna, bilimsel hakemliğe uyarlayamayacağımız normatif değerlendirmeler girer. Bir olasılık, Bobbio buna benzer sorunlar üzerinde durmanın gerekliliğini öngörüyordu. Gerçekten de sağ ve sol karakter saptamasında o, belki de artık hesaptan düşülen sol bakış açısını gözönünde tutmadan, eşitsizliklerin sağ tarafından yalnızca önüne geçilemez değil, aynı zamanda yararlı olarak da kabul edildiği gerçeğini adeta kaçarcasına gözlemlerken bu üçüncü öğeyi neredeyse sıyırarak geçer.

Her durumda, Sağ ve Sol arasındaki farklılaştırma işlemini ilgilendirdiği kadarıyla burada daha sert bir zemin üzerinde duruyor gibidir. Yine de bir zorlukla karşılaşırız. Avrupa'da, gerçekte kendini sunduğu şekliyle, solun toplumsal eşitsizlikler ile ilgili bütün işlevselliğini reddettiği doğru mu? Böyle olmadığını anlamak için pazar ekonomisine yapılan evrensel katkıya ve pazar ekonomisini teşvik etmek için kurulmuş olan yapılara bakmak yeter. Birçok ülkede toplumsal eşitsizliğin efektif göstergeleri gerçekte sağ yönetimlerden çok sol yönetimler altında artmıştır. Bu artık neredeyse son on yılların geleneği haline gelmiştir. Doğal olarak üretken eşitsizlik kuramı, özellikle Hayek'in o güçlü eserinde görüldüğü üzere, her şeyden önce sağ tarafından geliştirilmiştir. Sol, ona düzeltici ama gerçek ve uygun olup olmadığı kesin olmayan "*caveat*"lar* ekleyerek, onu büyük bir kısmı itibarıyla yeniden uyarlamış ve şekillendirmiştir. Belki de Bobbio'nun Hayek ile dolaysız bir karşılaştırma içine girmemiş olması anlamlıdır. Tam tersi, o, eşitsizlikleri ancak daha kötü durumda olanların koşullarının iyileştirilmesine hizmet ettiği ölçüde kabul eden ve adaleti eşitlik olarak kuramlaştıran ılımlı solun filozofu Rawls ile ilgili olumlu göndermelerde bulunmuştur. Fakat Farklılık Prensibinin şekilciliği bu tür bir ölçüyü kesinlikle belirsiz bırakır ve bu yolla pratik olarak günümüzde

* Kimi edim ya da uygulamalardan uzak durmayı salık veren kural ya da kural dizisi (y.n.)

mevcut olan kapitalist sistemin, ki bu sistem tarihte hiç olmadığı kadar toplumdaki en fakir bireyin bile yaralanabileceği ölçüde yüksek bir üretim düzeyine ulaşmıştır, her türlü eşitsizliğini potansiyel olarak haklı çıkarır. Bunun için, A *Theory of Justice*'in ilk defa yayımlanması sırasında Hayek'in Rawls ile temel olarak aynı fikirde olduğunu açıklaması şaşırtıcı değildir.

Öyleyse Bobbio'nun şemasındaki üçüncü öğe de göründüğünden daha az sağlamdır. Yazar da pratikte batıdaki sol ve sağ ekonomi politikalarının her zaman daha fazla göz ardı edilebilen farklılıklar göstermesinden kaynaklanan zorlukların farkındadır. O, sorunu, Solun desteklemeye devam ettiği "ideallerinin" yanında önemsiz olduklarını düşünüp kabul etmek zorunda kaldığı "pratik" uzlaşmaları gidererek çözmeye çalışmaktadır ve bunlar söyleminde ilgilendiği tek gerçek argümandır. Ancak bu iki şey bu kadar kolay bir şekilde ayrılamazlar. Bobbio'nun kendisi de sonunda ideal ayrımların hâlâ geçerli olduğuna ilişkin gözlemlerine daha fazla ağırlık vermek için deneysel bir gerçeğe değinmektedir, gerçekten de İtalya'da politik partiler hiçbir zaman bugün olduğu kadar ısrar ve kurumla Sağ ve Sol olarak sınıflandırılmamışlardır. Ama 1994 seçim kampanyaları sırasında bizi bundan daha fazla etkileyen bir olgu mevcuttu. Kampanya süresince ileri gelen politik partilerin programları arasındaki farklılıkların hiç bu kadar azaldığı görülmemişti ve bu gayet açık biçimde eski komünist partinin liderinin, İngiliz "placet"ini (takdirini) garanti etmek için seçim kampanyası sırasında Londra'daki yoklama gezileri tarafından simgelenen hemen hemen yeni-liberal öğretilere dayanmasının bir sonucuydu.

1996'da iki bloğun yakınlaşma programı o kadar ileri gitti ki her bir taraf diğerini kendi platformunu kopya etmekle suçladı. Bütün bu gerçekler Bobbio tarafından idealleştirilmiş tiplemeye ters düşmektedir ve o, bunları uygun bir şekilde tecrit edemez.

Bobbio buna, "zengin uluslarda bu tür bir yakınlaşma görülmüşse de dünyadaki fakir ülkelerde aynı şey olmamıştır ve –burada Bobbio ısrarlıdır– bu olgu Solun göğüslemesi gereken başlıca ödevdir," diye yanıt verebilir. Latin Amerika'da, Kara Afrika'da, Güney Asya'da bile en moda öğretiler özelleştirmeden, "kuralsızlaştırma"dan, pazar ekonomisinin zaferinden söz etmektedirler. Bu kavramlar sağcı güçlerden çok, önceden kendilerini solcu olarak niteleyen kişi veya partiler tarafından savunulmaktadırlar. Bu gerçek bize küresel eşitsizliğin yönetsel eğilimi ile ilgili olarak Bobbio'nun dördüncü önermesi hakkında ne söylemektedir? Sunuşunda bir bakışımsızlık olduğunu gözlemlemek gerçekten de ilginçtir. Sağ ve Sol arasındaki karşıtlığın son öğesini irdelediği zaman, insanlık tarihinde daha fazla eşitliğe doğru yürüyüşünde sadece daha derin anlamlı bir hareket tarafından cesaretlendirilmeye ihtiyacı olan Sola atıfta bulunur. Bobbio, Sağın bu perspektif karşısında nasıl bir vizyonu olabileceğini söylememektedir. Ama hoşa gitmeyen bir vizyon olacağını tahmin edebiliriz. Her türden güçlü bir yönlendirme anlamının Sağın geleneksel düşüncesi ile bağdaşmayacağını düşünmek belki de yerinde olur. Gerçekte, önümüzde, Bobbio'nun savını yakından ilgilendiren güçlü bir yönlendirmeden etkilenmiş yeni bir ılımlı Sağ öğretisi örneği mevcuttur. Francis Fukuyama'nın artık ünlü olan o kuramı der ki, dünya tarihi kronolojik olmasa bile kategorik olarak bir sona ermiştir, bundan dolayı artık teşvik edici kurumlarının yaklaşık olarak bugün en ileri uluslarda var olan eşitsizlik düzeyine gereksinim duyduğu ve dinamiğinin daha fakir olan ülkeleri önüne geçilemez bir şekilde aynı yolda, yani mutlaka rekabetçi ve eşitsizlikçi bir ortak refah yolunda sürüklediği liberal kapitalizmden başka alternatif yoktur. Fukuyama, tarihi devinimin daima daha geniş bir eşitliğe doğru gittiğini tespit etmede Bobbio ile rahatlıkla hemfikir olabilir: Tanımlama için verilen mücadelenin Hegelci kuramını destekleyen

işte budur. Söz konusu hareketin belli bir noktada durması gerektiği gözlemini yapmakla yetinmektedir ve biz bugün duracağı noktayı kesinlikle tahmin edebiliriz: Yaşamakta olduğumuz bu toplumlarda. Belki de üzerinde kolayca uzlaşabileceğimiz ikinci derecede önemli reformları gerçekleştirerek. Karşılaştırılabilir bir tarihi kuramın eksikliğinde, Bobbio'nun ne tarzda yanıt vereceği açık değildir. Kitabının son sayfaları tumturaklı bir ahlaki tespit içermektedir. Bu kadar önemli bir noktada yanlışlıkların olması durumu gerçekten de sadece bir rastlantı mıdır? Filozof, "uzun vadede insanlar arasında hep daha fazla eşitliğe doğru bir eğilim çekicidir," diye yineler. Ancak, aynı paragrafta yazar, uygarlığa doğru olan bu hareketin "gerekli" değil de yalnızca "olası" olduğunu ekler. Bu iki önerme arasındaki çelişkinin daha fazla altını çizmeye gerek yoktur.

Gelecekteki Gelişmeler

Sol ve Sağ arasındaki ayrımı savunmak üzere Bobbio tarafından öne sürülen kuramın anlamı derin olduğu için düşünüldüğünden daha fazla yararlı olabilir. Eğer kendimize bunun nedenini sorarsak yanıtı, kesinlikle, ampirik toplumsal dünyayı tutarlı bir şekilde referans almadan politik değerler için bir değer kuramı kurmaktaki zorlukta buluruz. Bobbio, eğer kendi ideal sınıflandırmasını yaşanan tarihten ayırabilseydi, ki göründüğü kadarıyla bu imkânsızdır, nasıl ayıracağını sık sık yazmaktadır. Pratikte, yalnızca kendi argümanlarını destekleyenleri seçtiği günlük politik senaryoların seçimi yöntemini uygulamaktadır. Ama günümüzde onun söyleminin en derin güdülenimlerini bulduğumuz kadar en derin sınırlarını da bulmaktayız.

Bobbio ellili ve seksenli yıllar arasını, yani İtalyan Marksizm geleneğinin henüz resmi bir biçim, başka bir deyişle heterodoks bir hal almadan önceki dönemini de yaşadı. Başından beri sosyal

liberalizm olmasını dilediği bir olgudan hareketle kendi ülkesindeki ve yurt dışındaki komünizme karşı –benzeri olmayan doğruluk, tutarlılık ve cesaretle– muhalif olduğunu gösterdi. Fakat Bobbio aynı zamanda Sovyet bloktaki komünizmin çöküşü nedeniyle sevinç duymamaktadır. Onun buna tepkisi zafer duygusunun tam tersi olmuştur. Varşova Paktı rejimlerinin devrilmesini insanlığın özgürleşmesinin önemli bir anı, bir ütopyanın çöküşü olarak selamlasa da bunu takiben ilk korkusu, Batı kapitalizminin, batının ayrıcalıklı bölgeleri hariç tutulduğunda, insanlığın büyük bir bölümünün "yeryüzünün lanetlileri" saflarını şişirmeye devam ettiği bir dünyada artık daha insanca yaşam için reformları mümkün kılan dış baskının –o zamana kadar bu baskının ete kemiğe bürünmüş hali Sovyet tehdidiydi– her türünden kurtulmuş olması oldu. İtalya'da soldan, veya eski soldan gelen ve sesi hep daha güçlü çıkan bir koronun sağ ve sol arasındaki ayrımın şu andan itibaren eski moda olduğunu ilan etmeye başladığı andan itibaren Bobbio'nunönsezileri hemen özgün bir hal aldılar. Bu, Bobbio'nun kendini savunmaya aldığı 1989-91 yıllarının olaylarına karşı bir tür tepkiydi. Kitabı "Sağ ve Sol"da birbirini izleyen saptamalarla açıkladığı psikolojik kökenlerin herkesten daha iyi farkına varmıştır. Ancak bu gerçek, polemiğine üstün bir güç getirdiği kadar sınırlamalar da getirmektedir. Bobbio'nun bakışının çok fazla Doğu üzerinde sabitlendiğini söyleyebiliriz. Kurtuluştan bu yana, o, kendini sürekli daha güçlenen Batı Komünist Partisi (Partito comunista d'Occidente) egemenliğindeki bir sol ile karşılaştırma konumunda bulmuştur ve bu karşılaştırma onun bütün entelektüel enerjisini talep etmekte ve tüketmektedir. Hareket Partisi'nin (Partito d'Azione) ve Bobbio için ifade ettiği "liberal sosyalizm" umutlarının son bulması ile birlikte Bobbio, bu solu eleştirirken ve ona alternatifler ararken daha enerjik görünmeye başlar. Attlee yıllarından kısaca tanıdığı İngiliz İşçi Partisi solunda

gördükleri onu çeker. İtalya'da onunla karşılaştırılabilecek hiçbir şey yoktur. Yetmişli yıllarda kendini, sosyal demokrasinin olmadığı bir ülkede aşağı yukarı bir sosyal demokrat olarak tanımlamaktadır. Ama hiçbir zaman doğudaki sola gösterdiği ilgiyi onun batıdaki versiyonu olan Avrupa Solu'na göstermemiştir. Sosyal demokrasi, kendi meziyetleri doğrultusunda kararlı bir şekilde ateşlenmiş kurumsal bir fenomen içinde gerçekleşmek yerine iyi huylu bir şekilde geri planda erimekten başka bir şey yapmamaktaydı.

Belki de Bobbio, içgüdüsel olarak, arkasında şekillenen şeyin ne olduğunu görmemek için geriye –Wilson'un veya Callaghan'ın Büyük Britanya'sına, Mitterrand'ın Fransa'sına, Gonzalez'in İspanya'sına– bakmaktan bile bile sakındı. Her durumda, "Sağ ve Sol"daki iddialarının sınırını belirleyen, bu deneyimin dışlanması olgusudur. Gerçekten de 1994 yılında Sağ ve Sol kategorilerinin geçerliliğinin süregeldiği olgusuna karşı çıkanlar, bu karşı çıkmaya sadece doğuda komünizmin çöküşü nedeniyle değil, batıdaki sosyal demokrasinin yıkıcı güneş tutulmaları nedeniyle de itilmişlerdir. Sabit bir iş idealinin sonu, sosyal güvenlikteki indirim, ekonomik büyüme ile ilgili yeni-liberal öğretilerin evrenselliği gibi olgular, Sağ ve Sol arasındaki geleneksel çelişkiyi, Bobbio'nun biçimsel özetinin de kabul ettiği gibi hep daha fazla acılı ve eleştirilen bir şekilde yeni tartışmalara konu yapmıştır. Gayet açıktır ki, Sağ ve Sol terimleri kendi içlerinde, Bobbio'nun da kabul ettiği gibi, tamamıyla göreceli dir. Bir sol akım tamamıyla kapitalist bir sistem içinde hayatta kalabileceği gibi –pazar ekonomisine karşı bütün direnç kalıntılarından temizlenmiş olarak– bugün merkezde bulunan her şeyin sağa ait olduğu da söylenebilir. Örnek olarak bugün, Yeni Zelanda İşçi Partisi hükümetinin icraatı ile İsveçli ılımlılarınkini karşılaştırırsak yukarıdaki fikir doğru olabilir.

Ama pratikte, bu gibi koşullarda Sağ ve Sol kelimeleri daha ne kadar dayanır, söylemek zordur. İkiliğin mucidi Avrupa, onun

evrensel hale geldiğini düşünmeye eğilimli gibi gözükmektedir. Ama bu doğru değil. Uzun bir zamandan beri eksiksiz bir kapitalist sisteme çok yakın bir yaklaşımın yürürlükte olduğu Amerika Birleşik Devletleri'nde, Sağ ve Sol terimleri akademik edebiyatta sınırlı olarak dolaşımda olan, ama pratikte kamuya açık tartışmalarda harcanamayan (alım gücü olmayan) paralar gibidirler. Bu, Amerikan Kültürel Geleneğinin bir zayıflık göstergesi değil, ama ülkeyi sırayla yöneten iki parti arasında var olan farklılık eksikliğinin ve birbirini ikame edebilme yetisinin bir yansımasıdır. Clinton'ın önderliğindeki Demokrat Parti yönetiminin içişleri politikasının –buna kamu sağlığı reformu ile ilgili öneriler de dahildir– Nixon zamanındaki Cumhuriyetçi Parti'nin yönetimindekinden oldukça daha fazla muhafazakâr olduğunu görmek yeterlidir. İki kutbun saflarını birbirlerinden ayıracak hiçbir türden prensip çizgisi mevcut değildir. Buna benzer başka bir durum da eski Sosyal Demokrat Parti'nin dağıtıldığı ve Pld'nin içten bölündüğü –belki potansiyel olarak daha vurgulanmış olarak– bugünün Japonya'sında görülmektedir. Hiçbir şekilde, aynı magmadan fışkırmış olan şimdiki Tokyo hükümeti ile muhalefeti açık bir şekilde Sağ veya Sol olarak sınıflandırılamazlar. Nasıl ki Amerika Birleşik Devletleri ve Japonya birlikte gelişmiş kapitalist dünyanın en geniş ve dinamik kısmını oluşturmaktaysa, akla Avrupa'nın da aynı yönde ilerleyip ilerlemediğini sormak geliyor.

Bundan, Sağ ve Sol kavramlarının terk edilmesi fikrini desteklemek istediğimiz anlaşılmasın. Bobbio'nun bu kavramların hayatta tutulması için yaptığı ihtiraslı talep, bizde derin bir sempati yaratmaktadır. Fakat bugün politikada kesinleşen eğilim tarafından içlerinin boşaltılması gerçeğine gözlerimizi kapayarak onları kurtaramayız. Her türlü tarihi kuramdan ve statükoyu sarsabilecek güçte kurumlara yönelik her tür eleştiriden arınmış değer kuramsal bir Sol düşüncesinin savunusu sınavı

geçmeye yetmeyecektir. Bir zamanlar Bobbio, buna benzer bir meydan okumayı başlatmak için sıranın sosyal liberalizmde olduğunu düşünmekteydi. Bugün ise sosyal demokrasinin beklentilerinde anlamlı azaltmalarda bulunarak sosyal demokrasiyi sosyal liberalizmmiş gibi yeniden yazmakta ve aynı zamanda liberal sosyalizmi başka yerlerde kınadığı Sağ ve Sol ikiye bölünmesinden kaçmaya yönelik aldatıcı eğilimleri olan o "Kapsayan Üçüncü"nün tipik bir figürü gibi tanımlamaktadır. Kitabının verdiği ders şudur: Sağ ve Sol arasındaki karşıtlık herhangi bir aksiyomatik teminata sahip değildir. Geniş bir ölçekte, Sağın egemen olduğu bir dünyada hayatta kalmak ve gerçek bir alternatif oluşturmak için Sol tüm enerjisiyle çabalamalıdır.

Perry Anderson

Tarihin Başlangıcında

Norberto Bobbio

Sevgili Profesör Anderson, kitabım *Sağ ve Sol*'u okurken ve yorumlarken harcadığınız dikkatten dolayı size müteşekkirim. Her ne kadar kitap hakkındaki yargınız olumlu olmaktan çok olumsuz nitelikte olsa da, memnuniyetimi gizlemem mümkün değil. Daha önce kitabımın satışının İtalya'da gösterdiği öngörülemez ve inanılması güç başarıya eşdeğerde bir eleştirel ilgi görülmemişti. Kitap, yazarların birçoğunun gözünde politik propaganda yapan bir okul yazısına eşdeğerdeydi. Eğer eleştirileri yanıtlamakta çok geciktiysem özür dilerim. Yaşlılık üzerine bazı düşüncelerimi topladığım (*De senectute*, 1996) yeni kitabımda yaşlanmanın en belirgin işaretinin, bedenin ve belleğin devinimlerindeki artan bir yavaşlama olduğunu açıklamıştım. Yaşlı insanın önünde az zamanı vardır ve bu az zamanı israf eder. Bilmiyorum kaç kez on beş sayfalık metninizi elime alarak evirip çevirdim. Ezberleyene kadar tekrar tekrar okudum. Her okuyuşta bir

başka cümlenin altını çizdim: Özet kısmının olduğu ilk sayfalar hariç, metnin geri kalan kısmının neredeyse tamamı işaretlendi.

Yanıt vermekte güçlük çektim ve geciktim çünkü bana yönelttiğiniz yaklaşık on beş eleştiriden bazısı tanımadığım kitapları referans gösterdiğinden dolayı bana yeteri kadar anlaşılır gelmedi, bundan dolayı size yanıt verirken herhangi bir yanlış anlamaya neden olmaktan korktum, diğer eleştiriler ise bana o kadar haklı gözüktü ki somut veya mantıksal bir hata yaptığımı söylemekten başka ne yanıt vereceğimi bilemedim. Hazırlıksız olmasa da yetersiz işlenmiş olan bu kitabın eksiklerini ilk kabul eden ve şimdi ona ilgi duymadan bakan biri olarak –vermem gereken kimi yanıtlar nedeniyle– metni yeniden her okuduğumda acaba değer mi diye kendime sordum. Fikrim bir gün "evet", diğer gün "hayır" olarak her gün değişti. Hiçbir zaman kendimden çok emin olamadım. Şimdi ise kendime karşı güvensizliğim hiç olmadığı kadar fazla. Beni "artı ve eksileri" ölçüp biçmekten ve kararsızlıktan kurtaran, "Reset"in bir fasikülünde çıkan ve benim için hem cesaretlendirici hem de sıkıntı verici olan *Sağ ve sol. Dava kapanmadı* başlıklı makalenizin İtalyanca çevirisi oldu. Çeviri ve basımı üstlenen derginin direktörü, Giancarlo Bosetti, beni, tarihin sonuyla birlikte solun da sonunun geleceğini ilan eden ünlü yazar Francis Fukuyama'nın meydan okumasına yanıt vermeye davet eder gibiydi. Bu cüretkâr olduğu kadar saçma kehanet karşısında davanın kapanmadığına ikna olmak zorunda kaldım.

Üstün kavrayış yeteneğiniz ve konuya hâkimiyetinizle yazılarımla ilgilenmeniz ilk defa olmuyor. "New Left Review"in Temmuz-Ağustos 1998 sayısında *The Affinities of Norberto Bobbio*'yu açıklayan ve yorumlayan bir eser yayınlamıştınız. Bunu, sizinle

1) Norberto Bobbio ile Perry Anderson arasında bir yazışma, "Teoria Politica", V, 1989, 2-3, s. 293-308. 3 Kasım 1988 ile 17 Mayıs 1989 tarihleri arasında yazılan Bobbio'nun iki, Anderson'un iki mektubunu içerir.

benim aramda "Politika Kuramı"[1] üzerine yayınlanan bir yazışma izledi. Fakat öyle hissediyorum ki, bu yeni karşılaşmada roller değişti. Eleştiriniz, Vilfredo Pareto ve Gaetano Mosca gibi yazarların üzerimde yaptıkları etkiye bağladığınız politik gerçekçiliğim ile liberal-sosyalizm idealim arasındaki çelişkiden kaynaklanmaktaydı. Eğer iyi anladıysam bugün bana tam tersi bir eleştiri yöneltmektesiniz: Sağ ve sol üzerindeki görüşümün esas zayıf noktası, benim solu tamamıyla ideolojik, assiyolojik, neredeyse metafiziksel bir biçimde tanımlamam ile sağın ve solun sürekli daha fazla ayırt edilemez hale geldiği bir dünyanın nasıl işlediğini anlamamı engelleyecek gerçekçilik eksikliği arasındaki çelişkiden kaynaklanmaktadır. Birinci halde tutarsız bir gerçekçi, ikinci halde ise görüşü kıt bir idealist yerine konmaktayım. Yani ilk durumda benim kendi tutarsız gerçekçiliğimin ayaklarının altındaki otu biçecek kadar çok gerçekçi, ikinci durumda ise beni haksız çıkaran çıplak ve yalın gerçekleri fark edemeyecek kadar çok idealist olmaktayım.

Bir taraftan, anlaşıldığı kadarıyla, sağın ve solun somut politik hareket içinde birbirine karıştığı tarihi bir süreçteki sağ ve sol ayrılığını savunmak ve diğer taraftan da solun, "gerçek solun" bozguna uğramaması için ideal değerlere, utanmadan söyleyelim, lanet ideolojilere başvurmadan mücadele etmeye dair yaptığınız son çağrının kabulü nasıl mümkün olur, itiraf ediyorum ki, anlamakta güçlük çekiyorum.

Yazınızın sonunda benim solu savunmamın "purely axiological" olduğunu söylediğiniz zaman, solu sağdan ayırırken temel aldığım ideal değerin "eşitlik" değeri olduğunu çok iyi anladığınızı ifade etmiş oldunuz.

Geçtiğimiz yüzyılda benimsediği tarihi formların tümünde, "işlevsel olarak gerek olumlu gerekse olumsuz açıdan" solu belirginleştiren etmen, her zaman tanımladığım eşitliğin "*ethos*"udur (aynı zamanda "pathos"u). Bu benim icat ettiğim bir şey değildir.

Ben sadece kitabımda (s. 103-104, not 1) her iki tarafın da yapıtlarından bir "communis opinio" derlemekle yetindim. Günümüz İtalyan yazarlarına özel bir önem vererek, aynı konuyu işleyen yazıları çözümleyip not ederek benim tarafımdan izlenen ölçüte uygun pekiştirilmiş bir düşünce geleneğini konu ettim. Sol ve sağ fikirleri savunan ve yayan karşıt görüşlü yazıları not edip çözümleyerek fikir değiştirmek için bir nedenim yok. "Toplumlarda hiyerarşi ve eşitsizlik yaratmaya dair sabit bir eğilim mevcuttur" gözleminden sonra, "bu olgunun sol için bir meydan okuma olduğuna" ilişkin sözlerini Michael Walzer'in "Reset" dergisinde yayınlanan söyleşisini bitirirken söylediğini aktarmakla yetiniyorum. "Sol bunun için vardır, görevi toplum tarafından sürekli olarak üretilen eşitsizliğin ve yetkeciliğin yeni formlarına karşı çıkmak ve onları periyodik olarak düzeltmektir," olgusu çok kesin.[2] Eşitliğin "*ethos*"u Rus devrimine olduğu kadar Avrupa sosyal demokrasilerine de ilham vermiştir. Sosyalizmin tarihi, büyük oranda, "inégalité parmi les hommes"un (insanlar arasındaki eşitsizliğin) ana nedeni olarak daha önce Rousseau tarafından ortaya konan, gerek özel mülkün tümüyle ortadan kaldırılması fikri gerekse farklı bir gelir dağılımı politikası vasıtasıyla önerilen ve uygulanan toplumsal adalet politikaları aracılığıyla güdülmesi gereken eşitlik idealleri tarihidir. "Reset" tarafından Marina Calloni'nin çevirisiyle yayımlanan "Yeni Emek" başlıklı kitapçıkta ortaya konan ve olasılıkla sizin de kınadığınız Tony Blair'in seçim programında, "toplumsal eşitsizliklerin arttığı bir dönemde (...) meydan okuma, eşitlik olgusunu yeniden düşünmeyi gerektirir,"[3] sözcükleri okunmaktadır. Demek ki, diğer birçok sol görüşlü eleştirmen ve sağcı sempatizan (bir İtalyan gazetesinde okuduğum üzere Fiat'ın

2) M. Walzer, *Dissent'in çifte uyuşmazlığı*, "Reset", Aralık 1997, 43, s. 36.

3) Tony Blair, *Yeni Emek*, Marina Calloni'nin yönetiminde, Reset kitapları, 1997, s. 12-3.

başkanı Cesare Romiti'nin bile sempatisini kazanacak kadar) gibi sizin de inandığınız üzere, gerçekte sağ bir politika yürütmesine rağmen kendini sol olarak görmeye devam eden bir partinin birinci kaygısı eşitsizliklerdeki "artış" olabilmektedir.[4]

Her ne kadar çok alçak gönüllü bir reform olsa da, Lordlar Kamarası'nı değiştirmek veya bertaraf etmek eşitlikçi bir öneri olmaz mı? Nasıl olur da bu öneri kendini sol olarak nitelemeye devam eden bir partiden geliyor ve o parti bu öneriyi kendi programına uygun buluyor? Bu acaba bir ayrıcalığın kaldırılması değil midir? Ayrıcalıkların kaldırılması, bütün tarihi boyunca solu diğer kavramlardan ayıran eşitlik arzusundan esinlenmemiş midir acaba? Aynı programda İşçi Partili bir hükümetin daha eşitlikçi bir öğretim ve üniversite sistemi geliştirmek zorunda olduğunu okumaktayım.[5] Bu da solun geleneksel bir talebi değil midir?

Komünist eşitlikle sosyal demokrat eşitlik arasında hiçbir ilişki yok diye beni eleştirirken kesinlikle haklıydınız. Fakat bildiğiniz gibi "eşitlik" sözcüğünün eğer "kimler arasında, neye ve hangi ölçüte göre" (s. 100) sorularıyla kendini tanımlamaz ise hiçbir şey ifade etmeyeceğini daha önce açıklamaya çalıştım. Bundan şunu çıkarabiliriz ki, kendi aralarında farklı olan ve farklı sonuçlar veren, eşitlik diye adlandırabileceğimiz sayısız farklı biçimde bölümlenimler (ripartizione) mevcut olabilir.

Solun karakteristiği olan bu eşitlik *ethos*u için, tarihin sonunun Reagan ve Bush dönemindeki Amerikan kapitalizminin zaferi ile kesişeceğini söyleyen, son yıllarda ufukta beliren en gerici yazarlardan biri olan Francis Fukuyama'nın ortaya koyduğu eşitsizliğin *ethos*unun aşırıya varan savunusundan daha etkin bir doğrulama umamazdık.[6] Fukuyama sizin de çok iyi tanıdığınız

4) *Romiti: Politikada tercihim Blair*, Gian Antoni Stella ile söyleşi, Corriere della Sera, 30 Ocak 1998, s. 7.

5) *Yeni Emek*, s. 13.

6) *Birleşmiş Milletlerin İçinde*, Amnesty International, Roma, 1996, s. 82.

bir yazardır ve onu, sizin yazdıklarınızdan başka bir eklemede bulunamayacağım uzun bir yazınızda geniş biçimde yorumladınız ve sert bir şekilde eleştirdiniz.[7] Bu yetmezmiş gibi, Giancarlo Bosetti'ye verdiği bir söyleşide, tarihin sonunun peygamberi, komünizmin çöküşünün sol hareketler ve özellikle uluslararası komünizm ve daha az vahim olarak da sosyal demokrasiler tarafından yapılan yıkıcı bir hatanın işareti olduğu, bunun da insanlar arasındaki eşitliğin peşinden koşmaya değer bir amaç olduğu ve aynı zamanda eşitliğin tarihi gelişiminin sarsılmaz delili olarak yorumlanması gerektiği yolundaki inancını ifade etmiştir. Tam tersine, sadece kapitalist pazar için işlevsel olduğundan değil, kendi içinde de "doğru" olduğundan dolayı gelişmenin başlıca nedeni eşitsizliktir.[8] Bu savın yıkıcı gücü yalnızca sona ulaşmak için kullanılan araçları tartışmakla kalmayıp aynı zamanda söz konusu amacı da tartışmaya açması gerçeğinde yatmaktadır ve bunu iki argüman kullanarak yapar; biri tarih felsefesi diğeri ise ontolojidir: 1. Tarih, eşitsizliklerin eşitlenmesi süreci içinde gelişmez, tam tersi, üstünlük için verilen bireysel ve kolektif savaş yolu ile gelişir. 2. Ütopikolarak değil de gerçekçi olarak yorumlandığında insanların isteği eşitlik değildir, rekabet ve düşman karşısında zafer yoluyla elde edilen üstünlüktür.

Konuya tekrar dönmek istemiyorum çünkü daha önce de söylediğim gibi *The Ends of History* adlı kitabınız (ki ben Bosetti'ye yanıt verdiğimde henüz kitabınızı görmemiştim), Fukuyama'nın fikirlerini benim yapabileceğimden çok daha derinlemesine eleştirmektedir. Sadece eklemek isterim ki, Fukuyama'nın Kojève'in ünlü yorumundan aldığı Hegel ve ünlü "uşak-patron" figürünün irdelenmesi tamamıyla çarpıktır. Bu irdelemede efendi ile uşak arasındaki çatışma Fukuyama'nın düşündüğü gibi

7) P.Anderson, *The Ends of History*, A *Zone of Engagement*'ta, Verso, Londra, 1992, s. 279-375.

8) Bkz. s. 82.

patronun zaferiyle değil, kendi özgün devinimi olan emek sayesinde uşağın zaferi ile sonuçlanır: "Efendi içinde yaşadığı Dünyadan asla kopamaz ve eğer bu Dünya yok olursa Efendi de yok olur. Sadece Uşak, Efendiye hizmet etmiş olan bu Dünyanın ötesine yok olmadan geçebilir (...). Dünyayı emek aracılığıyla değiştirerek kendini de değiştirir ve böylece başta ölüm korkusu ile reddettiği haklarının tanınması için yapacağı Bağımsızlık Savaşını başlatmasına olanak veren yeni nesnel çelişkileri yaratır."[9] Efendinin üstünlüğünün daha fazla ölüm riskini göze almasından kaynaklandığı savı, artık neredeyse her gün günümüz savaşlarından edindiğimiz izlenimlere ters düşen bir olgudur: Gerçekte daha fazla ölüm riskini taşıyan Efendi değil, Efendiye itaat ederek kendi bedenini canlı bir mermiye dönüştürüp bir ölüm aleti haline getiren Uşaktır.

Fukuyama'nın bu kadar açıkça çarpık fikirlerini çürütmek için sol ve onun idealleri üzerine yazdığınız sayfalar, bana bu yazdıklarınızı, sizin beni çok eleştirdiğiniz ama yine de benden daha iyi açıkladığınız solun tümüyle "değer kuramsal" yorumunun kapsamlı bir onanışı olarak yorumlama hakkı veriyor. Sol kültürün, Sovyet komünizminin çöküşü veya Batı sosyal demokrasilerinin içinde bulunduğu zorluklar tarafından yıkılabilir olmaktan çok uzak olduğu fikrini destekledikten sonra sosyalist geleneğin canlılığının birçok yönden genişlemeye devam ettiğini gözlemlemektesiniz. "Kendi eşzamanlı gelişimlerinin küresel sonuçları, lütufkâr bir süreğenlik olarak Avusturya kavramlarının görsel biçimde çürütülmesidir," yerine, bugün kapitalizmin karşı karşıya bulunduğu zorluklar için "pazar güçleri hiçbir çözüm sunmuyor," diyerek pazar ekonomisine olan aşırı güveni eleştirmektesiniz.[10] Büyük uluslararası gerilimlerin toplumsal yeniden yapılanma için yeni bir program yaratabileceğini söyleyerek

9) A. Kojève, *Hegel okumasına giriş*, Adelphi, Milano, 1996, s. 43.
10) *The Ends of History*, s. 363.

sözü bağlıyorsunuz. Eğer bu yeniden yapılanma mevcut gerilimlere etkin bir şekilde yanıt verebiliyorsa, "sosyalizm daha eşit ve yaşanılır bir dünya için kendi doğrusuna indirgenmiş bir program olarak başka bir hareket tarafından çok fazla aşılamaz."[11]

Eğer yanlış anlamadıysam siz benim savlarımı çürüten savları destekleyen yazarları ciddiye aldığınızı göstererek, hani nasıl derler, "kaplana binerek" beni sınamak istediniz. Gerçekten de onlar, sizin de katılmadığınız ve haklarında benimle aynı kuşkuları ifade ettiğiniz savlardır. Özellikle sağın tellallığını yapan, sağ/sol arasındaki karşılaştırma ve ayrımın başlıca konusu olan pazar ekonomisinin kurtarıcı meziyetine yönelik eleştiriyi kastetmekteyim. Bir kere daha Albert Hirschman'ın gericiliğin retoriği üzerine yazdığı olağanüstü kitapçığını anmanın yeridir. Reformcular, özellikle ne zaman doğal olanı doğal olduğu kadarıyla değiştirmek veya düzeltmek için müdahale etmenin mümkün olduğuna inansalar hep yanılmışlardır: Toplumun yararı için hareket ettiklerine inanırlar ve hep ters tepki alırlar, topluma yaralı değişimleri getirdiklerine inanırlar ama her şey önceki gibi aynı kalır, hatta daha önceden ulaşılmış hedefleri de tehlikeye sokar. Kendi at gözlükleri olan, önyargıları tarafından yarı kör hale gelen bu insanlar, dünyada işlerin gidişatından (eski bir atasözünün dediği gibi, "plus ça change, plus c'est la même chose" (değiştikçe aynı kalır) ya da "dolu fıçı, sarhoş karı, hepsini birlikte elde edemezsin") bütün kötülüklerin zarar vermek için gelmediğini öğrenmediler.

Eşitlik arzusu tarafından dikte ettirilmiş argümanların tümüyle itiraz edilebilir olduğunu iddia etmiyorum, ama hiç değilse şu ana kadar hiç kimse bana, insanlar arasında sadece doğal eşitsizliklerin bulunduğunu, bundan dolayı da bu eşitsizliklerin düzeltilemez olduğunu ve artık sınıf eşitsizliklerinin olmadığını

11) *A.g.e.*, s. 375.

çünkü bu eşitsizliğin daha ileri bir gelir dengesi tarafından ortadan kaldırıldığını göstermeyi başaramadı. Kendini bu tür argümanlar tarafından büyülenmeye bırakan bir sol, daha savaşmadan yenilmiş demektir. Sizin bana karşı ileri sürdüğünüz bu argümanlar gerçekten de çürütülemeyen argümanlar ise o zaman sol zaten ölmüş ve gömülmüş demektir veya savaşmadan teslim olmalıdır.

Gerçekte sav çürütmedeki asıl argümanınız başkadır. Benim gerçekçiliğime gönderme yaparak dikkatimi "external context"e çektiğiniz yazınızın ilk bölümünü ima ediyorum. Sol partilerin hükümette olduğu ve sol hükümetlerin küçük ölçekli ticaretin serbestleşmesi yararına önlemler aldığı İngiltere, Fransa ve son olarak da İtalya gibi ülkelerde şimdi bu partilerin sağ ile aynı politikayı uygulamadıklarını anlamamanın nasıl mümkün olabileceğini soruyorsunuz? Evet, kesinlikle olayın bilincindeyim. Sağın politikasını güden bir sol, toplumsal tartışmanın günlük zaman öldürme konusu haline gelmiştir. Bizim en çok okunan solcu yazarlarımızdan biri olan Marco Revelli son kitaplarından birine *İki sağ* (1996) gibi iki anlamlı olmayan bir başlık vermiştir ve bu iki sağdan biri kendini sol diye tanıtan ama aslında teknokrat bir sağ olan sağ, diğeri ise sağ ismini kendi tekelinde gören popülist sağdır. Revelli'nin burada göstermek istediği, İtalyan politika sahnesinde yalnızca iki sağ olduğu için artık sola yer olmadığı veya artık solu sağdan ayırt etmenin olanaksız hale geldiği değildir. Revelli'nin amacı, kendini sol diye adlandıran veya âdet üzere sol diye adlandırılan politik safların büyük bir yenilgiye uğramış olduklarını göstermektir. Sadece bugün için mi yoksa bu yenilgi kalıcı mı? Bu soruya tutkulu ve belgeli bir yanıt almak isteyenler, onu Revelli'nin *Toplumsal sol* adlı yeni kitabında arayabilirler. "Emek uygarlığının ötesi"nde, bütün formları ile sosyalizmin tarihi yenilgisi uzun süreçler ve dünyasal mekân içinde gözlemlenmiştir ve yazara

göre, her şeye rağmen sol, erkek ve kadınların eşit kılınması için verdiği savaşın anlamlı ideali ile, tarihi devinim içerisinde hâlâ düzenleyici bir fikir oluşturacak şekilde canlı kalmaya devam etmektedir. Acaba bugün sağ uzun bir süreç için solu yenilgiye uğrattığından ve sol partileri kendi koşullarını kabul etmeye zorladığından dolayı mı solun haklılığı azalmıştır? Sol için yeni meydan okumalar oluşturacak yeni eşitsizliklerin yaratılmasına neden olan aynı koşullar değil midir? Sol yeniden savaşmak için ideal prensiplerine dönmeden yeniden yapılanabilir mi? Bu prensipler,"daha eşit ve yaşanabilir bir dünyanın" ideallerinden söz ederken kısaca özetlediğiniz prensipler değilse hangileridir? Gözümüzün önünde olagelen olayların gerçekliğinde sağ ve sol arasındaki karşıtlığın tükenmiş olduğunun doğru olup olmadığını kendime sormaktayım. Temiz kalplilikle itiraf ederim ki, günlük hayatımda, hiç değilse İtalya gibi bir ülkede bunu görmedim. Hiç değilse her iki tarafın da temsilcilerinin günlük kavgalarında karşıtlığın hiçbir zaman bu günkü kadar belirgin ve şaşırtıcı olmadığını söylemek isterim. Sağın başını kaldırdığı andan itibaren, şu geçmiş senelerde olduğu gibi, vatan haini olarak lekelenmek ve aşağılanmak için solcu diye kuşkulanılmanın yeterli olduğu başka bir dönem olmamıştır. Faşizmin düşüşünden sonra sağın sola göründüğü gibi, sol da her seferinde artan biçimde "gücün şeytani yüzü" olarak gözükmektedir. Her sabah haberleri okuyan ve yorumlayan radyo programlarını dinliyorum. Her ne kadar herkes sırasını kendini zorlayarak da olsa mümkün olduğu kadar tarafsız bir şekilde savmaya çalışsa da, özellikle okuyuculara verdikleri cevaptan gazetecilerin sağcı mı yoksa solcu mu olduklarını hemen anlıyorum. Nasıl olur da sağ ve sol arasında hiçbir fark olmaz? Yanıt çok zor değil: Benim şimdiye kadar sözünü ettiğim "değer kuramsal" ölçütü temel alarak yapılan sağ/sol ayrımının nedenleri, serbest pazar olgusunun yararlı etkilerinin sol kesim tarafından da

kabulü ile ortadan kalkmış görünen nedenler değildir yalnızca. Başka birçok farklı neden de vardır.

Ülkelerimizin göğüslemek zorunda olduğu ve son yıllarda bütün ağırlığı ile İtalya'da kendini gösteren en korkunç sorunlardan biri, iş bulmak amacıyla Üçüncü Dünya ülkeleri veya Doğu Avrupa kaynaklı göçün genişliği ve devamlılığıdır.

Göçmenler sorununa ilişkin uygulanacak politika açısından sağ ve sol arasındaki ayrım çok nettir: Sol daha kapsayıcı, sağ ise daha dışlayıcıdır, ama solun daha kapsayıcı olma nedeni onun daha eşitlikçi olmasından, sağın daha dışlayıcı olmasının nedeni ise daha fazla eşitsizlikçi olmasından kaynaklanmaktadır.

Geçen sene büyük göç alan şehirlerden Torino'da yürütülen seçim kampanyalarında işlenen ana konu, göç olgusu karşısında uygulanacak politikalardı. Çok şükür sol kazandı. Sağ destekçileri arasında, göç sorununu, istenmeyen misafirleri uçağa bindirip ülkelerine geri yollayarak çözmek gerektiğine inananlar da vardı. Küçük ama anlamlı başka bir örnek de birkaç ay önce şehrimizin sol komitesinin, Nobel ödülü sahibi Rigoberta Menciù'nun şahsında ve onun onuruna, belediye başkanı Maya kökenli olan Guatemala'nın başkenti Quetzaltenango ile Torino'nun kardeş şehir olması sebebiyle düzenlediği halka açık törendi. Nasıl oldu da sağ muhalefetin ileri gelenlerinden kimse gelmedi? Ayrımcılık aramıyorum. Var olan sadece geçen yüzyılda sağ ve sol arasındaki büyük bölünmeyi doğuran sınıf çatışmaları değildir. Sınıf çatışması gerçekte kapitalist devletlerin bağrından zengin ülkelerin egemen sınıfları ile fakir ülkelerin proletaryası arasındaki ilişkiye taşınarak, diğer bir deyişle, merkez ile merkezin varoşu arasındaki ilişkiden varoşun merkezini izleyip merkezin merkezi ve varoşun varoşu arasındaki ilişkiye dönüşerek varlığını sürdürmektedir. "Business Week"te çıkan bir makalesinde (23 Mayıs 1994) tüm emekçilere "hepimiz aynı gemideyiz" bilincini benimsemeyi öneren Chomsky'nin

bu önerisine rağmen merkezin ülkelerinde bile bu böyle olmuştur.[12]

Çatışma için başka nedenler mevcuttur demiştim. Irklar, etnik gruplar,dinsel ve kültürel çoğunluk ve azınlıklar arasındaki çatışmaları sayabiliriz. İş aramak amacıyla kadın ve erkeklerin bir ülkeden diğerine, bir kıtadan diğerine taşınmalarından doğan altüst edici gelişmelerin kışkırttığı çatışmalar her zaman daha fazla sayıdadır ve artmaya mahkûmdur. Bu çatışmaların çözümü yakın gelecekte karşılaşılacak büyük sorunlardan biridir.

Solun yaşam savaşı ve yeniden doğuşu için kararlı meydan okumanın, pazar ekonomisinin "plan ekonomisi" üzerindeki zaferinden kaynaklanmakta olduğunun farkındayım. Ama yazınızın sonunda beni de bu konuda düşünmeye davet ettiğiniz gibi, meydan okumanın farkında olmak savaşmaktan kesin olarak vazgeçmek anlamına gelmemektedir. Pazar ekonomisinin de çözümleyemediği sorunlar olduğunu söyleyen siz değil miydiniz? Acaba bu düşünceye "hiçbir sorun sadece pazar ekonomisine emanet edilemez" fikri de eklenemez mi? Pazar ekonomisi ve onun sınırları konusunda bugün de dün gibi, hatta bugün dünden daha fazla olarak sol meydan okumaktadır. Tarihin sonu olduğunu iddia edip karşısında muhalif olmadan zafere koşmak isteyen bir kapitalizmin suçlarını açıklama görevini papalık genelgelerine ve belgelerine veya Milano Başpiskoposu Kardinal Martini'nin konuşmalarına mı[13] bırakmak istiyoruz? Kapitalizmin "hayvani duygularını" uyandıran "dünyevileştirme" üzerine solun söyleyecek sözü olmaması mümkün mü?[14]

12) N. Chomsky, *Zenginler kulübü*, Gamberetti, Roma, 1996.

13) Kardinal Carlo Maria Martini ile yapılan bir söyleşi, Igor Man tarafından derlendi, *Hürcülük, ahlakın yenilgisi*, başlığıyla "Corriere della Sera"da çıktı, 21 Aralık 1997, s. 9, Pierluigi Battista tarafından derlenen Kardinal'in açıklamalarına muhalif görüşlerin özeti "La Stampa"da çıktı, 23 Aralık 1997.

14) G. Ruffolo, *İzleksiz Avrupa, tasarısız sol*, '*Yüzyılın sonunda sol*'da çıktı, Reset kitapları, 1997, s. 13.

Eğer sol deyince hâlâ "daha eşit ve daha yaşanabilir" bir dünya için mücadele anlaşılıyorsa, önümüzde uzanan yol hâlâ çok uzundur, çünkü kimi zaman övülen kimi zaman da kınanan küreselleşme çağı ile ufkumuz, ülkemiz sınırlarının ötesinde genişlemektedir. Her ne kadar kışkırtıcı olsa da, solun geleceğine ilişkin olarak "insanlığın tarihin sonuna varmadığı, tam tersi, belki sadece başında olduğu" fikrini söylemeye cesaret ediyorum.

Saygılarımla,

15 Şubat 1998, Torino — Norberto Bobbio

Pietro Polito'nun Bibliyografik Yönlendirmeleri (1980-1999)

1980

AA. VV., *I nodi della sinistra*, D. Argeri'nin önsözü ve D. Novacco'nun açıklayıcı notu ile, Armando, Roma, 149 s. Katılanlar: B. Craxi, A. Asor Rosa, G. Bedeschi, N. Bobbio, L. Cafagna, U. Cerroni, P. Flores d'Arcais, G. Galli, E. Galli della Loggia, R. Guiducci, R. Orfei, G. Pasquino, L. Pellicani, G. Ruffolo, M. L. Salvadori, S. Sechi, F. Stame, A. Visalberghi.

P. BAGNOLI, *Le parole della sinistra.. Dalla Toscana rossa alla crisi del Paese: le tematiche di una sinistra di governo tra alternativa ed emergenza*, E. Di Nolfo'nun sunuş yazısıyla, Vallecchi, Floransa, 198 s.

1981

D. COFRANCESCO, *Destra e sinistra*, Presso il Basilisco, Cenova, 61 s.

J. A. LAPONCE, *Left and Right. The Topography of Political Perceptions*, University of Toronto Press, Toronto.

M. TRONTI, *Sinistra*, "Laboratorio politico", Mayıs-Haziran, 3.

1982

Aa. Vv., *Al di là della destra e della sinistra*, Atti del convegno "Costanti ed evoluzioni di un patrimonio culturale", Cison di Valmarino (IV), 12-14 Mart 1981, Libreria Editrice Europa, Roma, 246 s. Katılanlar: M. Tarchi, S. Solinas, M. Veneziani, G. Accame, F. Gentile, P. Visani, E. Erra, R. Fondi, G. Monastra, A. Morganti, C. F. Carli, M. Bernardi Guardi, G. Allegra, F. Cardini, G. Del Ninno, L. Filippi, G. de Turris, P. Nanni, S. Giovannini, M. Centanni, C. Finzi.

Aa. Vv., *Il concetto di sinistra*, Bompiani, Milano, 159 s. Bu derleme, 20, 21 ve 22 Ekim 1981'de Roma'da düzenlenen kongreye "Il concetto di sinistra" adıyla sunulan makalelerden birkaçını içermektedir. M. Cacciari, *Sinisteritas*, s. 7-19; E. Fachinelli, *Destra e sinistra: una coppia simbolica esaurita*, s. 21-4; F. Stame, *Sinistra, identità, transizione. Per una lettura della crisi*, s. 25-43; P. Flores d'Arcais, *Servitù ideologiche o liberi valori*, s. 45-75; G. Vattimo, *La "parte maledetta". Sinistra e nichilismo*, s. 77-86; F. Vianello, *La cultura degli eloi*, s. 87-100; G. Giorello-M. Mondadori, *Bentham e la Sinistra. L'alternativa neo-utilitarista*, s. 101-15; M. Salvati, Sinistra complessiva, s. 117-25; S. Veca, *Cooperazione, conflitto e società migliore*, s. 127-238; G. Marramao, *Vecchia sinistra e nuovo antagonismo*, s. 139-53.

A. GORZ, *Addio al proletariato. Oltre il socialismo*, Edizioni Lavoro, Roma, 182 s. Orijinal basım, *Adieux au prolétariat. Au-delà du socialisme*. G. Viale'nin çevirisi. Giriş yazısı, *Nove tesi per una futura sinistra* başlığını taşıyor, s. 7-19.

1984

P. BARCELLONA-A. CANTARO, *La sinistra e lo stato sociale*, Editori Riuniti, Roma, 206 s.

D. COFRANCESCO, *Destra e Sinistra. Per un uso critico di due termini-chiave*, Bertani, Verona, 212 s.

A. E. GALEOTTI, *L'opposizione destra/sinistra. Riflessioni analitiche*, Aa.Vv., *La destra radicale*, F. Ferraresi'nin yönetiminde, Feltrinelli, Milano, s. 253-75.

Z. STERNHELL, *Né destra né sinistra. La nascita dell'ideologia fascista*, Akropolis, Napoli, 383 s. Orijinal basım, *Ni droite ni gauche. L'idéologie fasciste en France*, Editions du Seuil, 1983. G. Somella ve M. Tarchi'nin çevirisi. Yeni basım, M.G. Meriggi'nin yönetiminde, Baldini & Castoldi, Milano, 1997, 500 s.

1985

Aa. Vv., *Destra e sinistra esistono ancora?*, Topluluğun monografik oturumu, 70-71. A. Negri, A Saccà, S. Accame, S. Faya, M. Veneziani, A. Barbera'nın yazıları.

P. GLOTZ, *La socialdemocrazia tedesca a una svolta. Nuove idee-forza per la sinistra in Europa*, R. Uesseler'in yönetiminde, Editori Riuniti, Roma, 1985, 146 s.

Orijinal basım, *Die Arbeit der Zuspitzung. Uber die Organisation einer regierungsfähigen Linken*, 1984, Wolf Jobst Siedler Verlag GmbH, Berlin. E. Koppel'in çevirisi.

1986

AA. VV., *Lettere da vicino. Per una possibile reinvenzione della sinistra*, L. Balbo ve V. Foa'nın yönetiminde, Einaudi, Torino, VIII-135 s. İçindekiler: L. Balbo, *Falsa tematizzazione: il Pci e la vita quotidiana*, s. 3-14; P. Carniti, *O centralismo o democrazia*, s. 15-23; F. Cavazzutti, *La cultura dell'emendamento*, s. 24-35; V. Foa, *La politica e la persona*, s. 36-47; N. Ginzburg, *Arabeschi*, s. 48-51; A. Giolitti, *Il percorso e la meta*, s. 52-69; A. Lettieri, *Il Pci e la questione sindacale*, s. 70-80; M. Mila, *Ricordi di un compagno di strada*, s. 81-6; F. Morganti, *Uguaglianza e mercato*, s. 87-96; M. Salvati, *Prolegomeni a qualsiasi progetto futuro che voglia presentarsi come "programma economico a medio termine"*, s. 97-114; S. Veca, *Lettera al Pci*, s. 115-24; F. Vianello, *La politica di Corbino*, s. 125-35. Her partiden, ama özellikle sol kesimden bağımsız kişi ve grupların katkıda bulunduğu ve "Rinascita" tarafından Temmuz 1985'te yayımlanan bir dizi makaleyi içerir (s. VI).

P. GLOTZ, *Manifesto per una nuova sinistra europea, Con un saggio di Achille Occhetto*, Feltrinelli, Milano, 111 s. Orijinal basım, *Manifest für eine neue europäische Linke*, 1985, Wolf Jobst Siedler Verlag GmbH, Berlin. Almancadan çeviren, E. Koppel. İtalyanca basımı hazırlayan R. Uesseler.

M. REVELLI, *Sinistra/Destra. Conversazione sull'attualità di un'antitesi*, "Quaderni del Cric (Centro di ricerca e di iniziativa comunista)", I, Mart-Haziran 1, s. 59-88.

M. TARCHI, *Dinamica della trasgressione: dal né destra né sinistra all'"e destra e sinistra"*, "Trasgressioni", 1, s. 5-24.

1987

AA. VV., *La questione socialista. Per una possibile reinvenzione della sinistra*, V. Foa ve A. Giolitti'nin yönetiminde, Einaudi, Torino, X-210 s. Katılanlar: G. Arfé, G. Avoglio, N. Bobbio, F. Coen, O. Del Turco, V. Foa, A. Ginzburg, A. Giolitti, E. Giovannini, M. Gramaglia, P. Marcenaro ve A. Ranieri, M. Rossi Doria, A. Sofri, B. Trentin, L. Turco, G. Bollati.

AA. VV., *Sinistra e cambiamento. Un'agenda*, Feltrinelli, Milano, 1987, 121 s. Önsöz, S. Veca. İçindekiler: G. De Michelis, *Ragioni e occasioni del riformismo*, s. 11-26; M. Salvati, *Due tesi sulle politiche dell'occupazione*, s. 27-39; R. Parboni, *Le strategie economiche internazionali degli Stati Uniti e l'Europa Occidentale*, s. 41-68; S. Biasco, *Le regole del gioco nell'economia internazionale*, s. 69-86; G. Napolitano, *Lo stato sociale*, s. 87-91; G. Ruffolo, *Riformare lo stato sociale*, s. 93-100; G. E. Rusconi, *Governare/decidere in una democrazia diventata adulta*, s. 101-20.

M. CACCIARI, *Sinisteritas*, "Trasgressioni", 5, s. 113-24.

F. FERRARESI-A. E. GALEOTTI, *Destra/sinistra*, Lessico della Politica'da yayınlandı, G. Zaccaria'nın yönetiminde, Edizioni Lavoro, Roma, s. 171-3. İki sayfalık kaynakçayla birlikte.

G.PASQUINO, *Una certa idea della sinistra*, P. Ingrao'nun sunuş yazısıyla, Feltrinelli, Milano, XV-168 s.

1988

P. BAGNOLI, *La sinistra possibile*, V. Spini'nin sunuş yazısıyla, Mediolanum Editori Associati, Milano, 98 s.

A. MANGANO, *Il senso della possibilità. La sinistra e l'immaginario*, G. Galli'nin önsözüyle, Antonio Pellicani, Roma, VII-282 s.

1989

G. NAPOLITANO, *Oltre i vecchi confini. Il futuro della sinistra e l'Europa*, Mondadori, Milano, 179 s.

A. SCHIAVONE, *La sinistra del terzo capitalismo*, Laterza, Roma-Bari, VI-151 s.

1990

F. FISTETTI, *Idoli del politico. Per una sinistra senza dogmi*, Dedalo, Bari, 1990, 328 s.

M. REVELLI, *Destra e sinistra. L'identità introvabile*, prova basım. Torino, 141 s. Tamamlanmamış. Aynı başlığı taşıyan ve daktiloyla yazılmış daha kısa bir metin, Torino'daki 'Centro Studi Piero Gobetti'ye sunulmuştur, 65 s.

M. ROCARD, *Che cosa significa essere de sinistra*, "MicroMega", Aralık-Ocak, 5, s. 149-59. T. Lazar'ın çevirisi.

1991

AA. VV., *La sinistra al bivio*, "Democrazia e diritto", XXXI, Ocak-Nisan, 1-2. Il tema: "I percorsi della crisi"; La questione: Il socialismo: realtà e progetto", Il dibattito: "Quattro domande sulla crisi della sinistra" (F. Bertinotti, M. Cacciari, L. Canfora, F. Cassano, M. Ilardi, G. Mattoli, M. L. Salvadori, P. Virno'nun yanıtları).

F. ADORNATO, *Oltre la sinistra. Come liberarsi dal complesso della sconfitta*, Rizzoli, Milano, 205 s. Yeni basım, 1994.

G. BOSETTI, *Il legno storto e altre cinque idee per ripensare la sinistra*, Marsilio, Venedik, 138 s. İçindekiler: *La teoria reazionaria dell'effetto perverso. Albert O. Hirschman'la söyleşi*, s. 53-9; *La democrazia: entrare e uscire dall'impegno politico. Michael Walzer'le söyleşi*, s. 60-74; *La libertà positiva. Amatrya Sen'le*

söyleşi, s. 75-90; *Democrazia nel regno dei guardiani. Robert Dahl'la söyleşi*, s. 91-101; *Congedarsi dalle gerarchie. Charles Sabel'le söyleşi*, s. 102-18; *Gettare i vecchi copioni. Roberto Mangabeira Unger'le söyleşi*, s. 119-29; *Cominciare dal metodo. Norberto Bobbio'nun sonsözü*, s. 131-8.

P. FLORES D'ARCAIS, *La rimozione permanente. Il futuro della sinistra e la critica del comunismo*. Yazılar, 1971-1991, Marietti, Cenova, 203 s.

C. PREVE, *La sinistra è a sinistra?*, "A sinistra. Laboratorio per l'alternativa sociale e politica", 1 Şubat.

1992

Aa. Vv., *Destra e Sinistra*, "Diorama letterario", özel sayı, 154. M. Tarchi, A. Caillé, O. Mongin, E. Morin, C. Mouffe, M. Maffesoli, A. de Benoist, J. Latouche, B. Guerrien'in yazıları.

Aa. Vv., *Ancora su Destra e Sinistra*, "Diorama letterario", özel sayı, 159. A. Caillé, A. Insel, J.-M. Vincent, C. Champeltier'nin yazıları.

P. BARCELLONA, *Passione e sinistra. Una discussione in redazione*, "Democrazia e diritto", XXXII, Ekim-Aralık, 4, s. 47-68. "Passione e politica" temasına ayrılan bu sayı, P. Serra'nın, *"Né destra né sinistra": Uno studio su Zeev Strenhell* başlıklı yazısını da içerir, s. 69-84.

S. BENVENUTO, *Tramonto della sinistra?*, "Studi critici", II, Ekim, 1-2, s. 111-25.

A. GORZ, *Metamorfosi del lavoro. Critica della ragione economica*, Bollati Boringhieri, Torino, 269 s. Orijinal basım, *Métamorphoses du travail. Quête du sens. Critique de la raison économique*, Editions Galilée, Paris, 1988. S. Musso'nun çevirisi. Bir sonsözle birlikte (1991). *Una sinistra da ridefinire*, s. 236-47.

C. LASCH, *Il paradiso in terra. Il progresso e la sua critica*, Feltrinelli, Milano, 565 s. Orijinal basım, *The True and Only Heaven. Progress and Its Critics* (W. W. Norton & Company, New York-Londra) 1991. C. Oliva'nın çevirisi. Özellikle, *"L'obsolescenza dei concetti di destra a sinistra"* başlıklı ilk bölüm, s. 17-34.

G. RUFFOLO, *Il fischio di Algarotti e la sinistra congelata*, "MicroMega", 1992, 1, s. 119-45.

M. L. SALVADORI, *Tenere la sinistra. La crisi italiana e i nodi del riformismo*, Marsilio, Venedik, 177 s.

1993

Aa. Vv., *Sinistra punto zero*, G. Bosetti'nin yönetiminde, Donzelli, Roma, 164 s. İçindekiler: G. Bosetti, *La crisi in cielo e in terra*, s. 9-47; S. Lukes, *Che cosa è rimasto*, s. 51-8; R. Rorty, *Canteremo nuove canzoni?*, s. 59-81; N. Bobbio, *La sinistra e i suoi dubbi*, s. 83-97; R. Dahrendorf, *Se prevalgono i particolarismi*, s. 101-7; G. Sartori, *La sinistra? È l'etica*, s. 109-15; P. Glotz, *Oltre l'Ottantanove*,

s. 117-21; A. Gorz, *Addio conflitto centrale*, s. 123-9; G. Zincone, *Il motore dei diritti*, s. 131-9; M. Walzer, *La sinistra che c'e*, s. 141-9; S. Veca, *L'eguale dignità*, s. 151-64.

M.BALLISTRERI, *Sinistra, socialismo, democrazia*, Giorgio Benvenuto'nun sunuşuyla, Armando Siciliano Editore, Messina, 1993, 159 s.

S. BENVENUTO, *Hestia-Hermes: la filosofia tra Focolare e Angelo*, "aut/aut", n.s., Kasım-Aralık, 258 s. 29-49.

M. CACCIARI, *Dialoghetto sulla "sinisteritas"*, "MicroMega", 4, s. 7-17.

D. COFRANCESCO, *Parole della politica*, La Libreria del Lungarno, Pisa, 136 s. Politik öğretinin tarihi" dersine devam eden öğrencilerin kullanımı için. Pisa Üniversitesi Siyaset Bilimi Fakültesi, a. a. 1992-93. Özellikle *Destra e sinistra*, s. 13-20 ve *Sinistra*, s. 57-63. Temel bir kaynakçayla birlikte. Yeni basım, Edizioni Scientifiche Italiane, Napoli, 1995.

P. FLORES D'ARCAIS, *La sinistra da inventare*, "MicroMega", 2, s. 7-20.

M.SALVATI-A. MARTINELLI, *"What is left" La sinistra disincantata*, "Il Mulino", XLII, Mart-Nisan, s. 227-35. Rosselli Vakfı Konseyi'ne sunulmuştur, Torino, 3-5 Aralık 1992.

M. TARCHI, *Sinistra e nuova destra: divieto di dialogo?*, "Diorama letterario", 173.

G. TASSANI, *Destra e Sinistra*, AA. Vv., *Dizionario delle idee politiche*, E. Berti ve G. Campanini'nin yönetiminde, Editrice Ave, Roma, s. 177-83.

1994

AA. Vv., *La sinistra nel labirinto. Lessico per la seconda repubblica*, M. Ilardi'nin yönetiminde, Costa & Nolan, Cenova, 94 s.

P. BARCELLONA, *Il vento di destra e le ragioni della sinistra*, "Democrazia e diritto", 1, s. 359-80. Tüm sayı aynı temaya ayrılmıştır: Sağ(lar).

N. BOBBIO, G. BOSETTI, G. VATTIMO, *La sinistra nell'era del Karaoke*, F. Erbani'nin yönetiminde, Donzelli, Roma, 63 s ("I libri di Reset").

M. CENTANNI, *Sinistra e sineddoche*, "MicroMega", 3, s. 163-8.

J.-M. COLOMBANI, *Sopravviverà la sinistra ai socialisti?*, Edizioni Diabasis, Reggio Emilia, 224 s. Orijinal basım, *La gauche survivra-t-elle aux socialistes?*, Flammarion, Paris, 1994.

P. FLORES D'ARCAIS, *Il disincanto tradito*, Bollati Boringhieri, Torino, 100 s.

M. GAUCHET, *Storia di una dicotomia. La destra e la sinistra*, Anabasi, Milano, 107 s. Orijinal basım, *La droite et la gauche*, Editions Gallimard, Paris, 1992. A. Michler'in çevirisi.

R. HERTZ, *La preminenza della mano destra e altri saggi* (1909), Einaudi, Torino, XLII-274 s. A. Prosperi'nin çevirisi.

M. MANGINI, *La giustizia e gli ideali. Una critica della giustizia liberale*, S. Maffettone'nin önsözüyle, Editori Riuniti, Roma, XIII-222 s. Bir kaynakçayla birlikte.

A. K. SEN, *La diseguaglianza. Un riesame critico*, Il Mulino, Bologna. Orijinal basım, *Inequality Reexamined*, Oxford University Press, Oxford 1992.
Z. STERNHELL, *Le due destre*, "Democrazia e diritto", 1, s. 34-43.
M. TARCHI, *Destra e sinistra: due essenze introvabili*, "Democrazia e diritto", 1, s. 381-96.
B. TRENTIN, *Il coraggio dell'utopia. La sinistra e il sindacato dopo il taylorismo. Un'intervista*, B. Ugolini'nin yönetiminde, Rizzoli, Milano, 266 s.
B.UNGER, *Tredici tesiper rifare la sinistra*, "Reset", I, Şubat, 3, s. 42-5. Bu katılımı aşağıdaki yazarların tartışmaları izler: G. Bosetti, *Vuole riaccendere la politica*, s. 43; S. Rodotà, *Discutiamo queste tesi*, ivi, s. 45-6; R. Viale, *Una sinistra con fantasia*, ivi, s. 46-7; M. Bovero, *Ma così si affonda la sinistra*, "Reset", I, Mart, 4, s. 72-4; G. De Michelis, *No finalmente abbiamo un punto di vista nuovo*, ivi, s. 74-5; M. Salvati, *Il caso Unger, sinistra è liberarsi dalla falsa necessità*, "Reset", I, Nisan, 5, s. 43-5.

1995

AA. VV., *Sinistra: nodi, retaggi e miraggi*, "Ideazione", II, Mayıs-Haziran, 3, s. 47-114. Katılanlar: D. Mennitti, P. Melograni, G. Rebuffa, G. Orsina, N. Colayanni, R. Cubeddu, A. Gismondi, R. Ubaldi, E. Cavallari. Aynı yılın ilk sayısı, "Sağda yeni bir şeyler" temasına ayrılan bir oturumu da içerir. Katılanlar: P. Melograni, P. Ignazi, E. Roccella, A. Urso, E. Erra, G. Fini ile iki söyleşi, Mennitti, E. De Martzio ve M. Mazza'nın yönetiminde.
S. BENVENUTO, *Al di là di "Destra e sinistra"*, "Il Mondo 3", I, 1, s. 144-59.
G. CARANDINI, *Il disordine italiano. I postumidelle fedi ideologiche*, Laterza, Roma-Bari, 102 s.
M. D'ALEMA, *Un paese normale. La sinistra e il futuro dell'Italia*, Mondadori, Milano.
F. FABBRO, *Destra e sinistra nella Bibbia. Uno studio neuropsicologico*, Guaraldi, Rimini, 144 s.
RENZO E VITTORIO FOA, *Del disordine e della libertà. Padre e figlio tra incertezze e speranze*, Donzelli, Roma, 125 s.
L. LAMA, *Sinistra con vista. Conversazione con Luciano Lama*, M. Verini'nin yönetiminde, Edimond, Città di Castello, 83 s.
A. LEONE DE CASTRIS, *Sinistra senza classe. I giovani, la politica e l'egemonia liberale*, Datanews, Bari, 100 s.
P. MELOGRANI, *Destra e Sinistra, come siete invecchiate!*, "Ideazione", 1, s. 57-68.
F. MIGLIETTA, *Plurale a sinistra*, G. Tamburrano, Rubbettino, Messina'nın sonsözü, s. 173. Katılanlar: F. Miglietta, A. Perfetti, M. Brunetti, E. Madeo, F. Piperno, G. Soriero, G. Pellegrino, M. Strazzeri, G. Pellegrino, F. Adornato, G. Tamburrano. Yararlı bir ekle birlikte: *Note per un Archivio bibliografico* (1977-1995).
U. RANIERI, *Sinistra impossibile?*, Edizioni Scientifiche Italiane, Napoli, 96 s.

M. SALVATI, *Sinistra o cura*, Il Mulino, Bologna, 71 s.
H. M. A. SCHADE, *Destra, sinistra, centro: etichette, partitiche e contenuti politici*, Aa. Vv., *Sulla soglia del cambiamento. Elettori e partiti alla fine della prima Repubblica*, A.M. Paris ve H.M.A. Schade'nin yönetiminde, Il Mulino, Bologna, s. 75-103.
A. SOFRI, *Il nodo e il chiodo, Libro per la mano sinistra*, Sellerio, Palermo.
M. TOURNIER, *La destra e la sinistra, lo specchio delle idee*, Garzanti, Milano, s. 107-8. Orijinal basım, Le miroir des idées, Mercure de France, Paris, 1994.
M. VENEZIANI, *Sinistra e destra. Risposta a Norberto Bobbio*, Vallecchi, Floransa, 181 s.

1996

Aa. Vv., *Gauche-Droite: la find'un systeme*, Grace, Paris. A. de Benoist, G. Comte, E. Goldsmith, M. Tarchi, D. Venner'in yazıları.
Aa. Vv., *Reinventiamo la sinistra*, D. Miliband'ın yönetiminde, Marco Tropea Editore, Milano, 321 s. Orijinal basım, *Reinventing the Left*, Polity Press, 1994. D. Ballarini'nin çevirisi. İçindekiler: D. Miliband, *Introduzione*, s. 7-26. Parte prima - *Il contesto: capire il presente*: A. Giddens, *Il mondo nuovo: il nuovo ambito della politica*, s. 22-49; P. Anderson, *Il potere: lapolitica e L'illuminismo*, s. 51-6; Parte seconda *Cittadinanza, eguaglianza e democrazia*: *D. Held, Differenze di potere, problemi di democrazia*, s. 59-73; A. Coote, *Decidere sui diritti*, s. 74-82; E. Meehan, *Eguaglianza, differenza e democrazia*, s. 83-98; R. Plant., *La cittadinanza e il mutamento politico*, s. 99-104; T. Modood, *Differenza etnica e parità razziale: nuove sfide per la sinistra*, s. 105-21; B. Parekh, *Diritti delle minoranze, valori della maggioranza*, s. 122-31. Parte terza - *Solidarietà sociale e benessere economico*: G. Brown, *La politica delle potenzialità: nuovi obiettivi per il laburismo*, s. 135-46; A. Philips, *Quale comunità? Quali individui?*, s. 147-52; J. Rogers ve W. Streeck, *Le solidarietà produttive: strategiaeconomica e politica di sinistra*, s. 153-72; R. Kuttner, *Non si dimentichi il lato della domanda*, s. 173-8; M. Rocard, *La solidarietà sociale in un'economia mista*, s. 179-86; W. Hutton, *Il mercato sociale in un contesto globale*, s. 187-92. Parte quarta - *La politica oltre il lavoro*: G. Esping-Andersen, *Il lavoro e l'eguaglianza nel ciclo vitale postindustriale*, s. 195-216; F. Fox Piven, *Gli imperativi economici e la riforma sociale*, s. 217-22; S. Tindale, *Rafforzare la socialdemocrazia: la politica dell'ambiente*, s. 223-40; S. Owens, *La sostenibilitàe lapolitica ambientale. Cinque domande fondamentali*, s. 241-50. Parte quinta - *Gli strumenti per il cambiamento*: D. Marquand, Reinventare il federalismo: l'Europa e la Sinistra, s. 253-65; J. de Beus, *Il patriottismo costituzionale europeo*, s. 266-73; M. Escudero, *Reinventare la politica*, s. 274-82; M. Hodge, *Verso un nuovo tipo della forma-partito*, s. 283-7. Parte sesta - *Conclusioni*: J. Cornford ve P. Hewitt, *Ciòche i socialdemocratici dovrebbero o non dovrebbero fare*, s. 291-4; G. Galli, *Il rinnovamento culturale della Sinistra*, s. 295-314.

A. ASOR ROSA, *La sinistra alla prova. Considerazioni sul ventennio 1976-1996*, Einaudi, Torino, 262 s.
M. BATTINI, *Destra/Sinistra. Linguaggi e idiomi culturali*, "Storica", 4, s. 39-81.
P. BATTISTA, *Contraddittorio '95. Idee e polemiche culturali da un anno all'altro*, Marsilio, Venedik. Özellikle *Destra e sinistra*, s. 43-74.
A. BERARDINELLI, *Il grado zero della sinistra*, "MicroMega", 2, s. 42-8.
L. BETTAZZI, *La sinistra di Dio*, La Meridiana, Molfetta (Ba), 75 s.
N. BOBBIO, *Eguaglianza e libertà*, Einaudi, Torino, 98 s.
A. CAPONE, *Destra e sinistra da Cavour a Crispi*, Utet, Torino, XII-688 s.
R. CUBEDDU, *Destra contro Sinistra. E se fosse un errore?*, "Ideazione", 1, s. 74-84.
G. GIUGNI, *Socialismo: l'eredità difficile*, Il Mulino, Bologna, 81 s.
G. GALLI, *La sinistra italiana*, il Saggiatore- Flammarion, Milano, 122 s.
M. MAFAI, *Dimenticare Berlinguer. La sinistra italiana e la tradizione comunista*, Donzelli, Roma, 96 s.
I. MAGLI, *Destra e sinistra, per una rivoluzione italiana*, G.B. Guerri'nin yönetiminde, Baldini & Castoldi, Milano, s. 72-4.
A. PIERONI, *Perché le sinistre non vinceranno mai più, a meno che*, A. Occhetto'nun önsözüye, Longanesi, Milano, 119 s.
G. ZINCONE, *Cara sinistra non subire il fascino bugiardo della destra*, "Reset", 25, s. 18-22.

1997

AA. VV., *Destra/Sinistra. Storia e fenomenologia di una dicotomia politica*, A. Campi ve A. Santambrogio'nun yönetiminde A. Negri'nin önsözüyle, Antonio Pellicani Editore, Roma, 361 s. İçindekiler: I. *Destra e sinistra*: 1. A. Giddens, *Oltre la destra e la sinistra: le nuove vie del radicalismo politico*, s. 27-44; 2. A. Santambrogio, *Destra e sinistra: due dialetti della stessa lingua*, s. 45-76; 3. A. de Benoist, *La fine della dicotomia destra/sinistra*, s. 77-94 (Fransa'daki tartışmaya ilişkin temel bir kaynakçayla birlikte); 4. E. Nolte, *Sinistra e Destra. Storia e attualità di un'alternativa politica*, s. 95-105; 5. P. Piccone, *Il populismo post-moderno: oltre la destra e la sinistra*, s. 107-51; 6. A. Campi, *La dicotomia destra-sinistra: ragioni di una crisi*, s. 153-66; 7. R. Rémond, *Destra-Sinistra: dove sta la differenza?*, s. 167-73; 8. F. Ferraresi, *Il rosso e il nero: terrorismi a confronto*, s. 175-223; II. Destra: 9. R. Chiarini, *Destra: per uno uso critico*, s. 227-46; 10. P. Serra, *Storiografia sulla destra e teoria della storia contemporanea. Analisi critica di due modelli storiografici*, s. 247-79; 11. F.H. Adler, *Razzismo, differenza e destra in Francia*, s. 281-97; III. Sinistra: 12. S. Lukes, *Un principio per la sinistra*, s. 301-16; 13. R. Segatori, *Strumenti progressivi. La sinistra da contenuto a contenitore*, s. 317-34. Denemelere kaynakçalar da eklenmiştir. Yapıtı üç kısma ayrılan bir kaynakça tamamlar: I. *Destra/Sinistra*; II. *Destra*; III. *Sinistra*, s. 335-48.

A. BATTAGLIA, *La sinistra dei nuovi tempi*, G. Amato'nun önsözüyle, Marsilio, Venedik, 207 s.
F. BERTINOTTI ve A. GIANNI, *Le due sinistre*, Sperling&Kupfer, Milano, 190 s.
A. CAILLÉ, *Trenta tesi per la sinistra*, C. Grassi'nin yönetiminde, Donzelli, Roma, 96 s.
M. D'ALEMA, *La sinistra nell'Italia che cambia*, R. Gualtieri'nin yönetiminde, Feltrinelli, Milano, 114 s.
J. DELORS - G. RUFFOLO, *Sinistra di fine secolo*, Reset, Milano, 139 s. J. Delors, *Per un nuovo modello di sviluppo*, s. 7-36 ve G. Ruffolo'nun bir makalesiyle birlikte, *Europa senza soggetto, sinistra senza progetto*, s. 37-139.
A. GIDDENS, Oltre la destra e la sinistra, Il Mulino, Bologna, 309 s. Orijinal basım, *Beyond Left and Right. The Future of Radical Politics*, Politiy Press, Cambridge 1994. P. Palminiello'nun çevirisi.
A. MINUCCI, *Sinistra senza classi. Il conflitto sociale nell'economia globale*, Editori Riuniti, Roma, 96 s.
M. REVELLI, *La sinistra sociale. Oltre la civiltà del lavoro*, Bollati Boringhieri, Torino, 236 s.
M. SALVATI, *La sinistra, il governo, l'Europa*, Il Mulino, Bologna, 104 s.
B. TRENTIN, *La città del lavoro. Sinistra e crisi del fordismo*, Feltrinelli, Milano, 272 s.
G. VACCA, *Vent'anni dopo. La sinistra fra mutamenti e revisioni*, Einaudi, Torino, 252 s.
S. VECA, *Un argomento politico per la sinistra europea*, "Iride", X, Eylül-Aralık, 22, s, 399-403.

1998

AA. VV., *What is left? Il futuro della sinistra democratica in Europa*, Atti del Convegno di Torino, 3-5 Aralık 1992, R. Viale'nin yönetiminde, Torino, Fondazione Rosselli, 180 s.
R. CHIARINI, *Un secolo di utopie e di disincanto. Destra e sinistra*, AA. VV., '900: *un secolo innominabile. Idee e riflessioni*, Marsilio, Venedik, s. 61-81.
F. DE MARTINO, *Intervista sulla sinistra italiana*, S. Zavoli'nin yönetiminde, Laterza, Roma-Bari, 174 s.
P. FLORES D'ARCAIS-W. VELTRONI, *Dialogo (senza buonismi) sul futuro della sinistra*, "MicroMega", Aralık 1998-Ocak 1999, 5, s. 7-32.
A. GUERRA, *Diccionario de la Izquierda*, Planeta, Barcelona, 220 s.
C. PREVE, *Destra e sinistra. La natura inservibile di due categorie tradizionali*, Editrice C.R.T., Pistoia, 58 s.
A. SANTAMBROGIO, *Destra e sinistra. Un'analisi sociologica*, F. Crespi'nin önsözüyle, Laterza, Roma-Bari, XV-144 s. Bir kaynakçayla birlikte.
E. SEVERINO, *La sinistra e il piano inclinato, Il destino della tecnica*, Rizzoli, Milano, s. 117-29.

1999

AA. VV., *Destra e Sinistra: due parole ormai inutili*, D. Antiseri ve L. Infantino'nun yönetiminde, Rubbettino, Soveria Manneli, 138 s. İçindekiler: D. Antiseri, *Distinguere la Destra dalla Sinistra oppure demarcare tra Conservatori e Liberali?*, s. 7-15; L. Infantino, *Destra e Sinistra: due termini di cui non abbiamo bisogno*, s. 17-26; R. De Mucci, *Spazio politico e struttura sociale nell'Italia di fine secolo*, s. 27-48; L. Dalu, *Destra e Sinistra: antitetiche o uguali*, s. 49-58; E. Di Nuoscio, *L'inafferrabile Cleavage*, s. 59-74; L. Diodato, *L'abito ideologico: costume e moda tra Destra e Sinistra*, s. 75-81; C. Galluccio, *Amministrazione socialista e amministazione liberale*, s. 83-8; G. Gianfreda, *L'economista e le diverse scuole*, s. 89-99; R. A. Modugno, *Oltre la Destra e la Sinistra, contro lo Statalismo: i Libertarians*, s. 101-10; A. Oliverio, *Ludwig von Mises: la solidarietà è figlia del mercato*, s. 111-31. Genel bir kaynakçayla birlikte.

M. A. FINOCCHIARO, *Beyond Right and Left. Democratic Elitism in Mosca and Gramsci*, Yale University Press, New Haven-Londra, XI-302 s.

P. FLORES D'ARCAIS, *L'individuo libertario*, Einaudi, Torino, 180 s.

İsim Dizini

Accame, Giano 66.
Adam, K. 26.
Adornato, Ferdinando 50.
Ajello, Nello 37.
Anderson, P. 8, 15, 17, 144, 160-161, 165.
Anselmo, Mauro 24.
Antiseri, Dario 8, 10, 12.
Aristoteles 117.
Arnolt, Matthew 130.
Aspesi, Natalia 73.
Attlee, Clement Richard 34, 156.

Babeuf, François-Noël 108-109.
Baget Bozzo, Gianni 132.
Barcellona, Pietro 9.
Barrès, Maurice 71.
Barsamian, David 18.
Battista, Pierluigi 171.
Beccaria, Cesare 125.
Bencivenga, Ermanno 131.
Benvenuto, Sergio 50.
Bergami, Giancarlo 8.
Berlin, Isaiah 34.
Berlusconi, Silvio 75, 76.
Bertinotti, Fausto 10, 20.
Bettini, Maurizio 41.
Blair, Tony 163, 164.
Bloy, Léon 28.
Bobbio, Norberto 8, 13, 15, 21-22, 24-26, 28, 31-32, 37-40, 93, 104, 107, 132, 144-161, 172.
Bolaffi, Angelo 38.
Bonomi, Aldo 15.
Borelli, G. 39.
Borsa, Giorgio 13.
Bosetti, Giancarlo 8, 42, 104, 144, 161, 165.
Bovero, Michelangelo 43.

Bufalini, Jolanda 33.
Buonarroti, Filippo 108.
Bush, George 164.

Cacciari, Massimo 42, 99, 103.
Calasso, Roberto 28.
Callaghan, James 157.
Calloni, Marina 163.
Campanella, Tommaso 108.
Campetti, Loris 66.
Campi, Alessandro 8-9, 15-17, 135.
Canfora, Luciano 111.
Cantarano, Giuseppe 9.
Ceni, D. 138.
Chomsky, Noam 18, 60, 140, 170-171.
Clinton, Bill 158.
Cofrancesco, Dino 34, 88-94.
Colletti, Lucio 26.
Colli, Giorgio 113.
Comte, Auguste 68.
Conti, P. 28.
Cortés, Donoso 67, 86.
Crespi, Franco 8.
Croce, Benedetto 64, 67.

D'Annunzio, Gabriele 28.
Dahrendorf, Ralph 132.
Dalu, Luciana 10.
De Gaulle, Charles 35.
De Maistre, Joseph 67.
Del Noce, Augusto 14.
Del Re, Stefano 60.
Di Nuoscio, E. 13.
Diaz, Elias 122.
Dostoyevski, Fëdor 107.
Dughin, Alexander 73.
Dumont, Louis 16, 17.

Eco, Umberto 131.
Einaudi, Luigi 131.
Erbani, Francesco 28.
Evola, Giulio 66, 73.

Fachinelli, Elvio 42.
Ferraresi, Franco 94.
Ferrarotti, Franco 130.
Finocchiaro, Maurice A. 135.
Fiorello, Rosario 28.
Fisichella, Domenico 104.
Flores d'Arcais, Paolo 42.
Foa, Renzo 35.
Foa, Vittorio 34-35.
Focardi, F. 38.
Forattini, Giorgio 38.
Fourier, Charles 107, 109.
Fukuyama, Francis 17, 21, 135, 137-139, 141, 154, 161, 164-166.

Gaber, Giorgio 27.
Galeotti, Elisabetta 94, 96-98.
Galli della Loggia, Ernesto 62.
Gauchet, Marcel 27, 30-31, 52.
Gervaso, Roberto 129.
Geymonat, Ludovico 66.
Gianni, Alfonso 10.
Giddens, Anthony 135.
Giorello, Giulio 42.
Glotz, Peter 122.
Gnoli, Antonio 11.
Gobetti, Piero 43, 70, 98.
Gold, T. W. 8.
Gonzalez, Felipe 157.
Gorodisky, Daria 66.
Gramsci, Antonio 64, 78.
Gray, John 8.
Grozio, Ugo 59.
Guénon, René 73.

Hayek, Friedrich A. von 13, 152-153.
Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 67-68, 121, 138-139, 154, 165.
Heidegger, Martin 64.
Hirschman, Albert O. 167.
Hitler, Adolf 64, 73.
Holmes, Stephen 130.

Infantino, Lorenzo 8, 10, 13.

Jacono, A. 37.
Jovanotti, (Lorenzo Cherubini) 28.
Jünger, Ernst 11, 99.

Kant, Immanuel 67-68.
Kaus, Mickey 150.
Kelsen, Hans 64.
Kojève, Alexandre 137, 139, 165-166.
Koselleck, Reinhard 99.

Lai, Benny 39.
Laponce, J. A. 83-88, 94.
Lasch, Christopher 60.
Latouche, Serge 127, 140.
Lenin, V. I. 64, 78.
Leone De Castris, Arcangelo 31.
Lepschy, Antonio 8.
Lerner, Gad 143.
Lévi-Strauss, Claude 30.
Liguori, G. 22.
Livorsi, Franco 8.
Lukes, Steven 17, 34.
Luporini, Sandro 27.

Magli, Ida 30.
Magris, Claudio 40.
Man, Igor 171.
Mannheim, Karl 90.
Marinetti, Filippo Tommaso 70.
Marramao, Giacomo 42.
Martini, F. 43.
Martini, Carlo Maria 171.
Marx, Karl 63, 68, 70, 105, 109.
Massarenti, Armando 39.
Matteucci, Nicola 28.
Melantone, Filippo 108.
Menciù, Rigoberta 170.
Mises, Ludwig von 126.
Mitterrand, François 157.
Mondadori, Marco 42.
Montinari, Mazzino 113.
Morelly, 109.
Moro, Tommaso 108.
Mosca, Gaetano 162.
Murray, Charles 150.
Mussolini, Benito 64, 129.
Münzer, Thomas 108.

Nagel, Thomas 108, 127.
Negri, Antimo 8.
Nietzsche, Friedrich 63, 67, 87, 112-113, 138-139.
Nixon, Richard 158.
Nolte, Ernst 104.

Occhetto, Achille 75.
Offe, Claus 122.
Ostinelli, M. 26, 39, 111.

Pampaloni, Geno 10, 42.
Panebianco, Angelo 50.
Paolini, G. 39.
Pareto, Vilfredo 64, 87, 126, 162.
Pasolini, Pier Paolo 28.
Pasquino, Gianfranco 39.
Pavone, Claudio 32.
Perelman, Chaïm 106.
Peyretti, Enrico 8.
Piervincenzi, E. 28.
Pizzorno, Alessandro 15.
Platon 127.
Polito, Pietro 43.
Popper, Karl 33.
Preve, Costanzo 8, 14, 132.

Quaranta, Mario 66.

Raboni, Giovanni 10.
Rauti, Pino 75.
Rawls, John 106, 152, 153.
Reagan, Ronald 164.
Revelli, Marco 10, 15, 19-20, 41, 43, 98-99, 101-102, 168.
Rocco, Alfredo 64, 65.
Rodotà, Stefano 125.
Rohmer, Eric 62.
Romano, Sergio 26.
Romiti, Cesare 164.
Roosevelt, Franklin Delano 34.
Rorty, Richard 9.
Rosati, Renzo 28, 37.
Rossi, Filippo 66.
Rousseau, Jean-Jacques 108, 112-113, 126, 138, 163.
Ruffolo, Giorgio 122, 171.

Salvati, Michele 42.
Santambrogio, Ambrogio 8-10, 15-17, 135.
Sartori, Giovanni 9, 104.
Savater, Fernando 33.
Schmitt, Carl 63, 84, 86, 98.
Segatori, Roberto 9.
Segre, Cesare 28.
Sen, Amartya K. 105.
Serra, Michele 143.
Severino, Emanuele 123.
Socci, Antonio 25.
Sofri, Adriano 8.
Solinas, Stenio 66.
Sorel, Georges 64-65, 67, 71.
Spinoza, Baruch 120.
Stalin, Yosif Visaryoniviç Cukaşvili 73.
Stame, Federico 42.
Starobinski, Jean 98.
Stella, Gian Antonio 164.
Sternhell, Zeev 71.
Sterpa, Egidio 27.

Tarchi, Marco 25.
Tawney, Richard Henry 130.
Tessitore, Fulvio 26.
Tocqueville, Alexis de 131, 148.
Tolstoy, Lev Nikolayeviç 59.
Torlontano, G. 132.

Urbinati, Nadia 61, 137.
Usai, Annalisa 28.

Vasari, Bruno 39.
Vattimo, Gianni 9, 32, 42.
Veca, Salvatore 9, 42.
Veneziani, Marcello 8, 13-14, 20, 55.
Vermeersch, Jan 61.
Vianello, Federico 42.
Virgilio, R. 39.
Volpi, Franco 11.
Voltaire, François-Marie Arouet 87.

Walzer, Michael 106, 137, 163.
Wilson, Harold 157.
Winstanley, Gerard 87, 109.

Young, Michael 150.

Zaccaria, Giuseppe 94.
Zincone, Giuliano 28, 128.
Zolo, Danilo 38.

SAĞ VE SOL

Norberto Bobbio

Türkçesi: Zühal Yılmaz

Felakete Ekim Devrimi ancak devrim karşıtı bir "felaket" ile çare bulabilir: Komünizm ve faşizm birbirleriyle yer değiştiyorlar. Ilımlılara göre birbirlerine karşıt olmayan ve birçok bakımdan benzer olan karşıt aşırıların savı, İtalyan toplumunun politik alandaki aşırı tarafların her ikisinden de gelen terörist saldırılardan dolayı sürekli alarma geçirildiği "kurşun yıllar" denilen küçük bir tarih sürecinde bile olsa, doğrulanmış oldu. Aynı sav daha büyük bir zeminde, evrensel tarih zemininde, "sivil Avrupa savaşı" üzerine tarihi bir tartışmanın temelinde bulunuyor, buna göre bolşevizm ve faşizm (veya nazizm) birbirlerine çift katlı iple bağlı, ikincisi birincinin tersine dönmüş hali, eylemi takip eden tepki, karşı-devrim ama yine de hep devrim, felaket felaket üzerine.

siyaset

siyaset, kültür, tarih